

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

SOPRONI SZEMLÉ

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBIÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY–HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tárçzy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium

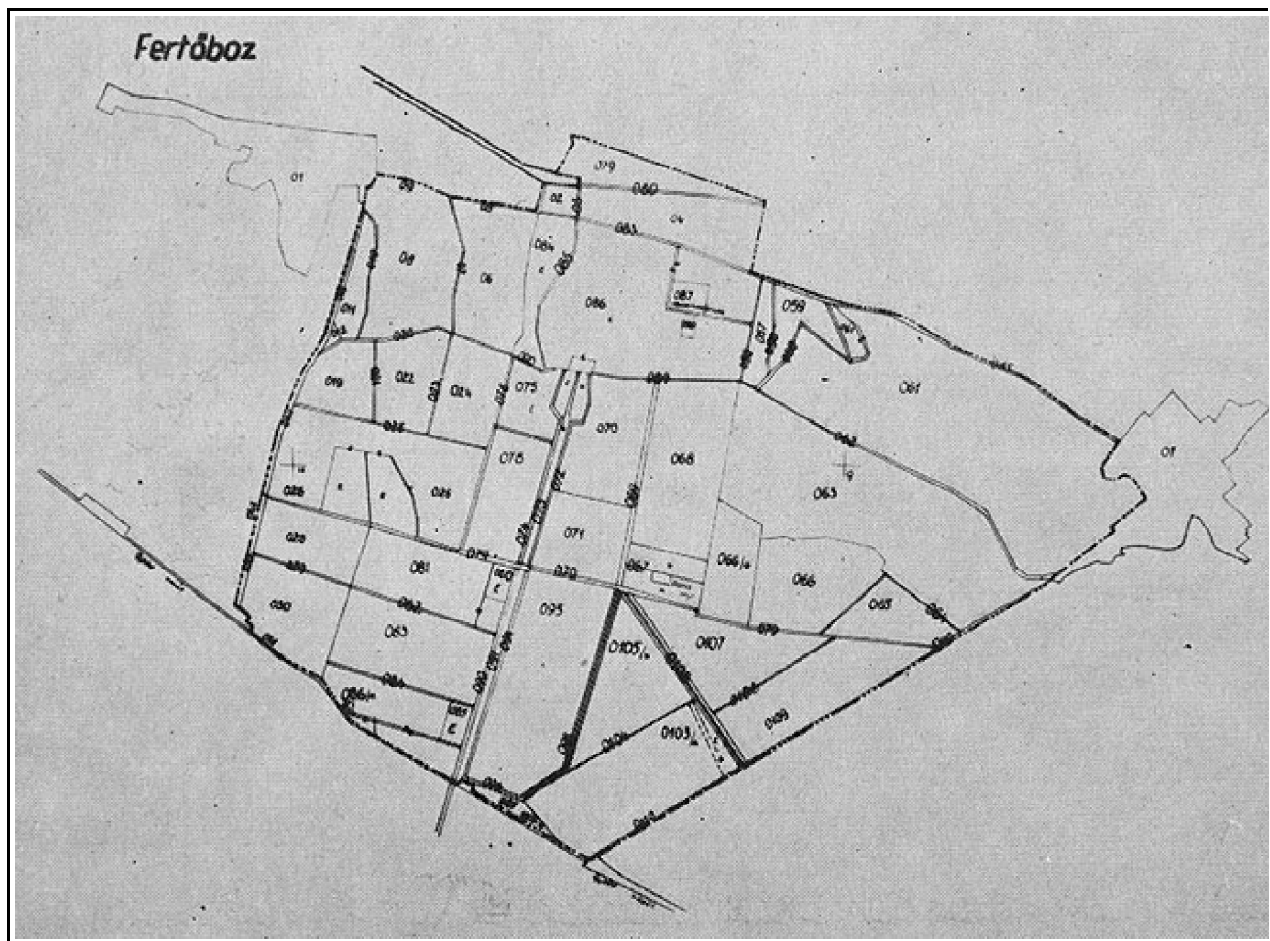
193 Tárçzy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium

Különösen az elmúlt években sokat olvashattunk a lapokban a Nemzetközi Geofizikai Évről, az ún. világnapokról és a nemzetközi geofizikai együttműködéssel elért eredményekről. Ezekben a munkákban a Magyar Tudományos Akadémia soproni Geofizikai Kutató Laboratóriuma is részt vett és ezek a munkák talán e folyóirat olvasóit is érdekelni fogják.

A harmadik nagy nemzetközi geofizikai összefogás,¹⁽¹⁾ a Nemzetközi Geofizikai Év, az IGY (= International Geophysical Year) 1957–58-ban mozgósította a hazai szakembereket is. Milyen feladatokat adott az IGY a geofizikusoknak? Minden természettudomány, így a geofizika is igen nagy mértékben kísérleti tudomány, ezért törvényszerűségeiknek a vizsgálata nagy részben mérési eredmények segítségével történik. A geofizikai kutatás első fázisa tehát a mérés. Ezért az IGY is azt kívánta elsősorban, hogy minél többet, minél sokrétűbben és minél több helyen mérjék, regisztrálják a Föld különböző erőtereit, fizikai jelenségeit. Nagyfotosságú, folyamatos mérést, azaz regisztrálást nagyérzékenységű, kényes berendezésekkel szabad területen elvégezni igen nehéz és sok esetben a rendelkezésre álló, nemzetközileg

szabványosított műszerekkel lehetetlen feladat. Az IGY megkívánta tehát, hogy építkezzünk, műszerházakat, ún. obszervatóriumokat létesítsünk és ezzel otthont teremtsünk az állandó jellegű földfizikai vizsgálatokhoz, kutatásokhoz is. Így építette fel fokozatosan 1956–58-ban a Magyar Tudományos Akadémia a Fertő tó D-i partján, Fertőboz és Hidegség községek között a „Nagycenk melletti geofizikai obszervatóriumot” 4 pavillonjával és geodéziai obszervatóriumát 1 pavillonjával a soproni Geofizikai és részben a Geodéziai Kutató Laboratóriumai kutatásaihoz.

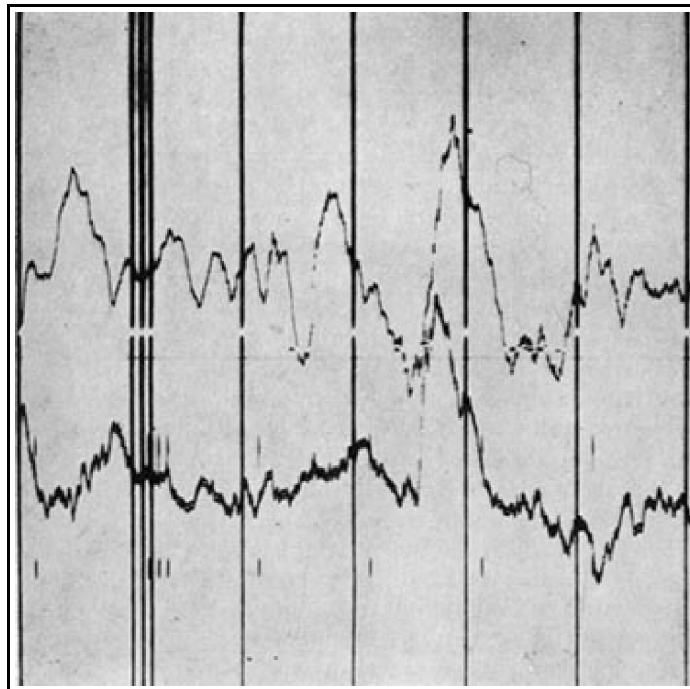
Mindjárt bevezetőben egy kis kitéréssel magyarázatát kívánjuk adni annak, hogy miért nevezzük az obszervatóriumot „Nagycenk melletti”-nek, holott helyrajzilag közelebb fekszik Fertőbozhoz. A szintén közeli Nagycenk a Magyar Tudományos Akadémia alapítójának, a „legnagyobb magyarnak”, Széchenyi Istvánnak emlékét idézi a tudományos világ emlékezetébe, s a Magyar Tudományos Akadémia ezen intézménye ezzel is emlékének kíván hódolni. De van ezen kívül még egy gyakorlati oka is: az obszervatóriumok helyét ismerni kell, már pedig Nagycenk, éppen Széchenyi István révén, nemzetközileg ismert hely. A részletesebb leírásokban különben rámutatunk arra, hogy az obszervatórium Fertőboz határában fekszik.



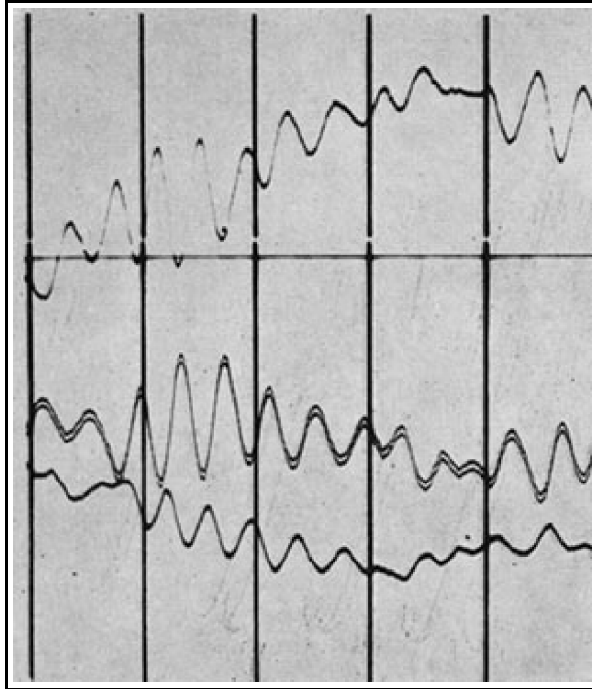
1941. ábra: Térkép az obszervatórium körüli védett területről

A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium a Föld elektromágneses terének vizsgálatára,

tanulmányozására szolgál. A földi elektromágneses tér összetevői: a földmágnesség, a földi (tellurikus) áramok és a légköri elektromosság. Felvetődhet az kérdés, hogy a MTA Geofizikai Kutató Laboratóriuma a geofizika oly széles területének miért éppen ezt a részét kívánja tanulmányozni. Ezen a ponton ki kell emelnünk azt, hogy tisztán tudományos jellege ellenére mennyire nem öncélú az obszervatóriumokban folyó kutatás, mennyire a gyakorlatot is szolgálja, esetünkben a hasznosítható ásványi anyagok felkutatását geofizikai módszerekkel. A MTA Geofizikai Kutató Laboratóriuma, illetve jogelődje, a Nehézipari Műszaki Egyetem Geodéziai és Geofizikai Munkaközössége, már régebben több éven keresztül vizsgálta többek között a földi áramok alkalmazhatóságát a kőolajat tartalmazó földtani szerkezetek felkutatására. Értékes eredményei voltak ennek a munkának nemcsak módszertanilag, hanem műszerfejlesztési vonalon is. Ugyanakkor ez a gyakorlati jellegű tevékenység kénytelen volt kutatásainak egy-egy további lépésénél komoly tudományos megfigyeléseket végezni a felhasznált „kutatóeszköznek”, a földiáramoknak természetére nézve is, tekintettel arra, hogy Magyarországon egyáltalán nem, a világon is igen kevés földiáramobszervatórium működött, s így maga a „kutatóeszköz” nem volt még eléggé ismert. Ezért közeledett a Laboratórium más oldalról is az obszervatórium szükségességének a gondolatához, amíg az IGY termékenyítőleg lépett közbe és elősegítette annak megvalósítását. Ez csak egyetlen kiragadott példa a Laboratórium témái közül az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának igazolására.



1952. ábra: Egy tellurikus lassú regisztrátum

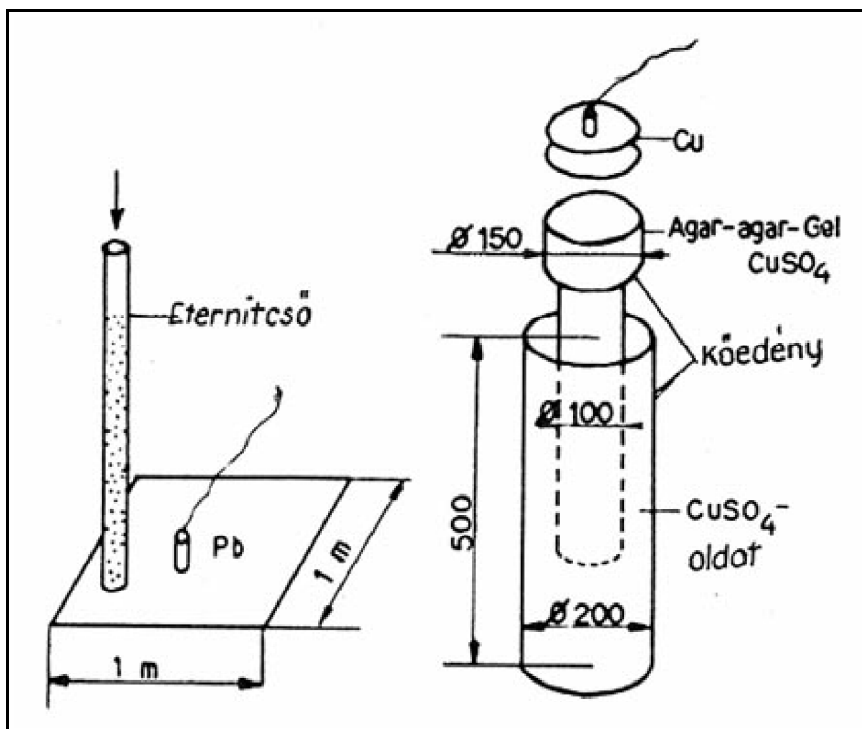


3. ábra: Egy tellurikus gyors regisztrátum

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tárczy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium / Az obszervatórium helyének kiválasztása

196 *Az obszervatórium helyének kiválasztása*

Egy obszervatórium helyének kiválasztása mindig meghatározott szempontok szerint történik. Ezeket a szempontokat döntően az adja meg, hogy benne milyen fizikai mennyiségeket kívánunk mérni és vizsgálni. A földi elektromágneses tér komponensei külön-külön és együttesen is bizonyos követelményeket támasztanak. Így pl. a földiáramregisztrálás megkívánja, hogy a terület az elektromos gépeknek a földre kerülő elektromos zavaró hatásaitól, az ún. kóboráramoktól mentes legyen. A kóboráramok meghamisítják a földiáramokról alkotott képet. Kerülni kell tehát az elektromos létesítményeket és főként azoknak a földre vezetett biztonsági berendezéseit (földeléseit), amelyeken keresztül áram juthat a kis ellenállású felső talajrétegbe. A zavar hiányáról, illetőleg mértékéről próbaregisztrálással kell meggyőződni. Tehát az obszervatóriumot eleve ipari centrumoktól, városoktól távol kell elhelyezni, lehetőleg olyan helyre, ahol jelentős ipar telepítése huzamosabb ideig nem várható. Kézenfekvő a földmágnesség vizsgálatánál jelentkező további igény: mágnesezhető anyagoktól (többnyire vastól és vastartalmú anyagoktól) lehetőleg mentes területet kell keresni. Ez a szempont könnyen megtévesztheti a kívülállót. Hajlamos arra, hogy csak a földfelszínen nézzen körül és távolítsa el a zavaró anyagokat. A földmágneses teret azonban igen erősen deformálják a földalatti hatók is, a különböző, erősen vastartalmú és mágnesezhető kőzetek, mint pl. a jól ismert és kedvelt útburkoló, a bazalt. Ezek jelenlétéről, helyesebben hiányáról ún. mágneses térképezéssel kell előzetesen meggyőződni.



4. ábra: Az elektróda rajza

A légköri elektromosság tanulmányozása megkívánja, hogy a területnek elsősorban a növényvilága, domborzata ne torzítsa el a légköri elektromos teret. A mérések ún. érzékelő részeit pl. famentes, füves területen kell elhelyezni.

Nem elég azonban a terület kiválasztásánál biztosítani a fent felsorolt kívánalmakat. Egy obszervatórium nagy anyagi befektetéssel nem egy-két évre létesül. Így tartósítani is kell a jó mérésekhez szükséges feltételeket. Esetünkben kerülni kell, hogy az obszervatórium körzetében olyan elektromos létesítményeket építsenek, amelyek kóboráramot juttatnak a talajba. Az obszervatórium közvetlen közelébe nem szabad nagyobb vasmenyiséget tartalmazó gépjárműveknek jutni, mert ezek megzavarják a földmágneses tér változásának [198](#)regisztrálását. Biztosítani kell a lélegelektromos kutatásokhoz az ún. mikroklíma állandóságát, amely elsősorban a növényzet függvénye. Nem lehet tehát az obszervatórium körüli erdőket tetszőlegesen művelni, vágni és telepíteni, pl. kerülni kell a tarvágást. Ezért a Laboratórium a Természetvédelmi Tanácshoz fordult és kérte az obszervatórium körüli terület védetté nyilvánítását. Ma az *1. ábra* szerinti területen már a törvény biztosítja az obszervatórium működésének a zavartlanságát. De a zavartlanság nélkül is meglenne. Kedves kötelességemnek tartom itt is kiemelni, hogy az obszervatórium helyének megszerzésében, a felépítésében és működésében a Soproni Állami Erdőgazdasági igazgatója, Sallai Ferenc, a tudományos kutatások fontosságát átértve és jelentőségétől áthatva, mindenkor nagy megértéssel volt és van segítségünkre. De nagy megértéssel vannak kutatómunkák iránt a szomszédos termelőszövetkezetek is, amit örömmel kell e helyen is megállapítanom.



1975. ábra: Tellurikus- és irodaépület



6. ábra: Variométerház

Az obszervatórium helyének kiválasztásánál az eddig említett lokális szempontok mellett még regionális körülményeket is ki kell elégíteni. A célunk egy ország első néhány obszervatóriumának létesítésénél az, hogy lehetőleg minél nagyobb (közel homogénnek tekinthető) terület fizikai viszonyait tudjuk megfigyelni. Így a Nagycenk melletti observatórium is egy jelentős tájegységünk, a Kisalföld földi elektromágneses terét reprezentálja.

Ezek a szempontok vezettek bennünket végül is az obszervatórium helyének Nagycenk melletti kiválasztásához.

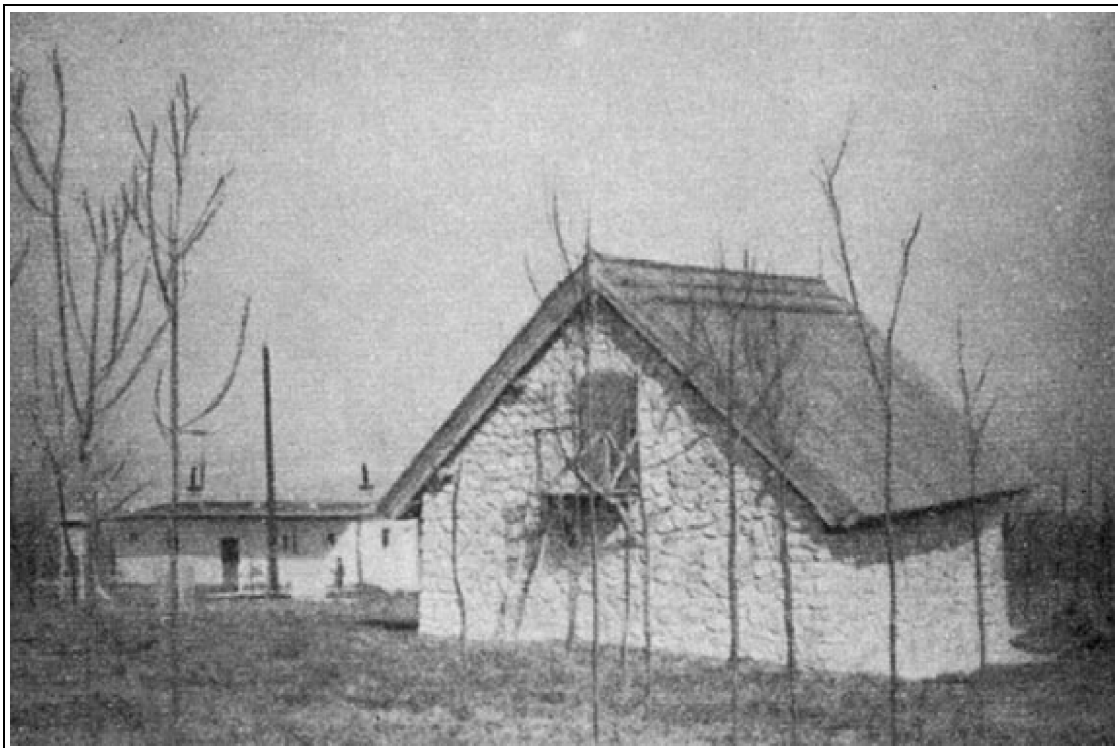
E bevezető általános rész után bemutatjuk az obszervatórium létesítményeit és az ott folyó munkát a földi elektromágneses tér komponensei szerint tagolva.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tárczy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium / Földáram-obszervatórium

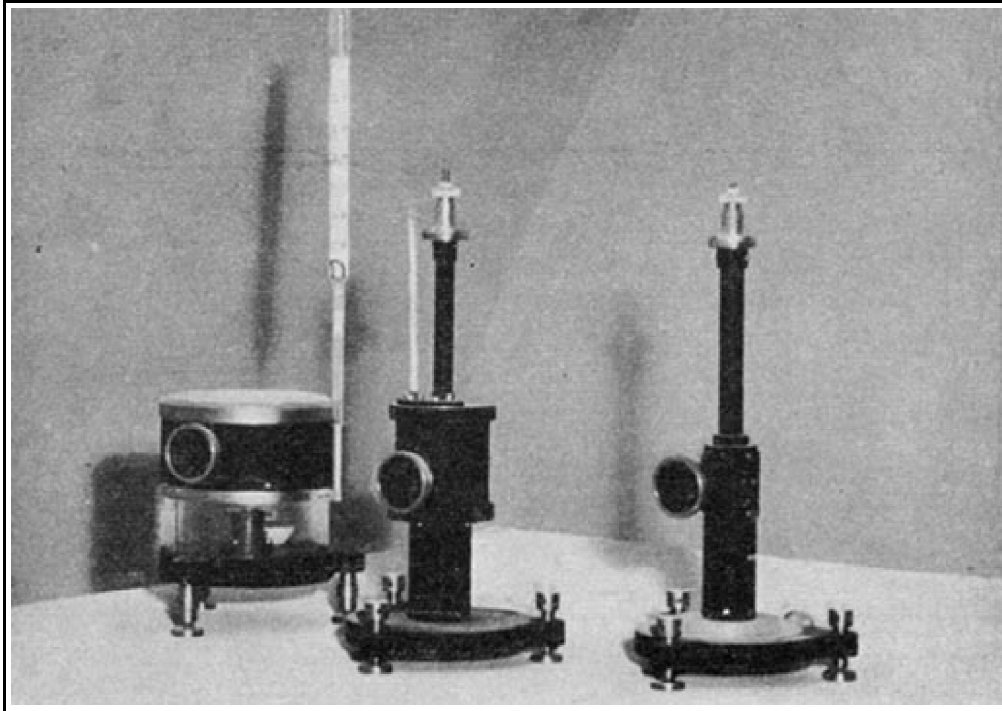
Földáram-obszervatórium

A földi áramok igen kis nagyságrendű, s időben változó, alacsonyfrekvenciás, tehát viszonylag nagy hullámhosszú természetes áramok. Vannak közöttük órás és még sokkal hosszabb periódusú áramok, viszont olyanok is, amelyeknél egy másodpercre esik száz, sőt több hullám. A különböző hullámok napi viselkedése egészen különböző. A megfelelő csoportok elhatárolása, törvényszerűségeiknek a meghatározása kitűzött kutatásainknak egyik közvetlen célja. Az áramerősség valamennyinél igen kicsiny:

A gyakorlatban használt 1 Ampére áramegységnek milliárd részét kell itt a méréskor érzékelni, hiszen a feszültségkülönbség két egymástól 1 km távolságra eső pont között sokszor mindössze a Volt ezred része, vagy még kevesebb. A földi áramok elektromágneses hullámok útján jutnak a Földbe a felső légkörből, ahol a Naptól származó különböző sugárzások, mint pl. a hullám, vagy a részecsketermészetű sugárzás hatására jelentkeznek. Az ionoszféra ionizált, tehát jól vezető gáztömegének mozgása mágneses terével is kelthet (indukálhat) földi áramokat a talajban. Az ionizált gáztömegeknek az indukcióhoz szükséges mozgását az égitestek, elsősorban a Nap és Hold tömegvonzása okozza, amelyek a légkörben is árapályjelenségeket hoznak létre. Láthatjuk tehát ebből a pár soros, talán már túl szakszerű megfogalmazásból is, hogy a földi áramok, amelyek a Földben óriási kiterjedésű és több tekintetben összefüggő áramrendszereket alkotnak, minden földi élet éltetőjének, a Napnak ilyen jellegű „szeszélyeskedéseit” fordítják le a könnyebben mérhető mennyiségek nyelvére. Szándékosan használtuk az előbbi kifejezést és hogy ezt igazoljuk, bemutatunk egy példát a 2. *ábrán* a földi áramok időbeli változásáról. Gyakorlatban szem valóban kevés szabályosságot fedez fel rajta. A regisztráló műszernek azonban csak a sebességét kell megnövelni és mindjárt előtűnnek a szebbnél szebb szinuszos lüktetések: [200a](#) pulzációk. (L. a 3. *ábrát*). Meg is fordíthatják a dolgot. Képzletben nagyon le is csökkenthetjük a filmtovábbítást és akkor kirajzolódnak előttünk az áramváltozás szabályos nagyperiódusai (éves, 11 éves – napfoltciklus szerinti – periodusok stb.).

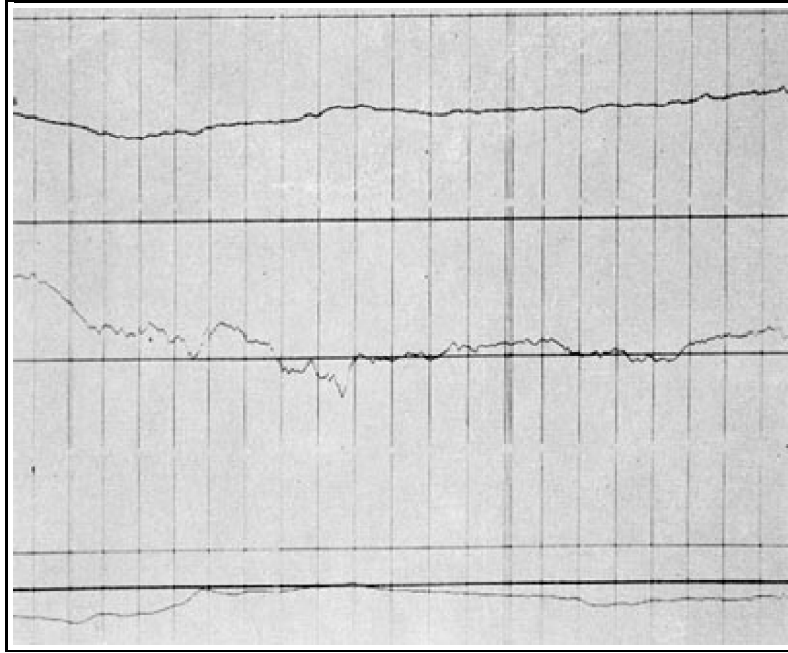


[1997.](#) ábra: Abszolút ház



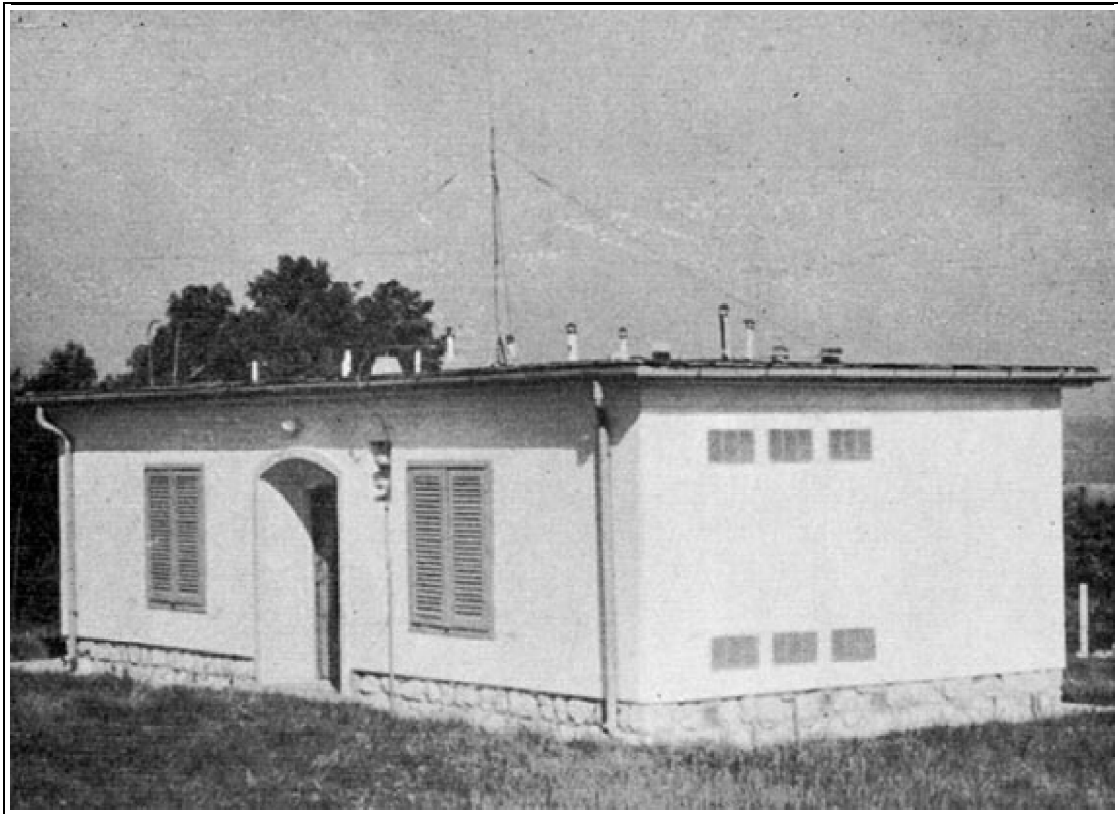
8. ábra: Variométerek

A gyakorlat a pulzációkat földtani ismeretek szerzésére, azaz geofizikai úton történő nyersanyagkutatásra használja fel. Megfelelő módszerrel megkerüli az áramok időbeli változását és úgy kutat velük, mintha végtelen nagy távolságba elhelyezett elektródákon vezetne be egyenáramokat a talajba. Ezen áram terének eloszlásából következtet az altalaj felépítésére. Régebben, de elég gyakran még ma is, valóban a talajba bevezetett vagy benne gerjesztett áramokkal történt a kutatás. De sokkal olcsóbb és átfogóbb erre a Föld meglévő áramait felhasználni.

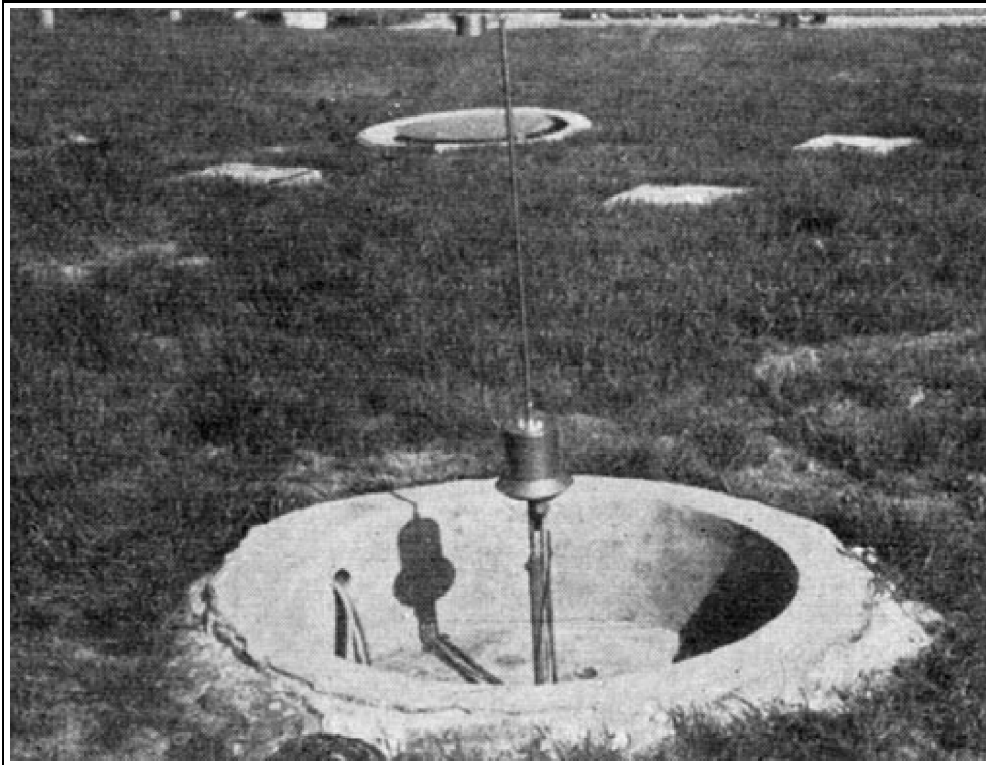


9. ábra: Földmágneses regisztrátum

Az obszervatóriumban 500–500 m távolságban, É–D és K–Ny irányban az erdő nyiladékaiban állandó áramszedők, ún. nehezen polarizálódó elektródák vannak a fagyhatár alá leásva. (Ilyen elektródákat mutat a 4. ábra). Ezek között a földi áramok következtében feszültségkülönbség keletkezik, amely vezetékrendszeren keresztül az észlelőházban (5. ábra) elhelyezett regisztráló műszerekhez jut. Ez utóbbiakról csak annyit, hogy igen érzékeny galvanométeres berendezések és magyar konstrukciók, sőt soproni gyártmányúak: a Geofizikai Mérőműszerek Gyárának soproni kirendeltségén készültek (Sopronban készült tellurikus és más geoelektromos műszereket használnak egyébként több világrészben is). A 2. és 3. ábrának megfelelően két különböző filmsebességű műszer működik. Az ún. lassú (filmelőtolása: 2,5 cm/óra) módszer állandan regisztrál, míg a nagy filmfogyasztású, ún. gyors (2 cm/pec) műszert csak rendkívüli alkalmakkor vagy speciális kutatások végett indítjuk meg. Így működtek a rádióból [202](#) is jól ismert „világnapokon” és működnek ma is a Nemzetközi Geofizikai Együttműködés naptára szerint.



20110. ábra: Légelektromos ház



11. ábra: Lélegektromos potenciálmérő szonda és vertikális árammérő lemez

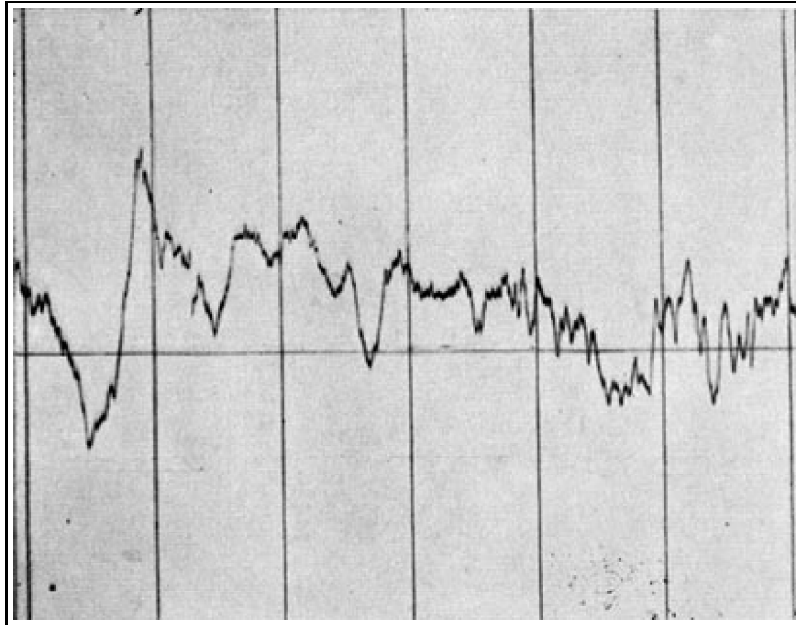
A mérésekhez szükséges egyéb berendezések, mint pl. a műszerek áramellátó akkumulátortelepe, az időjelzést végző kontaktóra (ingaóra) stb. úgyszintén az 5. ábrán látható épületben van elhelyezve. Ugyancsak itt van a telepőr lakása, az előhívólaboratórium, valamint a külszolgálaton lévő kutatók irodahelyisége.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tárczy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium / Földmágneses obszervatórium

Földmágneses obszervatórium

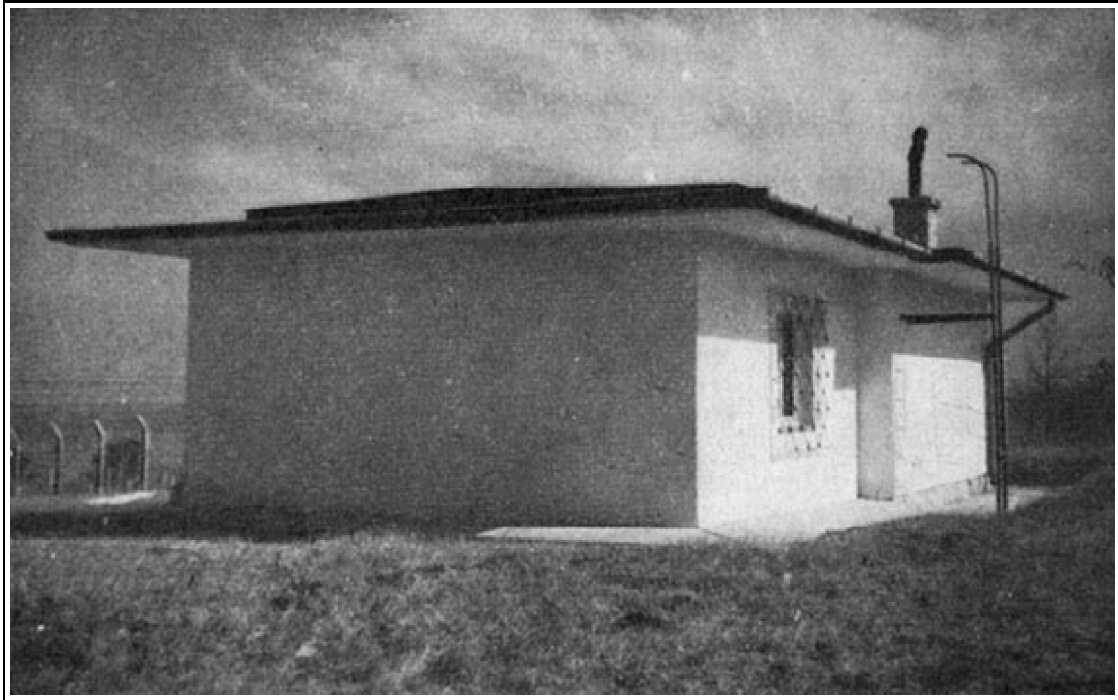
A földmágnesség közismertebb jelenség, mint a földi áramok, hiszen a mágnesűt már több évszázada ismerik és használják. Mint ismeretes, a Föld mágneses mezeje egy állandó és változó részből (komponensből) áll. Ennek megfelelően az obszervatóriumi méréseknek is kettős célja van. Egyrészt meg kell határozni folyamatos regisztrálással a földmágneses tér ún. elemeinek (H = horizontális komponens, D = mágneses deklináció, Z = vertikális komponens) időbeli változását, másrészt meg kell mérni bizonyos időközökben a fenti elemeknek abszolút értékét, szaknyelven a földmágneses regisztrálás ún. bázisértékét. A kétféle mérést általában külön épületekben végzik el, mégpedig a folyamatos regisztrálást a „varióméterházban”, az abszolút értékek meghatározását pedig az „abszolút házban”. A Nagycenk melletti obszervatóriumban is megvan mindkét épület. Egyrészt olyan építészeti megoldást kellett keresni, amelynél a mágnesek elég nagy hőérzékenysége miatt a hőmérsékletváltozás hatása elhanyagolhatóan kicsi, másrészt pedig csak teljesen vasmentes építőanyagot volt szabad felhasználni. A variómétereknél megtehettük azt,

hogy az épületet pincszerűen, ablak nélkül bevágtuk a domboldalba, amint azt a 6. ábra mutatja és tetejét jó hőszigetelő náddal fedtük be. Az abszolút háznál azonban a deklináció értékének meghatározásakor a műszer távcsövével felszíni irányzásokat is kell végezni és értéküket leolvasni (esetünkben a balfi 204 templomtornyot használjuk fel erre), ezért az épületet a földbe mélyíteni nem lett volna célszerű. Így adódott itt a másik megoldás: ennél az épületnél vastag falakkal kellett a hőmérséklet állandóságát biztosítani. A 7. ábrán jól lehet látni az épület szinte középkorosan robusztus jellegét.

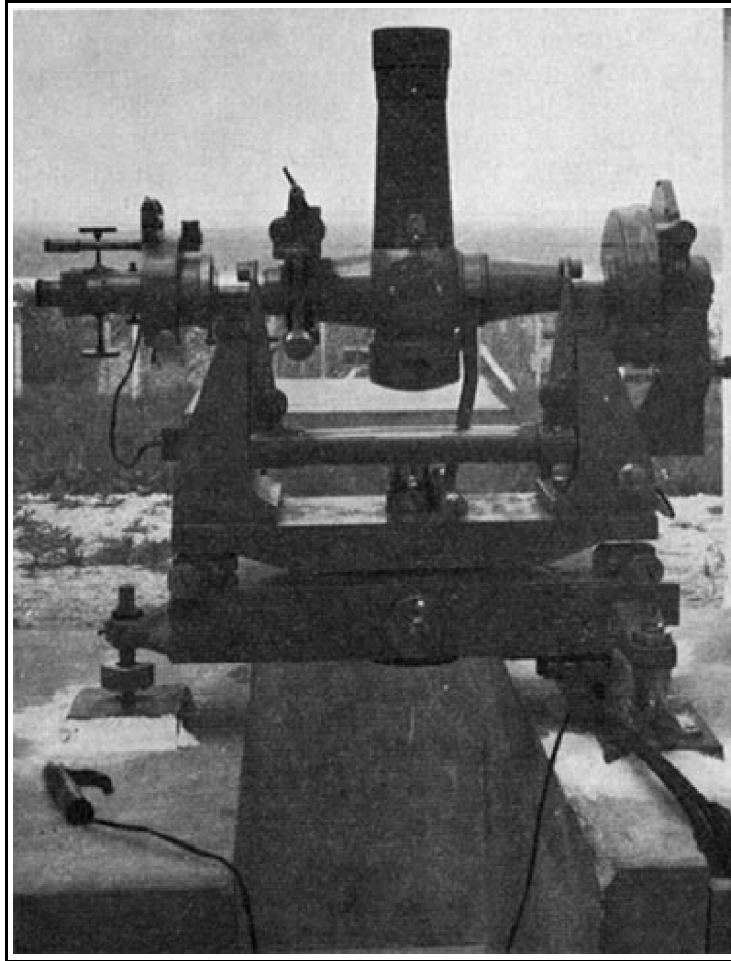


12. ábra: Lélegektromos potenciálgradiens regisztrátum

A házak műszerezéséhez hazai műszerek még nem álltak rendelkezésünkre. Ezért a nagymúltú Dán Meteorológiai Intézettől importáltunk a nemzetközi szabványok szerint elkészített műszereket. A 8. ábrán láthatók az ún. variométerek; amelyeknek érzékenysége, szintén fizikai mértékegységgel, az 1 Gauss-szal összehasonlítva, annak százszázad része, külön néven egy gamma skálaosztásonként.



20313. ábra. Asztrogeodéziai pavilon



14. ábra: A passage műszer

Az abszolút műszerek egyik fontos darabja az Askania gyár által készített ún. földinduktor, amely forgó tekercsének feszültségmentes helyzetével határozza meg a mágneses lehajlás (inklináció) szögét.

A 9. ábrán bemutatunk egy földmágneses regisztrátumot.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tárczy–Hornoch Antal: A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium / Lélegelektromos obszervatórium

Lélegelektromos obszervatórium

1961-ben kezdte meg rendszeresen működését a Nagycenk melletti lélegelektromos obszervatórium. Ennek műszereit a Laboratórium több év munkájával maga kísérletezte ki, mivel ilyenek hazánkban nem készültek, s az importra sem lehetett számítani.

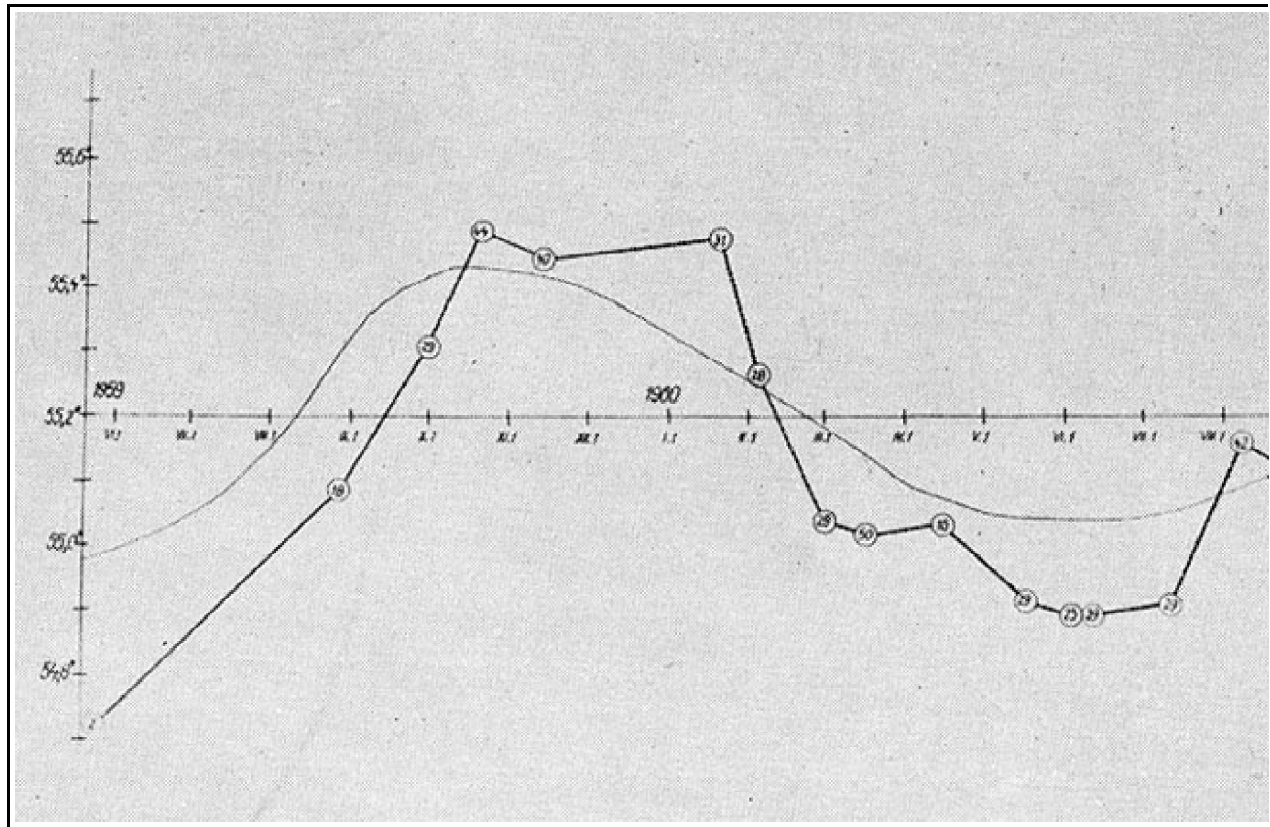
Amikor a légköri elektromosságról beszélünk, akaratlanul is a mennydörgés és villámlás jut az ember eszébe. A gondolattársítás eléggé találó. A légköri elektromosság legfontosabb része az ún.

zivatargenerátor, amely fenntartja az elektromos feszültséget a Föld és a légkör között. Ennek a hatására állandó töltésáramlás van a Föld és a légkör között, amelynek megnyilvánulása hol a villám, hol a csendes kisülés, hol az ún. vertikális áram, vagy mint másodlagos jelenség az elektromos kisüléskor keletkező hangfrekvenciás sugárzás stb. Az áramkör a Földön keresztül záródik, tehát a fenti jelenségek hatására a Földben földi áramok is keletkeznek. Íme itt a kapcsolat a földi elektromágneses tér komponensei között, amikor is természetesen minden áramnak mágneses tere is van.

A lélegektromos vizsgálatok céljaira szintén külön épület szolgál (*L. a 10. ábrát*). Ebben helyeztük el a műszereket, mégpedig a légköri potenciálmérő, a vertikális árammérő, a kisülés számláló és a csúcskisülési áram regisztráló berendezést. Ezeknek külső, ún. érzékelő szervei részben az épület tetején (pl. mérővillámhárító, antenna), részben pedig az épület előtti füvesített, famentes területen (szonda, gyűjtőlemez) vannak felállítva. A műszerek többnyire elektronikus berendezések.

A potenciálmérő műszerrel az 1 m magas levegőoszlop két végpontja közti feszültségesést, azaz az ún. potenciálgradienst, (*L. a 11. ábrát*) mérjük. A *12. ábrán* egy potenciálgradiens-regisztrátumot mutatunk be. A vertikális árammérő műszer a már említett töltésáramlásra nézve ad felvilágosítást. A csúcskisülési áram regisztráló az obszervatórium felett elvonuló felhőzet töltéséről, illetve az ezzel kapcsolatos kisülésekről tájékoztat. A kisülésszámláló pedig az obszervatórium körül kb. 20 km-es körön belül lezajló elektromos kisüléseket számolja.

Mint ahogy a lélegektromos vizsgálatok kapcsolatban állnak a meteorológiai viszonyokkal is, az obszervatórium területén meteorológiai szolgálat is van. Ez a folyamatos regisztrálások (hőmérséklet, légnyomás, páratartalom) mellett naponta háromszor (7, 14, és 21 órákor) a szokásos megfigyeléseket is elvégzi.



20515. ábra: A Föld forgástengelyének ingadozásai 1959 júliusától 1960 végéig.

Az adatokat az országos Meteorológiai Intézet Hálózati Osztályának havi jelentés formájában küldjük meg.

* * *

Miután felvázoltuk a Nagycenk melletti obszervatórium létrehozásának körülményeit, valamint felépítését és megfigyelési szolgálatát, rámutatunk röviden ezek céljára is. A kutatásaink célja a földi elektromágneses tér jelenségeinek tanulmányozása, azok részben kozmikus, részben geofizikai eredetének kutatása, az említett komponensek közötti összefüggések, törvényszerűségek keresése és az ezekből a gyakorlat számára is hasznos következtetések leszűrése.

Ennek a célnak elérésére a MTA Geofizikai Laboratóriumának kutatói Sopronban elmélyedt tudományos munkával, igen sokrétűen dolgozzák fel az obszervatórium regisztrálási, mérési anyagát, amelynek bizonyítéka az a többszáz oldalas eredményhalmaz, amely az Acta Technica Series Geodaetica et Geophysica hasábjain már eddig is megjelent az obszervatórium jelentéseiben. Ennek bizonyítéka továbbá az a sok új és érdekes eredményeket tartalmazó tudományos dolgozat, cikk is, amelyet a kutatók az elmúlt évek során hazai és nemzetközi szaklapokban egyaránt közöltek. Az *obszervatórium* jó munkájáról tanúskodnak az IGY nemzetközi adatgyűjtő központjai is, amelyek állandóan igénylik az obszervatórium regisztrátumairól készült mikrofilmeket. A Geofizikai Kutató *Laboratórium* jó munkáját viszont nemcsak jelentős külföldi rokon tudományos intézményekkel megkötött együttműködési egyezményeink igazolják, hanem az a körülmény is, hogy tudományos kiadványainkat világszerte kérik, és hogy öt világrész rokon tudományos intézményeivel csereösszeköttetésben állunk, valamint hogy az Akadémia engedélyével

szépszámú külföldi tudós keresi fel intézményeinket.

206 Még tovább fokozódik a Nagycenk melletti obszervatórium jelentősége az 1964–1965 évekre nemzetközileg tervezett „Nyugodt Nap Geofizikai Évnek” (International Year of the Quiet Sun: IQSY) közeledtével. A tulajdonképpeni Nemzetközi Geofizikai Évet, 1957–1958-ban, a többi geofizikai megfigyelés miatt helyesen a napfolttevékenység maximumának idejére tették. Ez azonban a Föld elektromágneses terének vizsgálata szempontjából a napfolttevékenység ilyen jellegű erősen zavaró hatása miatt nem volt kedvező. Ezért kell ezt a geofizikai évet a napfolttevékenység minimumára eső Geofizikai Évvel kiegészíteni, mert így a ritkább napfoltcsoportok hatását viszonylag könnyebb oknyomozóan követni, mint az egymást sűrűn követő napfoltcsoportok egymásra halmozódó hatása esetén.

A teljesség és érdekesség kedvéért megemlékezünk néhány szóval a Geodéziai Kutató Laboratórium ugyancsak Nagycenk melletti, a geofizikai obszervatórium közvetlen közelében, tőle délre fekvő *asztrogeodéziai obszervatóriumáról* is, amelyben a Föld forgástengelyének ingadozását mérjük rendszeresen. Ez a geodéziai probléma a Nemzetközi Geofizikai Év programjában is szerepelt, mert értékes adatokat szolgáltat a Föld belsejére vonatkozólag is. A tengelyingadozás következtében egy földi pontnak a földrajzi szélessége nem állandó, hanem változó értékű. Persze ezek a változások egy év folyamán csak mintegy 0,7 szögmásodpercet tesznek ki, s így a földrajzi térképek elkészítését nem akadályozzák. Nem áll ez már azonban a pontosabb geodéziai mérésekre, mivel egy szögmásodpercet tesznek ki, s így a földrajzi térképek elkészítését nem akadályozzák. Nem áll ez már azonban a pontosabb geodéziai mérésekre, mivel egy szögmásodperc eltérésnek a Föld felszínén már kereken 30 m eltérés felel meg. A tengelyingadozások mérésének ez a geodéziai jelentősége. A Föld tengelye földrajzi szélességének ingadozásait kiterjedt nemzetközi tudományos szervezet, a Nemzetközi Szélességi Szolgálat kutatja, amelynek munkálataiba most Magyarország is bekapcsolódhatik. A 13. ábra az astrogeodéziai pavilont a Sopronban átépített ún. passage-műszerrel (14. ábra), a 15. ábra a Föld forgástengelye ingadozásának Nagycenk mellett megfigyelt értékeit mutatja, 1959 júniusától 1960 végéig.

Vannak még további obszervatóriumépítési terveink is. De ezekről majd akkor, ha elkészülnek és üzemben lesznek. A meglévők is elegendők azonban ahhoz, hogy a Nagycenk melletti obszervatóriumok és az ezek alapján Sopronban folytatott kutatások nemzetközileg ismertté váljanak, s mindkét helynévnek a geodéziai és geofizikai világban megfelelő helyet biztosítanak.



1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Simkovics Gyula: Adatok a soproni munkásmozgalom korai szakaszának gazdasági hátteréhez

207 Simkovics Gyula: Adatok a soproni munkásmozgalom korai szakaszának gazdasági hátteréhez

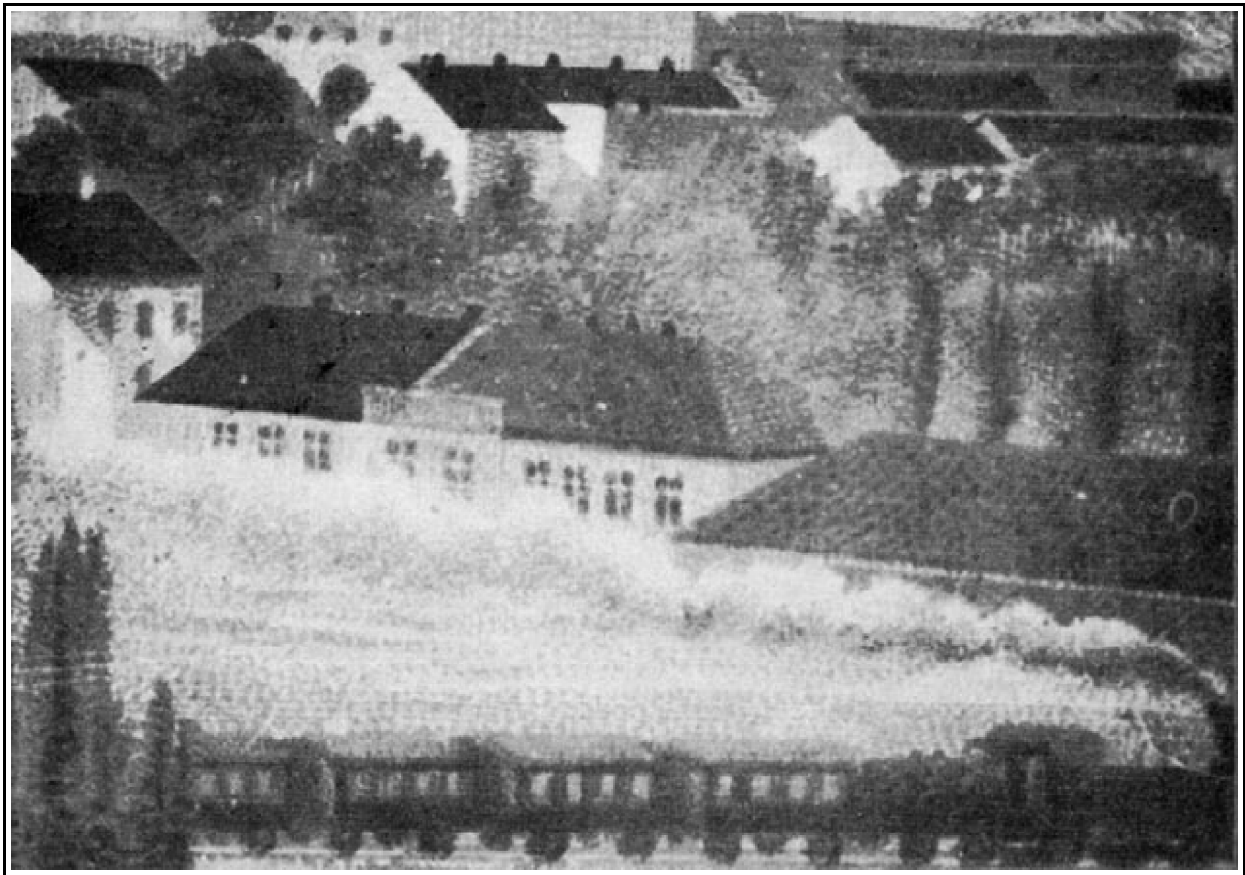
1888. szeptember 28-án Brennbergbányán heves sztrájk bontakozott ki. Az eseményről a korabeli sajtó a következőket írja:... „Brennbergbánya munkásai között nagy lázadás kezdődött, melyet csak a város rendőrségének és csendőrségének kellő időben való megérkezése hiusított meg. A lázadók már az igazgatósági épületet támadták késekkel és kövekkel, de éppen a betörés percében elfogatták és át lettek adva a törvényszéknek.”¹⁽²⁾

Sajnos a sztrájk további eseményei, a szereplők sorsa ismeretlen, eredményeiről és következményeiről semmit sem tudunk.

A következő esztendőben, 1889. december 18-án hasonló munkásmozgalmi eseményről hallunk, de most bent a városban: „...a soproni Weitzer kocsigyár munkásainak egyrésze hétfőn szünetelt, ugyanaz nap este értekezletre gyűltek össze, amelyen a műszaki vezető ajánlatait beszélték meg. Ezen eljárásukat az érdekeltek azzal indokolják, hogy eddig hetenként 10,- Ft-t kaptak csak előlegül és most bérük megállapítását követelik.”²⁽³⁾ Sajnos erről a megmozdulásról sem tudunk többet. A Weitzer kocsigyár munkásai 1896. szeptemberében³⁽⁴⁾ és 1898. április 9-én újra sztrájkot kezdenek. Az utóbbiról a Sopron c. napilap ezeket írja. „...a helybeli Weitzer gyár ismét beszéltet magáról, ezúttal azon a réven, hogy a munkások beszüntették a munkát, a sztrájk oka állítólag a következő: a gyárban hetenkint egyszer szokás fizetni a munkásokat, akik most tekintettel a húsvét ünnepekre szerették volna a szerdától szombatig járó bérüket is előre megkapni. Eziránt deputációt küldtek az igazgatóhoz, aki azonban nem volt honn. Írásban tették kívánságukat és a válaszára a mai délelőttöt tüzték ki. Miután azonban választ nem kaptak, ezt kérelmük megtagadásának vették s 9 órakor beszüntették a munkát.”⁴⁽⁵⁾ Újabb sztrájkokról és munkabeszüntetésekről 1903-ig sem Brennbergbányán, sem Sopronban nem hallunk híreket.

Sopron korai munkásmozgalma szegényes eseményekben, bár Koncsek László egyik cikkében⁵⁽⁶⁾ gazdagnak és fejlettnak mondja a város munkásmozgalmi tevékenységét, azonban ezt nem bizonyítja meggyőzően felsorolt adataival. Ha végignézzük azokat az adatokat, amelyeket már ismerünk a századfordulóig,⁶⁽⁷⁾²⁰⁸ akkor semmiképpen sem mondhatjuk a város munkásmozgalmát eseménydúsnak és gazdagnak. Primitív megmozdulásai spontánok, elszántságuk kevés, könnyen leszerelhetők, következtelenek, nélkülöznek minden radikalizmust, a munkásmozgalomra általában jellemző munkásideológia és eszmeiség hiányzik tetteikből, szervezetlenek, feltűnő talajtalanságuk, elszigetelt, korlátozott gazdasági törekvések elérését célozzák, eredmények és perspektívák nélkül. Feltűnő, hogy a városban és környékén munkásszervezet nem tud alakulni, csupán néhány szakegylet létesül,⁷⁽⁸⁾ a szociáldemokraták szervező munkája is csak 1894-ben ér el Sopronba. Zombor Géza borbély terjeszti a párt tanait, különösen a brennbergi bányászok között, de nem sok eredménnyel. 1894. április 15-én gyűlést szervezett, hogy a bányászoknak beszélhessen, azonban ezt az igazgatóság karhatalommal megakadályozta.⁸⁽⁹⁾ 1897-ben jelentkezik ismét a Szociáldemokrata Párt, amikor felhívja a lakosságot május 1. megünneplésére⁹⁽¹⁰⁾, ezen kívül még 1899-ben tartanak impozáns gyűlést a választójog és a parlamenti képviselő érdekében.¹⁰⁽¹¹⁾ Az első szociáldemokrata pártszervezet csak 1906-ban alakul, titkára Wajdits Béla. Sopron munkásmozgalmának ²⁰⁹erejét, megmozdulásait és jellegét a város gazdasági, társadalmi, kulturális és topográfiai tényezői határozták meg. Ezek azonban nem mindig feleltek meg és adtak megfelelő alapot a munkásszervezkedéseknek. Sajátossá és jellegzetessé tették a város és a

munkásság viszonyát. Ezek a determináló tényezők a következőkben foglalhatók össze:



A mai Zártyár az alapítás idejében, 1890 körül. Korabeli kőrajzról.

Azok a megmozdulások, amelyek tudatos törekvéseket és következetességet mutatnak, külföldi vagy hazai városok szervezkedésének hatásai. A közeli Ausztria és Pozsony munkásmozgalma jöhet számításba külföldi hatásként,¹¹⁽¹²⁾ de ez amennyiben fejlesztő, annyiban gátló ok is. 1874-ben Neudorfelben (Lajtaszentmiklós) illegális osztrák szociáldemokrata kongresszust hívnak össze az eisenachi program megbeszélése végett. Ezen a kongresszuson három magyar küldött is megjelent Pozsony, Pest és Mosonmagyaróvár munkásságát képviselve.¹²⁽¹³⁾ 1875. május 6-án újra szerveznek az osztrákok egy kongresszust Marcheggel szemben, magyar területen, de ennek munkáját a Tisza-kormány megzavarta, így csak 1876. augusztusában Bécsújhelyen tudták befejezni.¹³⁽¹⁴⁾ Ezek a közeli osztrák munkásmozgalmi események Sopron és környékének szervezkedéseit magukkal ragadni nem képesek, ösztönző hatásuk nem érvényesülhet, kapcsolat Sopron és Ausztria munkásai között nem épül ki. Sőt inkább akadályozza a már meglévő további erősödést is. Ugyanis a kormány az osztrák beütés ellensúlyozására fokozza terrorját ezen a határrészen.

„...a Szentmiklóson tartott értekezlet óta a munkások között feltűnő politikai tevékenység észlelhető¹⁴⁽¹⁵⁾ ...az események külföldiek által kezdeményeztetnek¹⁵⁽¹⁶⁾ ...a megsemmisítésük érdekében, szükség esetén, *csatában, karhatalommal* is akadályozzák meg...”¹⁶⁽¹⁷⁾ szólította fel Sopron megye főispánját a

Tisza-kormány körlevele.

Sopron, 1867 után rendelkezik azokkal a gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek a fejlett munkásmozgalomhoz, annak kibontakozásához alapot adnak. A kiegyezés után kialakuló magyarországi kapitalizálódás országos viszonylatában is jelentős helyet foglal el Sopron kapitalizálódása. Ennek köszönhető a munkásmozgalom egészen korai, sokat ígérő jelentkezése.

1870-ben a városban 17 gőzgép működik, 195 lóerővel ugyanakkor

Aradon	4 gőzgép	125 LE
Debrecen	5 gőzgép	64 LE
Pécs	14 gőzgép	212 LE
Pozsony	6 gőzgép	64 LE
Szeged	3 gőzgép	96 LE ¹⁷⁽¹⁸⁾

A város lakosságának a létszáma a következőképpen alakul:

1870. január 1-én az összlakosság 21 108 fő, ebből

vállalkozó	1067	(a kisiparosokat is ide sorolta a statisztika)
hivatalnok	1157	
munkás	1651	+ 1007 bányász

összesen: 2658 munkás, a lakosság 13%-a.¹⁸⁽¹⁹⁾

²¹⁰A város topográfiai helyzete, Ausztria és Magyarország viszonya, Bécs közelsége azonban ezeket a lehetőségeket kibontakoztatni nem engedi, a város ipari várossá nem fejlődhet, a munkásság aránya növekedni nem tud. Pozsony veszi át a környéken a vezetést, ezért a fenti arányok a világháborúig alig változnak.

1900-ban az összlakosság 33,000, 5143 munkás 15%

1910-ben az összlakosság 35 000, 5866 munkás 16%¹⁹⁽²⁰⁾

A város ipari üzemei az alábbi módon fejlődnek:

1867–73 között alakul a soproni Keményítőgyár RT.

1879-ben a kőhidai cukorgyár elköltözik Petőházára (a régi épületben fogház létesül), 4500 q cukorrépat dolgoz fel naponta.

1881-ben alakul a Seltenhofer harangöntöde, kisebb műhelyből.

1881–89 között 6 cukorgyár épül a környéken.



Sopron. A hajdani Nyúl (v. Vadász) vendéglő a Híd utcában. Itt gyűléseztek a munkások az 1890-es években.

[211](#) 1888-ban Lenk Samu vegyészeti üzeme, de 1894-ben megszűnik.

1889-ben Weitzer gráci gyáros létesít vagongyárat, amely csak 1895-ig működik, mert egy része Aradra költözik, ennek keretében alakul 1900-ban a Lapp féle vasöntöde.

1895-ben 5 téglagyár működik.

1896-ban indul a Sörgyár és Kund Gottlieb gépgyára.

1895-ben egy posztógyár, két kékfestő üzem, Stoye György vasöntödéje, a Hollendonner testvérek kénlapgyára, Rupprecht János cukorgyára, két keményítőgyár (Seyring, Bischitz), három likörgyár (Lenk, Zetl, Hillebrand) termel a városban.[20\(21\)](#)

A felsorolt üzemek inkább kisipari jellegűek, kisipari, kevés számú munkássággal, mutatja ezt az is, hogy a tanoncok száma ebben az évben 500 körül van.

A közeli fejlett, rentábilis osztrák ipar hatalmas versenytárs, a város nem képes ellensúlyozni, elvonja a munkaerőt. 1895-ben a megyéből 20 000 ember jár dolgozni a jobb lehetőségeket jelentő Ausztriába. Sokan mennek még ezenkívül a város környékéről az országban más munkahelyre, pl. Salgótarjánba, mert Sopronban magas az élelmiszer ára.²¹⁽²²⁾

Sopron gazdasági profiljának jellemzője tehát az ipar nem lehet, inkább kereskedővárossá fejlődik. Lakosságának nagyrésze pénzügyekkel, kereskedelemmel, az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat pénzügyi kihasználásával foglalkozik.

Erős a városban a pénzarisztokrácia, akik a feudális nemességből emelkedtek fel a polgárság színvonalára, így megőriztek bizonyos mennyiségű feudális konzervativizmust és ehhez a feudális-polgári felfogáshoz ragaszkodnak is. Ezeknek közelebb van a szívéhez Bécs mint Budapest.

„...Bécs–Trieszt–Fiume között csak egy nagy piaca volt a kereskedelemnek: Sopron. Hivatalos összeköttetésekben összebogozott bizományi üzleteknek volt itt a középpontja, Ausztria, de több nyugati kereskedelem is itt találkozott. Dunántúllal Szlavónia, viszont meg a Dráva–Száva vidékéről nyugatra induló áru itt tartotta megálló helyét...”²²⁽²³⁾ „...a hazai kereskedelem főipaca városunk...”²³⁽²⁴⁾ „...Sopronban laknak a megye leggazdagabb gabonaexportőrjei...”²⁴⁽²⁵⁾

1882-ben a soproni piacon eladtak:

36 631 szarvasmarhát

610 626 sertést

1885-ben 43 506 szarvasmarhát

19 456 sertést

A sertések forgalmában ez a hanyatlás azért következett be, mert a fő felvásárló Bécsújhely a soproni kereskedők hasznát megsokalva bojkottálni kezdte a vásárokat.

1886 43 304 szarvasmarha

21 917 sertés

3 000 ló

1887 55 207 szarvasmarha

18 680 sertés

3 000 ló

212	1888	51 207	szarvasmarha
		14 681	sertés
		2 500	ló
1890	60 259	szarvasmarha	
	41 715	sertés	
1892	55 207	szarvasmarha	
	52 635	sertés	25(26)

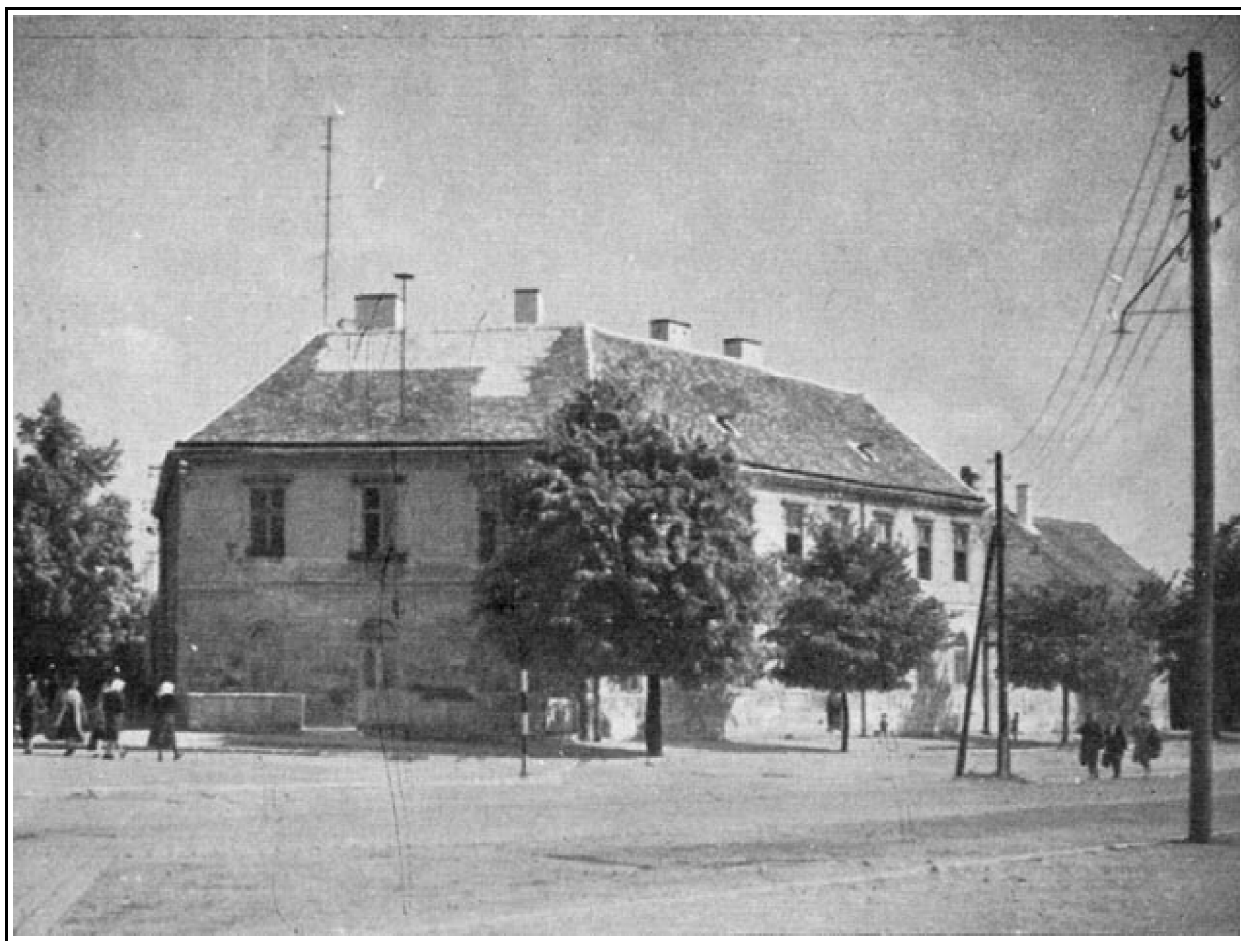
A soproni állatkereskedelem fejleszti a hiteléletet és a banktőkét. 1873-ban a gazdasági válság hatására az országban 26 pénzintézet jut csődbe, ebből csak Sopronban 6.[26\(27\)](#)

A soproni Építőbank betétjének növekedése:

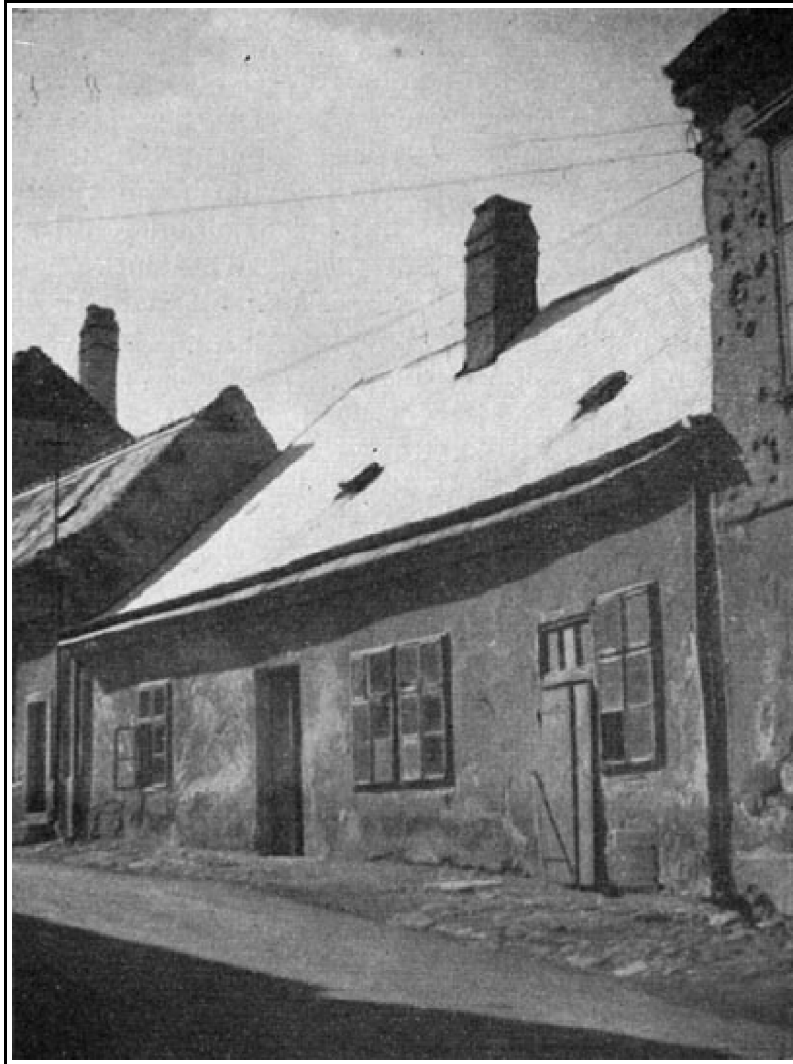
1883	13 440,-	Korona	
1885	28 118,-	Korona	
1890	108 736,-	Korona	
1894	305 000,-	Korona	
1900	1 112 067,-	Korona	27(28)

A váltóforgalom alakulása ugyanebben a bankban:

1873	15 025,-	Korona	
1880	449 762,-	Korona	
1885	791 000,-	Korona	
1895	6 791 000,-	Korona	
1900	8 859 369,-	Korona	28(29)



A Palatinus vendéglő. A munkások az 1890-es években itt tartották kulturális estjeiket és táncmultságaikat



[213](#) A Karner-vendéglő a Halász utcában.
Itt működött a munkások önképző egyesülete az 1890-es években.

1895-ben négy nagy pénzintézet működik a városban:

A Soproni Takarékpénztár

betét: 5 000 000,-

hitel: 2 877 000,-

Építő- és Földhitelintézet

betét: 3 000 000,-

hitel: 1 833 000,- évi nyereség: 34318,-

A soproni Takaréék és Kölcsönző Egylet, és az Osztrák–Magyar Bank

betét: 4 700 000,-

hitel: 1 600 000,-

„a soproni hitelintézetek olyan hatalmas összeget képviselő és könnyen mozgatható tőkék felett rendelkeznek, hogy azokat veszedelem csak egy olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné, amilyenre manapság gondolni se lehet...”²⁹⁽³⁰⁾

214A kereskedelmi és hitelélet nagysága meghatározza a lakosság egymáshoz való viszonyát, felfogását és törekvéseit. Az ellentéteket növeli ugyan, de formájukat sajátossá teszi. Megjelenésüket nehezíti.

A város környékének és a megyének a mezőgazdaságát átlagon felüli belterjesség és intenzitás jellemzi. Jelentős az erősen porosz úton haladó, kapitalizálódó, fejlett technikával működő, bérlő nagygazdaságok száma. Kisbirtokos alig van, hatvan 1000 holdon felüli és hat 5000 holdon felüli gazdaság termel. Jellemző a bérlőgazdálkodás, amit Ausztira felvásárló képessége segít elő. A soproni gabonakereskedők a bécsi tőzsdén is ott vannak legalább kétszer hetente. Évente vasúton 500 000 q gabonát szállítanak el a városból, kukoricából 4,5 millió q-t. Emiatt a földárak magasak, 400–600 Ft egy hold, de a város közvetlen környékén 1000–1200 Ft-ba is kerül.³⁰⁽³¹⁾

A szegényebbek szénával kereskednek, elterjedt a marhahízlalás is. Sopron környéke látja el gyümölcscsel, vajjal, tojással – igen magas jövedelmet jelent ez a parasztságnak – Bécsset és környékét.³¹⁽³²⁾ Erős a háziipar, a Fertő környékén különösen.³²⁽³³⁾ A nagybirtok erősödése a parasztság pauperizálódását feltétlenül magával hozza, azonban a fenti tényezők annak gyorsaságát és élet jelentősen csökkentik. Sopron megyében 1894-ben 2571 birtokváltozás történt, ebből csak 89 volt árverezés.³³⁽³⁴⁾

Az eddig felsorolt adatok világosan mutatják, hogy a mezőgazdaság fejlődése úgy hatott a parasztságra, hogy a belső társadalmi ellentmondások élet bizonyos mértékig elvette. A gazdasági viszonyok megőrizték a parasztságot a gyakori válságok ellenére is a gyors elszegényedéstől, így a megye parasztsága nem tudott a város munkásságának tartalékserege, ösztönzője lenni, sem számban, sem törekvésben. Az agrárszocialista mozgalmak ereje és hatása sem tud ezen lényegesen változtatni.

A parasztság nincsen kapcsolatban a munkaerőpiaccal, önellátó, a bér munkára utaltság kényszere nem áll fenn.

Sopron város gazdasági élete ilyen irányban és sajátosságokkal és erősen ható tényezőkkel fejlődött az első világháborúig. Ezeknek a sajátosságoknak összessége magyarázza meg azt, miért volt a város társadalmi mozgása olyan, hogy abból a kapitalizmus alapvető és fő ellentmondásai nem jelentkeztek úgy, hogy gazdagabb, határozottabb, több következetességet, erősebb lendületet, lelkesedést, nagyobb ideológiai tisztánlátást magába foglaló munkásmozgalom legyen a városban.

Ez adja azt a bizonyos talajtalanságot, amit a korai munkásideológia elterjedése a városban mutat.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mollay Károly: Középkori soproni naptárak

215 Mollay Károly: Középkori soproni naptárak

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mollay Károly: Középkori soproni naptárak / I. Bevezető.

I. Bevezető.

1. A legrégebb, Sopronban nyomtatott német nyelvű naptár 1734-ből való, egyetlen ismert példányát az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi.¹⁽³⁵⁾ Latin nyelvűt már 1727-ből ismerünk: egyetlen ismert példánya a Soproni Állami Levéltár naptárgyűjteményében van.²⁽³⁶⁾ Sopron tehát elég későn kapcsolódik be a naptárak előállításába, bár a legrégebb soproni nyomtatvány több mint 100 évvel korábbi, 1622-ből való.³⁽³⁷⁾ 1727 előtt a soproniak nyugat-magyarországi nyomdákból, Bécsből és Nürnbergől kikerült nyomtatott naptárakat használtak. A városi tanács rendszeresen egy-egy bőrbe díszesen kötött példányt kapott, amelyért az ajándékozónak – ez a nyomdász és egyszemélyben könyvkötő volt – ugyancsak ajándék járt. Így jött létre a soproni városi levéltár értékes naptárgyűjteménye. Sopron legrégebb, kicsi (27×27 mm) fametszetes látképe 1562–1708-ig jelent meg Bécsben kiadott naptárak címlapján, ahol Bécs és alsóausztriai városok látképén kívül még Kismartoné és Pozsonyé keretezte a címlap szövegét.⁴⁽³⁸⁾ Mindez ajánlás, ma azt mondanók, reklám volt azon terület lakóihoz, amelyen a nyomdász kiadványait terjeszteni akarta. Sőt 1584-ben Mannel János németújvári (ma Güssing Burgenlandban) nyomdász, „alß der ich erst jns Landt kommen”, két lapnyi ajánlásában egyenesen a soproni tanácsnak ajánlja a régi és az új, azaz XII. Gergely pápa által 1582-ben elrendelt és ma is használatos időszámítás szerint készült naptárát.⁵⁽³⁹⁾ Ezek a naptárak mai naptárainkhoz hasonló terjedelmű füzetek, könyvek voltak, és a tulajdonképpeni naptáron kívül különféle tudnivalókat tartalmaztak. A naptár e formájának is megvan a maga fejlődéstörténete, amely a korabeli irodalom történetéhez tartozik.⁶⁽⁴⁰⁾ A legrégebb ilyen német nyelvű naptár 1480-ból való. Az ilyen naptárak páros lapján lehetett találni a tulajdonképpeni naptári részt, a páratlan számozású lapokat viszont bejegyzések számára üresen hagyták. Ezért **216**nevezték őket „Schreibkalender”-nek. A soproni levéltár naptáraiban is sok ilyen, eddig még fel nem használt bejegyzés van. E bejegyzések egy részéből kiderül, hogy egyes ilyen, a tanácsnak ajándékozott díszes naptárakat a soproni városbíró „előjegyzési” és „határidős” naptáru is használta.

1480 előtt a naptárak nem egy-egy bizonyos évre, hanem 19 esztendőre készültek, mert az újhold napja, amelyen az ún. mozgó egyházi ünnepek napjának megállapítása alapult, 19 évenként esik ugyanarra a napra; vagy pedig 4×19, azaz 76 évre, sőt ún. öröknaptárt is készítettek, amelyhez hasonló ma is használunk. E naptárakhoz különböző magyarázatokat fűztek, különösen a csillagok járására, az érvágásra alkalmas időpontokra nézve stb. A könyvnyomtatás feltalálása előtt e naptárakat fatáblákba metsztek vagy pergamentre írták, festették. A legrégebb, fatáblára metszett naptárt Johann von Gmunden, a bécsi egyetem tanára szerkesztette 1439-ben, pergamentre az első német nyelvű naptárt Wurmprecht bécsi polgár írta 1373-ban.⁷⁽⁴¹⁾ Az ezt megelőző időben először latinul, majd nemzeti nyelveken is, a könnyebb megjegyzés érdekében versbe szedték az állandó ünnepek elnevezését, illetőleg az elnevezések kezdő szótagját. A legrégebb német nyelvű verses, pontosabban rímes naptárt Heinrich der Teichner stájerországi származású bécsi költő 1360 táján írta.⁸⁽⁴²⁾ A német nyelvű naptárirodalom kezdetei tehát mindenképpen Bécsbe vezetnek. Ez indokolja Bécs jelentős szerepét a soproni naptárhasználatban és időszámításban is.

A könyvnyomtatás feltalálása természetesen új lehetőségeket nyitott a naptárak terjesztése számára. Johann Gutenberg mainzi patrícus, a könyvnyomtatás feltalálója jelentette meg az első nyomtatott naptárakat 1448-ban és 1455-ben. E nagyméretű, egyleveles nyomtatványokkal Gutenberg újfajta naptárt, a későbbi falinaptár őst teremtette meg. Ilyen naptárakat a középkori Sopronban is használtak: egy Nürnbergben nyomtatott 1509. évi példány, amelyről alább szólunk, Sopronban maradt fenn.



2171. Az 1562 és 1708 közt megjelent bécsi naptár címlapja

2. Az eddig ismertett naptárak világiak számára is készültek. Elődjük az egyházi naptár volt, amely a kéziratossá, később a nyomtatott misekönyvek elején az egyházi év rendjének biztosítására latinul felsorolta az egyházi ünnepeket. A misekönyv naptára ún. öröknaptár, azaz nem egy bizonyos évre készült, ezért tartalmaznia kellett mindazokat a leglényegesebb ismereteket, amelyekkel a naptárt egy-egy évre alkalmazni, használni lehetett. Mivel nem minden egyházi ünnep ült meg mindenütt, hanem országoként, egyházmegyéként, szerzetesrendként, egyházi lovagrendként, sőt városoként,

templomként e tekintetben eltérések voltak, a misekönyvek, illetőleg naptárak másolásakor a másolók, majd a misekönyvek használói ezeket az eltéréseket általában figyelembe vették. Ezért a misekönyvek, különösen pedig naptárak fontos művelődéstörténeti forrásunk azokra a helyekre nézve, ahol vagy amelyek számára [218a](#) misekönyv készült. Későbbi bejegyzések, változások megállapítását, időrendi rögzítését segítik elő. Sopronból egyetlen középkori misekönyv maradt fenn (bizonyos hiányokkal), még pedig Golso fia István 1363-ban befejezett másolata. Ez tartalmazza a legrégebb fennmaradt soproni naptárt, amelyről alább még szólunk. Radó Polikárp a soproni levéltár XVI–XVII. századi városi számadáskönyveinek és jegyzőkönyveinek bekötési tábláiból előkerült középkori pergamenthártyákat több mint 200 soproni kéziratos kódex töredékeként azonosította. E kódexek között több XIV. századi misekönyv van, naptárak azonban csak részben maradt fenn). Ez nem meglepő, hiszen például az 1279. évi budai zsinat rendelkezései szerint is minden plébánosnak gondoskodnia kellett a szükséges liturgikus kéziratos könyvek, köztük a misekönyvek megszerzéséről.[9\(43\)](#) Ezekhez kell számítanunk a „breviárium” néven összefoglalt könyveket, amelyeknek latin szövegeit (zsoltárok, himnuszok stb.) az egész évre, sőt az egyes napszakokra elosztva a papoknak, szerzeteseknek el kellett mondaniok: ezért a breviárium elején is volt naptár. Sopronból mindezekre közvetlen adataink vannak. 11 középkori templomában és kápolnájában 49 oltárjavadalom volt: ezek felszereléséhez egy-egy kéziratos, majd nyomtatott misekönyv, esetleg breviárium tartozott. Például az alsó-ausztriai Weitenből származó Orbán pap 1400. évi végrendeletében többek között 12 dénárfontot hagyott az általa alapított javadalomnak, továbbá *mein mettenpüch* (SoprOkl. II/1, 178–9).[10\(44\)](#) A polgárok az általuk létesített misealapítványok számára beszereztek misekönyveket, amire 1402-től kezdve vannak adataink.[11\(45\)](#) Annak ezenkívül saját tulajdonukban is volt misekönyvük, nem ritkán kettő is, amellyel végrendeletükben rendelkeztek. A pergamenthártyára írt könyveken[12\(46\)](#) kívül így tűnnek fel 1466-ban a papírkönyvek (i. h. II/1,185), 1493-ban a nyomtatottak (i. h. 236, 308); Falschpeck András pap 1485-ben 6 magyar forintért és 60 dénárért adja el papírmisekönyvét.[13\(47\)](#) Az ezekben lévő naptárak szempontjából nem lényegtelen, hogy képviselve van az esztergomi egyházmegyéhez igazodó magyarországi ritus, valamint a passauai egyházmegyéhez igazodó osztrák ritus. Flächel Farkas pap 1520-ban a Szent György templomra hagyja *das messpuech Graner bistümb... vnd ein puech Passawer bistümb* (i. h. 355).[14\(48\)](#) A ferenceseknek egy 1503. évi passauai és egy 1514. évi velencei, a bánfalvi pálosoknak pedig már 1502-ben három nyomtatott misekönyvük van, a Szent György kápolnának 1534-ben 16 kéziratos és nyomtatott misekönyve.[15\(49\)](#) A ferencesek breviáriumukat 1450-ben 16 forintra becsülik[16\(50\)](#) de különböző értékű, tartalmú és nevű breviáriumaik voltak a világi papoknak is (*tacza pucher, tagzeitpuch, sexternel auf dy wibel, sexteren, breviarium antiquum, diurnale, breuier*), sőt [220a](#) kőszegi származású Boldizsár pap 1513-ban többek között egy nyomtatott esztergomi breviáriumról végrendelezik.[17\(51\)](#)



2192. Golso fia István soproni pap 1363-ban befejezett misekönyvének kánonképe, a legrégebb, Sopronból ismert rajz. Eredeti nagyság.

3. A középkori egyházi naptár azonban nemcsak az egyházi év rendjét volt hivatva biztosítani, hanem ez szolgált alapul az uralkodó osztály időszámításához, amelyet a városok uralkodó kispapjai, majd polgári rétege is követett. A soproni kancelláriai eredetű írásbeliségben szintén ez érvényesül. Amikor a fent említett Golso fia István 1363-ban befejezett misekönyvének naptára készült, Sopronban már működött a városplébános által fenntartott iskola, amelynek világi iskolamestere a város hivatalos írásbeli teendőit is ellátta (első adat 1354-ből). Ezt megelőzően a világi írásbeliséget 1303-tól 1330-ig tájáig Harkai István mester, soproni nemes polgár, majd István nevű fia képviselték, akiknek ismereteit, írástudását a város igénybe vette. 1247–1347-ig ezenkívül a johannita lovagrend Bécsi utcai lovagházában (a Szt. János kápolna mellett) hiteleshelyi működést fejtett ki, azaz okleveleket állított ki, hitelesített, írt át, ami ugyancsak szükségessé tette a naptár ismeretét.¹⁸⁽⁵²⁾

Az egyházi naptár elődje a római naptár volt, amelynek sokkalta több eleme élt a középkori naptárakban,

mint a maiakban. A középkori naptárak használatához, még inkább megszerkesztéséhez olyan műveltség kellett, amely annak idején csak keveseknek jutott osztályrészül. A fennmaradt naptárakból éppen ezért e műveltség tartalmának egyes részleteit megismerhetjük. Ebben van a fennmaradt soproni naptárak várostörténeti jelentősége.

Kézírt naptárakra a papokon és az írástudó polgárokon kívül Sopronban senkinek sem volt szüksége, annál is inkább, mert a fontosabb helyeken, így például a főesperesi székhelynek számító Sopronban, az ún. mozgó ünnepek időpontját, évenként, január 6-án kihirdették.¹⁹⁽⁵³⁾ A gazdasági szükségletek azonban az írni-olvasni nem tudó városi kézműves és paraszt számára szintén szükségessé tették a naptári egységek változásának ismeretét, rögzítését. Erre a célra szolgáltak az ún. naptári pálcák, amelyeken rovások, bevésott jelek és számok igazítottak el a naptári egységek között. Használtak-e ilyen naptári pálcákat Sopronban is, nem tudjuk igazolni. Tekintettel arra, hogy a rovásos pálcá, németül *rabusch* és *rabasch*, használata a hivatalos és az egyéni ügyvitelben egyaránt általános volt,²⁰⁽⁵⁴⁾ a rovásos naptári pálcák használatát feltételezhetjük. ²²¹A rovásos pálcák általános használatára nemcsak az írás-olvasás szűk elterjedtsége miatt, hanem az aránylag még magas pergament- és papírárak miatt is szükség volt. 1427-ben például a birkabőrből készített és egyetlen oklevélhez elegendő pergamenthártya (A függő pecsét felerősítéséhez szükséges selyemzsinórral együtt) 52 dénár, 1432-ben pedig egy 24 íves konc (*puch*) papír ára 18 dénár volt.²¹⁽⁵⁵⁾ Az ősnymtatványok (1500-ig) ugyancsak nem voltak olcsók.

Golso fia István 1363 előtt leírt naptára a középkori Sopron egyházi férfiaiának, Schöttel Mihály 1509. évi naptára a polgároknak műveltségébe enged bepillantást.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mollay Károly: Középkori soproni naptárak / II. Golso fia István 1363 előtt készült naptára

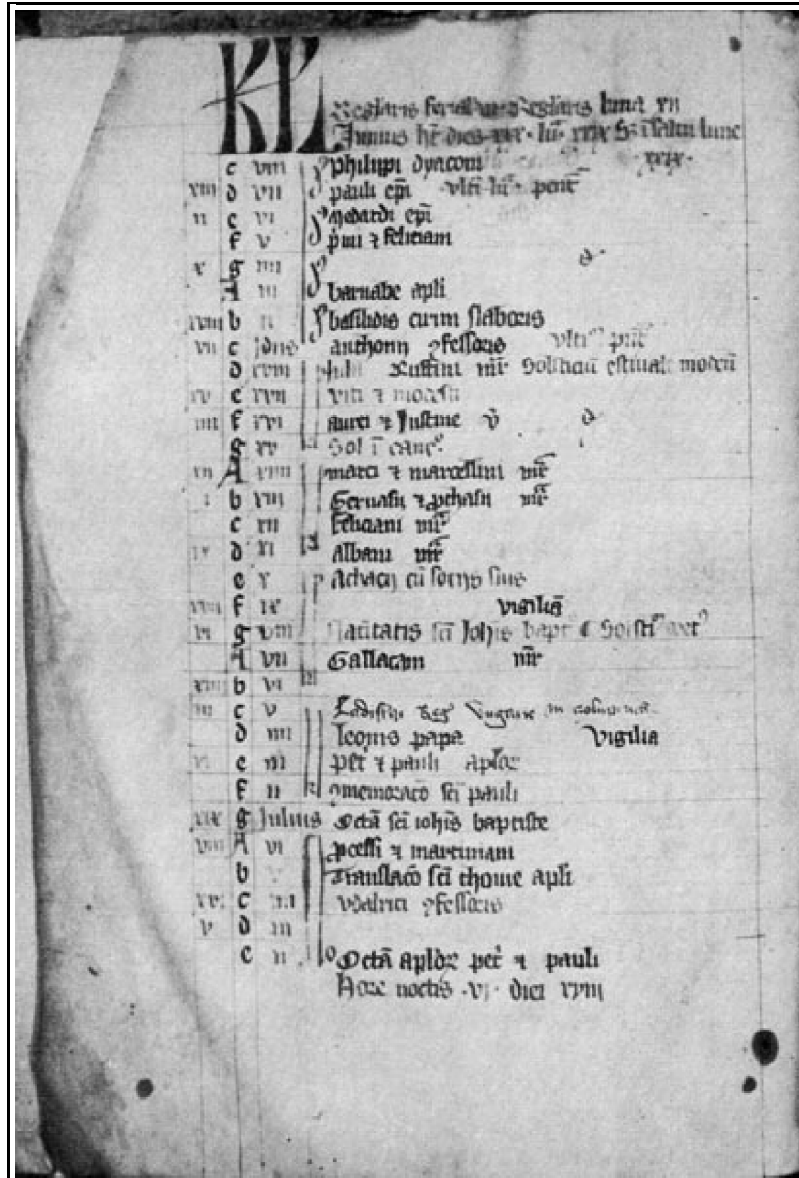
II. Golso fia István 1363 előtt készült naptára

4. Golso fia István naptára az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 91” jelzésű latin kódexében („Missale Soproniense”) maradt fenn. A kódexre 1868-tól kezdve Knauz Nándor²²⁽⁵⁶⁾ és Dankó József²³⁽⁵⁷⁾ kutatásai hívták fel a figyelmet. 1928-ban Hoffmann Edit²⁴⁽⁵⁸⁾ művészettörténeti szempontból foglalkozott a kódex iniciáléival és kánonképével, a Sopronból előkerült legrégebb rajzzal, tegyük hozzá, elég felületesen: „az iniciálék helye mindenütt üres. Csak a kánon előtt látunk tollal rajzolt, ügyes képet, Krisztust a keresztfán, de ezt már csak jóval később rajzolták a könyvbe, semmiesetre sem 1430 előtt”. Az iniciálék ugyanis sok helyen megvannak, szimbolikus rajzukat azonban még senki sem vizsgálta meg. A rajz, a legrégebb Sopronból előkerült rajz keltezésére nézve az alatta látható írás nyújthat majd támpontot. 1939-ben Házi Jenő röviden ismertette a misekönyv naptárát,²⁵⁽⁵⁹⁾ 1940-ben pedig Bartoniek Emma tette közzé a kódex első tudományos leírását.²⁶⁽⁶⁰⁾ A kódexszel érdemlegesen csak a soproni származású Radó Polikárp, a magyarországi liturgiátörténet legkiválóbb ismerője foglalkozott.²⁷⁽⁶¹⁾ Az ő kutatásaiból tudjuk, hogy a kódex a XIX. század első felében Sopronból, a második levélen látható könyvtári bélyegző szerint az evangélikus gyülekezet (líceumi) könyvtárából kerülhetett az 1802-ben alapított Széchényi Könyvtárba. Az evangélikus gyülekezet tulajdonába a kódex nyilván a soproni ²²²reformáció idején, a XVI–XVII. században jutott, amikor az evangélikus hiten lévő városi tanács, a soproni templomok kegyura, a katolikus templomokkal és egyházi javadalmakkal szintén rendelkezett.²⁸⁽⁶²⁾ Radó a misekönyv elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a kódex nem szerzetesi, hanem világi papok temploma részére készült, mégpedig magyarországi használatra, magyarországi liturgikus típusú minta alapján. „Semmit sem tudunk Golso

István úrról, ki volt, még voltaképpen az sem biztos, hogy pap volt, bár lehetett akár a kódex írója is. Jó volna, ha nyelvészeink megállapítanák, vajjon neve magyar név-e?

5. Az eddigi eredmények felhasználásával ma már valamelyest tovább juthatunk. Mi is abból a szövegből indulunk ki, amellyel a második kéz, élénk piros festéket használva, a maga részét 1363. július 14-én befejezte: „*Explicit liber domini stephani dicti Golsonis De suppronio Anno domini MoCoCoCo LXo IIIo finitus est iste liber feria sexta post festum Margarete virginis*”. Azaz: „Befejeződik a soproni Golso (fia) István úr könyve. Ez a könyv befejeztetett az Úr 1363. esztendejében, Margit szűz ünnepe utáni pénteken”. A könyv itt (fol. 174^v a mai számozás szerint) nem fejeztetett be, későbbi használói még pótlásokat írtak hozzá. A kódex ránk maradt szövegének nagyobbik része (ff. 25–174^v)²⁹⁽⁶³⁾ a második kéz munkája. Ez előtt 32 levélnyi rész (ff. XIII–XLIV az eredeti számozás szerint) hiányzik, az ezt megelőző rész, így többek között a naptár (ff. 2^r–7^v), az első kéz munkája. A naptár tehát feltehetően a kódex legkorábban másolt része, bár a használt tinta színe és az írás alapján nem feltétlenül az első kéz munkája, ahogy ezt Bartoniek és Radó állítja. Lehetne akár a második kézé is, mindenesetre 1363 előtről való. A kódexben többféle számozás látható, ami arra mutat, hogy a kódexet, nem is egészen hiánytalanul, a második kéz szerkesztette egybe. Amikor ez 1363. július 14-én befejezte munkáját, Sopronban már állt a Szent Mihály plébániatemplom, a várárokmenti Boldogasszony templom,³⁰⁽⁶⁴⁾ a Szent Margit kápolna,³¹⁽⁶⁵⁾ valamint a ferencesek (utóbb bencések) temploma, a johanniták temploma a Bécsi utcában és ispotálykápolnája az Ispotályhídon (Ikvahid 2. szám). Kódexünk szempontjából csak az első három, amely világi papok temploma, jöhet számításba (vö. Radó fenti megállapítását!) Ezt Golso fia István idézett *dominus 'úr'* címe is megerősíti, mert ez a cím a középkorban csak a világi papokat, patríciusokat és a nemeseket illette meg. A templomok közül a legrégebbi a plébániatemplom és a várárokmenti volt. E kettőnek koránál és jelentőségénél fogva a XIV. első felében egész bizonyosan már volt misekönyve (benne egyházi naptára), még hozzá nem is egy. Így valószínűnek tartjuk, hogy kódexünk Golso fia István úrnak („domini stephani dicti Golsonis”), a Szent Margit kápolna *papjának* a tulajdonában volt. Sopronban kezdték-e el másolni kódexünket, ott fejezték-e be, maga Golso fia István fejezte-e be, megállapítani nem tudjuk.

István pap nevében a *dictus* 'mondott' kitétel arra utal, hogy az utána álló ragadványnév állandósulóban van, családnévvé alakul, mint például „dominus ²²⁴Georgius Rasoris” soproni pap (SoprOkI. II/1, 184) hasonló alakú nevében (a *rasor* 'Scherer, Wundarzt' birtokos esete, jelentése tehát 'des Scherers Sohn'). A *Golsonis* ragadványnév egy *Golso* személynév birtokos esete, István pap teljes nevének alanyesete. „Stephanus *dictus Golsonis*”, esetleg „Stephanus *dictus Golso*”. Az ómagyarban csak a szláv eredetű *Golsa* személynév mutatható ki, ennek azonban *Golsonis* alakú birtokos esete nem lehet.³²⁽⁶⁶⁾ A *Golso* azonban lehet a szerb-horvátban kimutatható *Góšo* férfinév változata, amelyre éppen a XIV. századból van adatunk.³³⁽⁶⁷⁾ Mindez István pap horvát származására mutat.



2233. Golso fia István soproni pap naptárának (1363 előtt) június 6-tól július 6-ig terjedő része (fol. 4^v)

6. A naptár vízszintes és függőleges vonalozással rovatokra van osztva. A vízszintes rovatok egy-egy nap adatait tartalmazzák: az ún. aranyszámot (ha van ilyen), a nap heti betűjét, hónapi számát, ill. helyét a római naptár szerint, továbbá a napra eső egyházi ünnep vagy ünnepek megnevezését és egyéb naptári ismereteket. Minden egyes lap tetején egy-egy hónap fejrovata látható, akkor is, ha a kérdéses hónap naptári része már az előző lapon kezdődik. A Fejrovat nagybetűs **KL** 'rövidítésének feloldása *Kalendae* 'a kikiáltás napja', a hónap első napjának neve a római naptárban (ebből való a *kalendárium* 'naptár' szó is).³⁴⁽⁶⁸⁾ A fejrovat ezután megnevezi a hónapot, naptári és holdhónapi napjainak a számát, napszabályozóját, holdszabályozóját és más naptári tudnivalókat. A misekönyv naptára ugyanis öröknaptár: a felsorolt adatok arra szolgáltak, hogy az öröknaptárt egy-egy meghatározott évre alkalmazni,

használni lehessen. Ehhez tehát a rómaiak naptárát is, a keresztény egyház naptárát is ismerni kellett.

A római naptárból a hónapneveket a mai napig használjuk.³⁵⁽⁶⁹⁾ A hónap napjai közül csak háromnak volt külön neve: az elsőnek (*Kalendae*), az ötödiknek, ²²⁵ill. hetediknek (*Nonae*) és a tizenharmadiknak, ill. tizenötödiknek (*Idus*).³⁶⁽⁷⁰⁾ A hónap többi napját ezektől *visszafelé* számították, amint ez naptárunk harmadik és negyedik függőleges rovatában látható.³⁷⁽⁷¹⁾ Római örökség a 30 vagy 31 napos (február 28 napos) hónap, mégpedig Julius Caesarnak i. e. 46-ban végrehajtott naptárreformja óta. Ugyanígy az ún. „szökőnap”, amelyet március elseje előtti hetedik nap (*VII. Kal. Mart.*), azaz február 23-a³⁸⁽⁷²⁾ és a hatodik nap (*VI. Kal. Mart.*) közé tettek úgy, hogy „másodszor hatodik nap”-nak (*dies bis sextus*, ebből *dies bissextilis*) nevezték, a közönséges év február 24–28. napjait pedig február 25–29-re tolták el. A középkori egyházi naptárban ezt úgy oldották meg, hogy Mátyás napját (febr. 24.) február 25-re tették át, amint erre a mi naptárunk ötödik rovatának egy megjegyzése külön is felhívja a figyelmet. A hét egyes napjainak a rómaiaknál csak a kereszténység óta volt külön nevük, ezeket azonban a naptárak nem használták. Az egyházi öröknaptárak a XI. századtól a XIX. század elejéig a hét napjait A-tól G-ig terjedően betűkkel jelezték (a vasárnap piros, nagybetűs, a hétköznapok feketék, kisbetűsek), amint ez naptárunk második függőleges rovatában látható. A naptár használatához szükség volt egy-egy év vasárnapi betűjének ismeretére is. A vasárnapi betű 28 éves napciklusokban ismétlődik, azaz 28 évenként esik a vasárnap a hónapnak ugyanazon betűs (ma azt mondjuk: ugyanazon számú) napjára. Az egyházi gyakorlat a 365 napos római napévet³⁹⁽⁷³⁾ 52 hétre + 1 napra osztotta. A hét napjai tehát 7 évenként ismétlődnek az évnek ugyanazon számú napján, de a négy évenként beállított szökőévek (52 hét + 2 nap) miatt van szükség a $4 \times 7 = 28$ éves napciklusra. A 28 éves napciklus első évül hétfővel kezdődő szökőévet választottak (i. e. 9.). Ennek **G** és **F** a vasárnapi betűje (az első a szökőnap előtt, a második utána), a többi évé innen *visszafelé* halad **A**-ig, majd négyszer ugyanígy ismétlődik, de a szökőéveknek mindannyiszor két-két vasárnapi betűjük van. A ciklus 28. évének vasárnapi betűje mindig **A**. Az öröknaptárak, a miénk is, úgy készültek, január 1-e **A** betűs vasárnap legyen. Ennek alapján bármely év vasárnapi betűjét könnyen meg lehetett állapítani.⁴⁰⁽⁷⁴⁾

A naptár első függőleges rovatában az aranyszámot tüntették fel (mindig piros festékekkel). Az aranyszám azt jelzi, hogy a 19 éves holdciklus melyik ²²⁶évében van újhold a megjelölt napon. Hasonmásunk a naptárnak június 6-tól július 6-ig terjedő részét mutatja be. Az első aranyszám június 7-nél áll: **XIII**. Ez azt jelenti, hogy a holdciklusok minden 13. évében esik június hetedikére, ill. a **XIII**-as aranyszámmal megjelölt többi napra az újhold. Erre a mozgó ünnepek időpontjának évenkénti kiszámítása miatt volt szükség, amely a holdjárásról alapult. Két újhold közt eltelt idő, azaz egy holdhónap pontosan 29 nap 12 óra 44 perc 3 másodperc. A középkori naptárak, a miénk is, azonban $6 \times 30 = 180$ és $6 \times 29 = 174$, összesen tehát 354 napot számítanak. Ezt a 354 napos holdévet a $365 \frac{1}{4}$ napos napévvél csak úgy lehetett egyeztetni, hogy i. e. 1-től kezdődően számítva 19 éves ciklusokat állapítottak meg. 19 napév $6939 \frac{3}{4}$, kerekén 6940 napot tesz ki, 19 holdév 228 holdhónapja, kiegészítve 7 harmincnapos „szökő” holdhónappal (*embolismus*) pedig ugyanennyit ($110 \times 19 + 125 \times 30$). Így 19 napévenként a Hold fényváltozásai ugyanarra a napra estek. A szökő holdhónap a holdciklus második évében december 2-án, az ötödikben szeptember 2-án, a nyolcadikban március 6-án, a tizedikben december 4-én, a tizenharmadikban november 2-án, a tizenötödikben augusztus másodikán és a tizenkilencedikben március 5-én kezdődik. Ezt a megfelelő helyen a mi naptárunk is jelzi.⁴¹⁽⁷⁵⁾ A fentiek ismeretében megállapítható, hogy melyik évben esik például a **XIII**-as aranyszámmal megjelölt napokra az újhold. Ilyen évek azok, amelyeknek évszáma 1-gyel növelve és 19-cel osztva, maradékul 13-at ad (1304., 1323., 1342. stb.).⁴²⁽⁷⁶⁾ Hasonmásunkon látható, hogy egymás után következő két naphoz is kerülhet aranyszám. Általában az első a nagyobbik, a második a kisebbik. Ha ez fordítva áll, az olaszországi gyakorlat szerint készült naptárak erre az *instancia* ’közvetlen

közelség' szóval külön felhívják a figyelmet. A mi naptárunkban is február 3-nál van a *prima instancia*, mivel e nap aranyszáma XIX, az előzőé XI. Ilyen instancia van még június 4-én, július 30-án, augusztus 1-én, szeptember 27-én, október 3-án, 26-án, november 25-én, december 2-án és 24-én (a naptár néha a kisebbik aranyszámú napnál jelzi). A június 4-i, november 25-i és december 2-i instancia megjelölése naptárunkból hiányzik, a hetedik, *septima instancia* kétszer (júl. 30., dec. 24.) szerepel, a december 2-ra eső két aranyszámot (*XIII, II*) a másoló december 1-re és másodikára osztotta el. Mindez arra mutat, hogy a másoló nem értette az instancia szerepét. Knauz Nándor (Kortan. Bp., 1876) az általa átvizsgált közel 100 magyarországi, XIII–XVI. századi naptárból nem említi az instanciákat, s Grotenfend, aki idézett művének második kötetében a középkori Német Birodalom, Svájc és a skandináv országok egyházmegyéinek, továbbá a szerzetesrendek naptárait kiadta, az instanciák jelölésére csak olaszországi példát ismer (i. m. I, 96). Ez ismét támpont naptárunk mintájának eredetét illetően.

(Folytatjuk.)

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Bóna István: A darufalvi ezüstkincs

227 Bóna István: A darufalvi ezüstkincs

1902 decemberében Bella Lajos hazánkban mindmáig páratlanul álló ezüstkincset szerzett meg a soproni múzeum számára. A leletet ugyanazon év őszén Pinteritsch József találta Darufalvától (Drassburg, Burgenland) északra, mintegy 800 m-re, egy dobháton fekvő földjén, boronálás közben. A lelet darabjai: ezüstékszerek és edénycserepek körülbelül 2 m²-nyi területen elszórva bukkantak elő a humuszban, a felszíntől 34 cm mélységig, a sárga agyag határáig. – A leletkörülmények leírásai nem említik, mégis feltételezhető, hogy a kincset tartalmazó edényt már korábban, szántás során, az eke törte össze és emelte magasabb szintbe, tartalma azonban csak a boronáláskor került napvilágra.

A leletet először Kugler Alajos közölte.¹⁽⁷⁷⁾ Gondosan leírta egyes darabjait: a nyakperecet, a karperecet, az 5 db nagyméretű ezüst gyöngyöt, a 29 db harang vagy csengő alakú és a 8 db bogyó alakú csüngőt, végül a 4 db karneol gyöngyöt. Az ékszerekről megállapítja, hogy anyaguk igen jó minőségű ezüst, súlyuk összesen 4 kg. A felsorolt leleteket fényképeken is bemutatja, sőt a harang alakú csüngők aljának változatos díszítését rajzban is szemlélteti. – Nag kár, hogy a kincset rejtő edény cserepeit nem gyűjtötték össze, ha ezek múzeumba kerülnek, a lelettel kapcsolatos későbbi félreértések valószínűleg elkerülhetők lettek volna.

Kugler eredménye a következőkben foglalható össze: a darufalvi ékszerekészlet egységes, tehát kétségtelenül egyetlen személy tulajdona volt. Mint ilyen, akár sírból is származhatna. Ennek azonban határozottan ellene mondanak a lelőkörülmények, amelyek világosan edényben elrejtett kincs mellett szólnak. Az egyes ékszereket vizsgálva általában szintén helyes eredményekre jut. Az ezüstgyöngyökhöz a Hampel József által bemutatott ismeretlen lelőhelyű hazai párhuzamokat említi. Ezeket Hampel oroszországi analógiák alapján a XI. századra keltezte.²⁽⁷⁸⁾ A darufalvi ékszerek díszítő eljárásához, a granulációhoz és filligránhoz, továbbá a bogyó alakú csüngökhöz az ugyancsak Hampeltől közölt és a X. századra keltezett tokaji kincs rokon leleteire hivatkozik.³⁽⁷⁹⁾ A darufalvi kincs külföldi párhuzamait a kelet-németországi ún. Hacksilberfund-okban találja meg. A karperechez a leissowi ezüst karperecet továbbá az ottani kincsekben gyakori négyélű ezüst rudakat (kar- és nyakperecek töredékei), az ezüstgyöngyökhöz a kincsekben gyakori filigrán-díszes gyöngyöket, többek között a čičtēvesi és gnickwitzzi hasonló leleteket sorolja fel. Mindezek alapján a kincs korát 890 és 1075 közé, tehát a honfoglalást követő

két évszázadra keltezi. Végül leszögezi, hogy ez a hazai leleteink közt egymagában [228](#)álló kincs még számos fontos problémát rejthet magában, valószínűleg keletről került hozzánk, lehet, hogy kereskedelem útján.

A darufalvi kincset három évvel később Hampel József ismét teljes egészében leírja, Kugler képeit pedig átveszi a honfoglalás korának emlékeiről készült újabb összefoglalásában.[4\(80\)](#) Ábrái között új a nyakpercecet díszítő egyik pajzsalakú palmetta-szerű díszítéssel ellátott öntött veret rajza, amellyel nyilván a leletnek a honfoglaló magyarság fémművességével való kapcsolatát kívánta hangsúlyozni. A kincshez egyébként nem fűz észrevételt, a részletekkel kapcsolatban Kugler „gondos ismertetésére” utal, amellyel annál is inkább egyetérthet, mivel azok jórészt saját kutatási eredményein alapulnak.

Hampel közleményével a kincs évtizedekre kikerült a kutatás érdeklődéséből. A 30-as évek elején E. Beninger egyszer felsorolja ugyan a IV. századi gót leletek közt, de ugyanott azt sem tartja kizártnak, hogy esetleg inkább X. századi.[5\(81\)](#) A hazai kutatók még ennyire sem méltatják a helyi leletektől elütő, elszigetelt együttest, de nem említik azok a külföldi munkák sem, amelyek rokon kincsek és sírok ékszereivel foglalkoznak. Az elmúlt évtizedben, amelyben egymásután jelentek meg az egykorú ezüstkincsekről szóló összefoglaló anyagközlések, szintén elkerüli a feldolgozók figyelmét a magyar nyelvű folyóiratban, illetve sajátosan magyar témával foglalkozó könyvben félszázaddal ezelőtt közölt rendkívül fontos lelet. Munkám, többek között, e hiányosságot törekszik pótolni.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Bóna István: A darufalvi ezüstkincs / Vita a lelet jellegéről és koráról

Vita a lelet jellegéről és koráról[6\(82\)](#)

1951-ben Fettich Nándor egyik könyvében öt szép új fényképtáblán újra közölte a kincset és technikai jellegű leírás után meglepően új értékelésével állott elő. Alapvetően különböző állásfoglalásának csírát már a szilágysomlyói II. kincsről írott munkájában megtalálhatjuk. Itt elmarasztalja Hampelt, mivel a szilágysomlyói kincsben szereplő „arany karikához analógia gyanánt a *darufalvi* (Sopron m.) kincs ezüst karikáját nem ismerte fel; az egész leletet (t. i. a darufalvit) a magyar honfoglalás korába tartozónak gondolta”[7\(83\)](#) – A teljes igazság kedvéért már itt közbevetem, hogy valójában nyilván Fettich nem olvasta el gondosan ekkoriban Kugler beszámolóját, aki hosszasan és tüzetesen összevetette a tényleg hasonló szilágysomlyói és darufalvi nyakpereceket, azonos arányaikat, hólyagdíszítésük alakját, nagyságát és cikkelyes tagolását; sőt a csüngőékszerek cső alakú füléhez is a szilágysomlyói I. kincs medaillonjainak fülét említi párhuzamul. Mint említettem a részletek tekintetében Hampel Kugler „gondos ismertetésére” utalt, tehát kétségtelenül tisztában volt ezzel a konvergenciával.

[229](#)Fettich 1951. évi eredményeit röviden idézem:[8\(84\)](#) „Egészen egyedül áll Magyarország *népvándorlaskori* emlékei között a darufalvai (Sopron m.) *sírlelet*: LIII–LVII. t. Első publikálója Kugler Alajos bizonytalanságában volt korát és származását illetőleg. Még leginkább az ú. n. «Hacksilberfund»-ok közé (XI–XII. sz.) sorozta volna. Talán ezen az alapon hozta képét és részletes leírását Hampel József a honfoglaláskorra vonatkozó könyvében, minden további tárgyalás, sőt megokolás nélkül.”

A lelet tehát Fettich szerint népvándorlaskori, mégpedig az általa hűnnak tartott „Martinovka-kultúra egyik legkiválóbb emléke Délkelet-Európában.” Másodsor: sírlelet, mégpedig fejedelmi sírlelet. Véleménye szerint ugyanis Kugler „a karneol-gyöngyök jelentőségét mégsem ismerte fel... ezek döntően bizonyítják a

lelet sirlelet mivoltát. Ehhez járul még az a negatívum, hogy a «Hacksilberfund»-okra annyira jellemző feldaraboltság, vagyis feldarabolt ezüst tárgyak részdarabjai nem fordulnak elő benne”. Utóbbiakhoz a lelet töredékei sem kapcsolódhatnak, mert „a Hacksilberfund”-ok feldarabolása általában nagyobb szakértelmet árul el.” – A leletkörülményt illetően: „A dombos terepről évszázadok hosszú során a szél és eső levitte a földet s ezáltal a sir elkopott.”

Fettich kétségbe vonja az ezüstgyöngyök Kugler által említett hazai párhuzamait is. Nem ismer „Magyarországból a csüngőkhöz és ezüstgyöngyökhöz mégcsak hasonlítható analógiákat sem”. A külföldi kapcsolatokkal – szerinte – nem is érdemes vesződni: „Az egész népvándorláskorból minden áron való analógiákat összekeresni nem sokat ér. Ezt Kugler is megtette már...” Fettich szerint eredménytelenül. Illetve: „Mégis a mindenünnen általa összehordott analógiák között van olyan, amelyet a származás keresésénél kiindulópontnak lehet venni. Ez a torques nodusainak analógiája: a szilágysomlyói második kincsben.”

Nyilvánvaló tehát, hogy Fettich kiindulópontja a szilágysomlyói nyakperec és további elgondolásait ez a tipológiai jellegű rész-összefüggés befolyásolta. A két nyakperec feltétlen kapcsolata azonban a szerző szerint is nehézségekbe ütközik, mivel: „A Martinovka-kultúra körében ilyen diszítésű torquest egyelőre nem ismerünk.” Ilyen azonban még előkerülhet, ezért úgy gondolja, hogy: „Mégis minden jel arra mutat, hogy a darufalvai torques ebbe a körbe tartozik.”⁹⁽⁸⁵⁾ További fejtegetését, amelyben a darufalvi ékszeregyüttest az V. századi bakodpusztai nyakláncsal veti össze, itt nem kísérik nyomon.

Fettich végső eredménye tehát a következő feltevés: a darufalvi lelet a VI. századi ún. késői hun Martinovka kultúrkörbe tartozó fejedelmi sír ékszereiből áll.¹⁰⁽⁸⁶⁾ Ez az értékelés néhány újabb munkába¹¹⁽⁸⁷⁾ elfogadott tényként került át és napjainkig tartja magát.

A Kuglert és Hampelt cáfoló fejtegetések módszertanilag nem tekinthetők meggyőző kritikának. Ezért csakhamar jelentkeztek a kritikai megjegyzések is. A lelet Fettich által javasolt új időrendjét alapjaiban ingatta meg a halimbai 406. és 631. sír, amelyekben, I. István, I. András és Béla dux érmeivel keltezett ²³⁰temetőrészből, a darufalviakhoz hasonló granulált díszítésű ezüstgyöngyök láttak napvilágot. Közlőjük, Török Gyula megállapítja: „Hampel József nagy tárgyi ismeretét bizonyítja, hogy a darufalvi leletet a hofoglalást követő idők emlékanyagába sorolta.” „A halimbai sírokban a fenti, pontosan meghatározott környezetben való előfordulása, valamint... a Balti tengerig nyomozható előfordulása arról győzhet meg, hogy a XI. században divatos ezüst ötvösmunkákról van szó Halimbán és Darufalván is és nem a késői hun fémművesség készítményeiről.”¹²⁽⁸⁸⁾ A kincs előkerülési körülményeire Török nem tér ki, óvatosan csupán „leletnek” nevezi.

A darufalvi ékszerek újabb, illetve kiegészítő, technikai vizsgálatát, László Gyula kérésére, Szegedy Emil végezte el. Munkájában, amelyet a szerinte kincsnek tartott lelet jövőendő újraértékeléséhez bocsátott közre, elsősorban a legproblematisabb darab, a torques eredeti alakjához és készítésmenetéhez fűz – Fettichtől eltérő – igen lényeges megjegyzéseket. A gyöngyök és csüngők díszítéstechnikájáról és művészetéről megállapítja, hogy szoros szálak fűzik a X. századi szláv ötvösséghez s ezáltal az egész kincset a honfoglaláskor emlékanyagához. Mindezek a Martinovka körhöz való tartozását „nagyon kétségessé” teszik. A végső döntést e tekintetben azonban a régészekre bízta.¹³⁽⁸⁹⁾

Ha a darufalvi lelet korára vonatkozólag támasztott is kétségeket Fettich új értékelése, annál kevésbé mondható el ugyanez a leletkörülmények revíziójáról. A helyzet e téren valóban világs és félremagyarázhatatlan. Mint Kugler beszámolójában olvashatjuk, az ékszerek összetört edény

maradványaival mindösze 34 cm mélységből kerültek elő. A találó semmiféle csontról nem tud, tehát az ékszerek nyilván az edényben voltak.

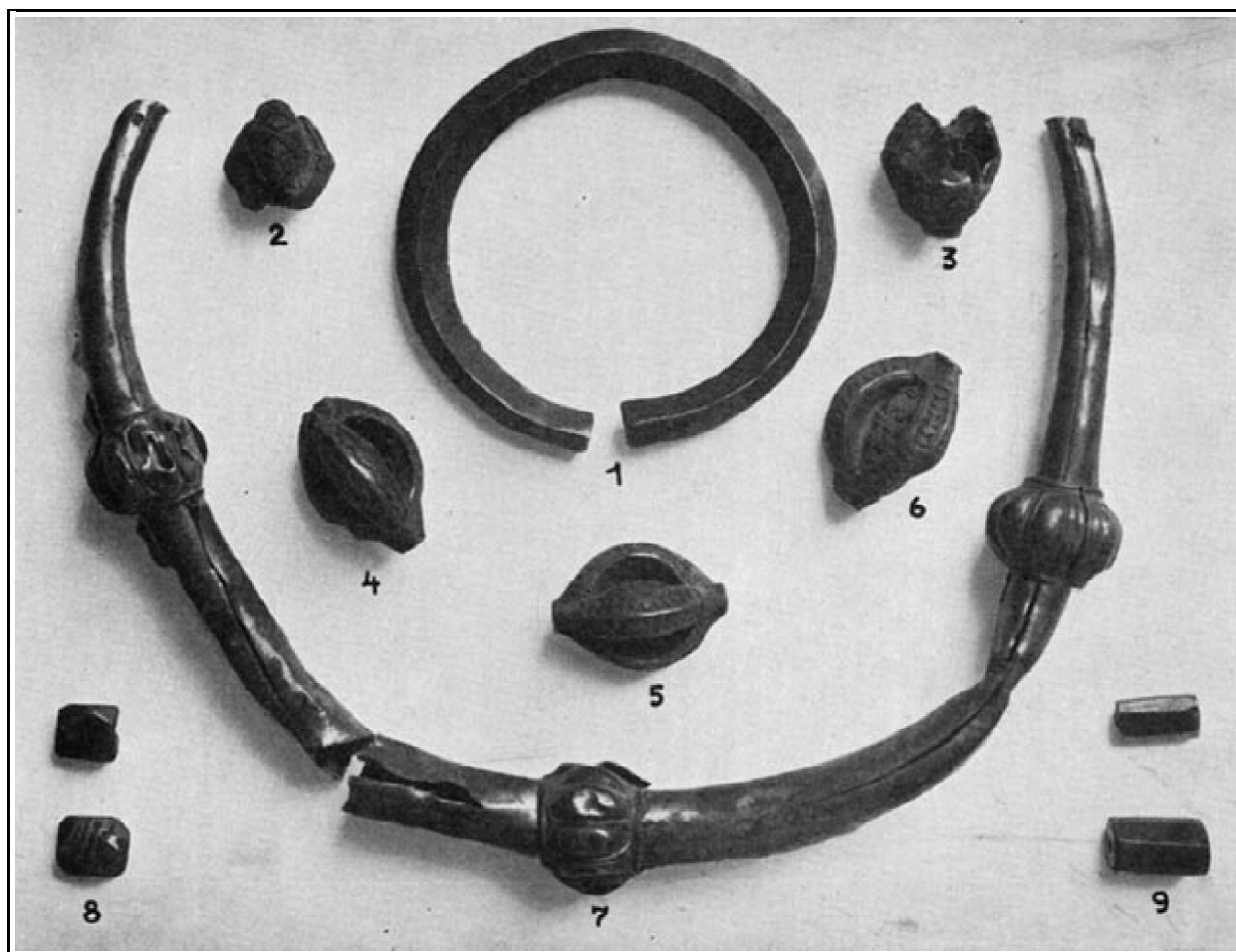
Megvizsgálva a darufalvi lelet rokonsági köréből Fettichtől kirekesztett X–XII. századi kelet-európai kincseket, Darufalvával kapcsolatban már itt három fontos tényt előlegezhetünk: 1. ezek a kincsek általában edénybe rejtve kis mélységből kerülnek napvilágra, 2. számos kincsben megtaláljuk ugyanazokat a gyöngyöket, amelyek Fettich szerint „döntően” sírlelet mivolta mellett bizonyítanak, végül 3. a rokon ékszereket tartalmazó kincsek koránt sincsenek mindenütt feldarabolva, hanem gyakran egy-egy előkelő személy elrejtett ép ékszerkészletéből állanak.

A darufalvi ezüst ékszerek tehát minden kétséget kizáróan edényben elásott kincsleletből származnak.

* * *

Áttekintve a darufalvi kincs hazai vizsgálatának változatos történetét, nyilvánvalóvá válik, hogy a kincssel kapcsolatos lényeges kérdések eddig alig vetődtek fel, vagy ha felvetődtek is, többnyire válasz nélkül maradtak. A kincs valódi problematikája a következő két kérdéscsoportban foglalható össze: 1. Hol és mikor készültek a kincs egyes ékszerei? Egy avagy több műhely alkotásai-e? Amennyiben több összetevőből áll, hol kerülhetett egy kézbe az együttes? 2. Hogyan került az ékszeregyüttes Darufalvára? Kereskedelem, nép telepítés avagy más úton-módon? Kinek a kezében lehetett a kincs? Mikor és miért rejtette el az ékszereket, mégpedig olyan körülmények között, hogy többé nem volt módja felkutatni?

A következőkben ezekre a kérdésekre igyekszem a lehetőséghez mérten választ adni.



231l. tábla.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Bóna István: A darufalvi ezüstkincs / Vita a lelet jellegéről és koráról / Kelet-Európa X–XIII. századi ezüstkincseiről

232 Kelet-Európa X–XIII. századi ezüstkincseiről

A X–XIII. századok közötti időben a nyugati és keleti szlávok földjén, az Elba–Kárpátok–Balti tenger–Volga határolta hatalmas térségen sajátos ezüstművesség virágzott. Gyökerei az Oroszország déli, a Fekete-tenger közelében élő, törzseinél már a VII–VIII. században feltűnnek. Mint a közelmúltban talált pasztürszkojei és harivkai kincsek tanúsítják, korai készítményei helyi kelet-európai és bizánci ékszerformák keveredéséből és a bizánci ezüstművesség technikai fogásainak a granulációnak és a filigránnak átvételéből, illetve elsajátításából sarjadnak.¹⁴⁽⁹⁰⁾ Igazi virágzásnak azonban ez az ezüstművészet csak a IX–X. században indul. Ekkoriban az addig bányászatból és kereskedeleméből származó kisebb mennyiségű színezüstöt a Közép-Ázsia felől beható arab kereskedelem jó minőségű pénzei (ún. dirhemek) egészítik ki. Az arab kereskedők, különböző árukért cserében, ettől az időtől kezdve valósággal elárasztják ezüstpénzeikkel Kelet-Európa különböző népeit és törzseit. A pénzgazdálkodás fokára még el nem jutott népeknél a beáramló arab ezüsből ékszereket: fülbevalókat, csüngőket és gyöngyöket

készítettek, mint számukra sokkal realisabb értékmérőket. A Balti tenger térségében az arab ezüst behatolását nagymértékben elősegíti a viking tengeri és folyómenti kereskedelem. Az Elba és Visztula között élő szláv törzsekhez például csaknem teljes egészében a vikingek útján árad be az arab ezüst. Cserébe e törzsek termékeit: mézet, viaszt, borostyánt, bőröket s főleg a törzsi háborúk során keletkezett új árucikket, a rabszolgát közvetítik arab megrendelőik számára. Az arab ezüst szolgált anyagi alapul az ugyanekkor felvirágzó normann (norvég, dán, svéd) ezüstékszeripar szinte példátlan fellendüléséhez is.

A kelet-európai ezüstkincsek egyes csoportjainak összefoglaló kiadására az elmúlt évekig alig történt kísérlet. Egy-egy kincs különböző folyóiratokban vagy kiadványokban elszórt ismertetésén kívül, mindössze Szilézia kisebb számú és kevésbé jelentős anyagáról, továbbá a darufalvi kincs szempontjából távoli dániai és norvégiai viking kincsleletekről jelent meg összefoglalás.

A mintegy 30 évvel ezelőtt ismert kincsleletek típusairól, eredetkérdéséről és problematikájáról R. Jakimowicz értekezett összefoglalóan.¹⁵⁽⁹¹⁾ Eredményei számos lényeges kérdésben mindmáig helytállóak. Jakimowicz abból indult ki, hogy azok a nézetek, amelyek az ékszereket a kufikus pénzekkel együtt keletről, az araboktól származtatták, túlhaladtak. Az óriási területen elterjedt ékszereket ugyanis azt leszámítva, hogy mindenütt ezüsből készültek, csak technikai ismérvek kötik össze, a valóságban azonban különböző csoportokra oszlanak. Az általa megállapított 15 csoportból a darufalvi kincs megítéléséhez a következők érdekesek: I. csoport. Elba–Visztula közti föld. Nyugati szlávok. Arab, bizánci, német, angol, olasz, cseh, lengyel s nem utolsósorban magyar pénzekkel jól keletkezett kincsek. Ékszereikre jellemző, hogy vékony ezüstlemezből készülnek és felületüket igen gazdag granulált és filigrán díszítés borítja. Többek között nagyon gyakoriak az ezüstgyöngyök és a kis cső alakú fülecskével felerősíthető csüngőékszerek e csoportban. III. csoport. Skandináv félsziget, Jütland és Gotland. Elsősorban sajátos viking ékszerek jellemzők e régióra, de a szoros déli kereskedelmi érintkezések eredményeként gyakoriak a kincsekben a szláv ékszerek pl. az ezüst gyöngyök. V. csoport. Cseh és Morva ország. E területről csak kevés ezüstékszer ismeretes, ezek is túlnyomórészt az I. csoport készítményei. Többnyire sírból kerülnek elő és nem kincsből. XIII. csoport. Volinai-kievi csoport. Jakimowicz tanulmányai dejében mindössze három kincs tartozott ide. Pénzt egyikben sem találtak. Ékszerei hasonlítanak az I. csoport készítményeire, részben az V. csoport cseh–morva ékszereire. Jakimowicz szerint a XIII. csoport az I. (lengyel) csoport helyi viszonyok között keletkezett változata.¹⁶⁽⁹²⁾

233Elméleti megállapításainak lényege a következő: A kincsek területi csoportokra oszlanak. Valamennyi ékszerscsoport történetileg többé-kevésbé szigorúan körülhatárolt zárt komplexum – mai kifejezéssel élve törzsi vagy népi fémművesség terméke. A szomszédos csoportok nemcsak mennyiségi, hanem minőségi összetételben is különböznek egymástól, legfeljebb hatásokat és kapcsolatokat lehet köztük kimutatni. Valamennyitől leginkább különbözik az I. (lengyel) csoport, mégpedig formára, anyagra és technikára is. Nyilván helyi nyugatiszláv készítményekből áll tehát.

A közölt típusábrázolatokból nyilvánvaló, hogy a darufalvi kincs az I. vagy a XIII. csoportba tartozik, de a bemutatott kevés lelet alapján nem dönthető el, melyikbe.

Az elmúlt évtizedben napvilágot látott munkákból, amelyek a pommeraniai,¹⁷⁽⁹³⁾ nagy-lengyelországi,¹⁸⁽⁹⁴⁾ cseh- és morvaországi,¹⁹⁽⁹⁵⁾ gotlandi²⁰⁽⁹⁶⁾ és kievi oroszországi²¹⁽⁹⁷⁾ kincsek összefoglaló anyagközlő feldolgozásai, fény derül erre a kérdésre is. Ezek a művek megerősítik Jakimowicz elgondolásának lényegét, hogy ti. az ékszerek általában a helyi fémművesség során különültek el csoportokra, de ugyanakkor értékelésének gyengéire is rámutatnak. Nyilvánvaló pl., hogy az I. csoport korántsem foglal el annyira központi helyzetet, mint gondolta, másrészt a XIII. volinai csoport is önálló egység s nem az I. csoport

provinciája. A három évszázad helyi fejlődését közös időrendi horizontba merevítő csoport felosztás is időrendi szintekre töredezik. A korai szakaszban a kievi és általában déloroszországi fémművesség elsődleges szerepe domborodik ki. Ma már az is világos, hogy a számos különböző korú kincset sem gazdaságilag, sem történetileg nem lehet azonos mércével mérni. Gazdaságilag más megítélés alá esik a Jakimovicz féle I. (lengyel) és III. (normann) csoport, utóbbiakból főleg Svédország és Gotland kincsei, mint az összes többi. Erre, mondhatnók csakis erre jellemzők ugyanis a különböző pénzekből és töredékes ezüst ékszerekből álló kincsek – s nem az egész Kelet-Európára, mint pl. Fettich gondolta. Természetesen az sem áll, hogy e területek lakói, nem tudni miért, szándékosan nekiláttak volna szép ezüst fülbevalóikat „szakértelemmel” feldarabolgatni, ilyesmiről szó sincs.

A valóság az, hogy a pénzgazdálkodás a szóbanforgó területeken a X–XI. században vagy meg sem indult még vagy csak kezdeti stádiumban volt. Ugyanakkor, mint már említettem, e terület fontos cikkek forrása volt, illetve a termékek közvetítésében döntő szerepet játszott, aminek következtében valósággal áradt ide a legkülönbözőbb ezüst pénz. A X–XI. században vert német pénzek valamennyi típusa ismeretes az Elbától keletre. E pénzáradatra jellemző, hogy a 950–1140 közötti időből ismert kb. 750 német pénzkincs mintegy $\frac{3}{4}$ része az Elba és Visztula közt, illetve Gotlandon került elő.²²⁽⁹⁸⁾ Hasonló a helyzet az 1000–1100 közti magyar pénzekkel is.²³⁽⁹⁹⁾ A legkülönbözőbb pénzek és a belőlük készített ékszerek a számtalan szláv és viking törzs és nemzetségek kezén egyre halmozódtak. A kemény ezüsből készült törekeny ékszereket sérülésük után is megőrizték sőt a belkereskedelemben nyilván össze is vásárolták. Ennek következtében egy-egy főnök kezében sokszor 50–150 év pénzei és ékszerei gyűltek össze. A pénz és a törött ékszer a belső és külső kereskedelemben nyers ezüst értékében szerepelt. Ezt igazolják az egyes leletekben talált mérlegek. A pénzeket és ékszereket a méréskor vágták két- vagy többfelé, aszerint, hogyan kellett az egyensúlyt a mérlegen helyrebillenteni, illetve egészen kistételű kifizetéseknel. – E kincsek tehát az Elba és Visztula között élő szláv törzseknel és a vikingeknel az egységes állam hiányában még nem létező, de a valóságban már ²³⁴nagyonis szükségessé vált állandó értékmérőt, tehát a pénzt helyettesítették. Mihelyt a szóbanforgó szláv területek a német vagy lengyel hódítás során, tehát legkésőbb a XII. század végéig, a rendszeres állami pénzforgalomba bekapcsolódtak, eltűntek az ezüstkincsek a színről.

De eltűntek másért is. Ép ékszerekből, ékszertöredékekből és pénzekből összegyűjtött vagyonát ugyanis valamikor sebtében edénybe rejtette gazdájuk s egy-két ásonyomnyi mélyen elásta. Előkeresni azonban soha többé nem volt módja, tehát az esetek többségében nyilván életét vesztette. Erre a német hódítás és a lengyel állam születésének nehéz vajadásai közepette fölös bőségben volt alkalom. Az Elba és Visztula közt élő kis törzseket évről évre támadták a dán tengeri kalózkodók, a szász és stauf császárok seregei. Területükön zajlottak le a lengyelek és németek váltakozó sikerű összecsapásai s e két hatalom még egymással is szembefordította őket. Állandó belső harcokban született a svéd és lengyel állam is. E kincsek tehát az elbai-oderai szláv törzsek véres pusztulásának és a középkori feudális államok kialakulásának régészeti bizonyítékai a szóbanforgó területeken.

Egyébként a szerencsétlen „Hacksilberfund” elnevezés még az elbai-oderai szlávok kincseire sem teljesen találó. Az ékszerek legalább $\frac{2}{5}$ -e ép és használható e kincsekben is, sőt számos olyan kincset ismerünk, amely teljes egészében ép, többnyire egyetlen személy ékszereit tartalmazó készletből áll. Nagy általánosságban a fenti gazdasági körülmények mégis elválasztják e kincs-csoportot a többi szláv nép kincseitől.

Más helyzetet találunk Cseh és Morva országban továbbá a kievi orosz fejedelemségek területén. A cseh hercegek már a X. század közepétől rendszeresen pénzt veretnek. A különféle harcok következtében földbe került cseh és morva kincsek már minden esetben a tulajdonos ép ékszereit és többnyire cseh ezüstpénzeit

tartalmazzák.

A kievi orosz fejedelemségek földjein eddig talált mintegy 180 IX–XIII. századi ezüstkincsben csak elvétve, elsősorban a nyugati területek korai leleteiben találkozunk töredékes ezüst ékszerekkel. Csak kevésben találtak (főleg a X. sz.-ban és a XI. sz. elején) kufikus vagy bizánci pénzeket. Óriási többségük egyéni vagy családi ékszerkészlet, amelyeket mintegy 60%-ban a tatárjáráskor rejtettek földbe. A darufalvi kincssel kapcsolatban bennünket elsősorban a nyugati vidékek leletei érdekelnek, azok a XI. századi kincsek, amelyek elrejtését Vitéz Boleszláv 1018. évi kievi hadjáratával²⁴⁽¹⁰⁰⁾ és Böles Jaroszláv 1031. évi ellentámadásával hozhatók kapcsolatba. A többiek nagyrészt besenyők, uzok, kunok becsapásai és különböző belső küzdelmek során kerültek földbe.

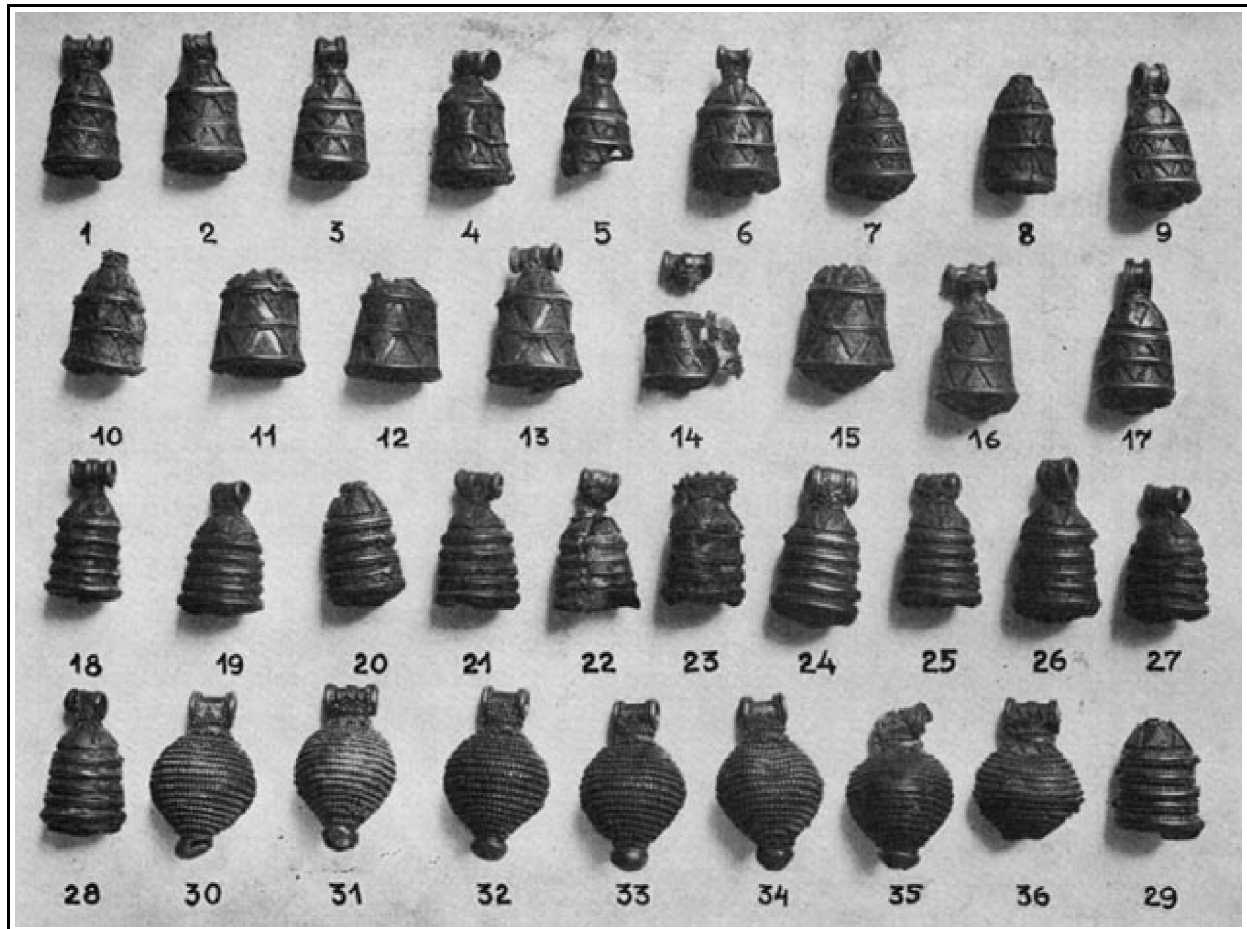
1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Bóna István: A darufalvi ezüstkincs / Vita a lelet jellegéről és koráról / A darufalvi kincs régészeti kapcsolatai

A darufalvi kincs régészeti kapcsolatai

Az eddigiekben röviden ismertettem az ezüst ékszer-kincsek kialakulásának és elrejtésének gazdasági-történeti hátterét. A következőkben a kincs egyes ékszereit részletesen összevetem az ismert ékszer-csoportokkal s ennek eredményeként megkísérlem az első kérdéskomplexumot megválaszolni.

Ilyen irányú rövid kísérlet, mint láttuk, újabban már történt. Török egyik megjegyzésében a granulált díszítésű ezüstgyöngyök párhuzamait a Balti-tengerig követi.²⁵⁽¹⁰¹⁾ Említett, elsősorban cseh és morva földi leletei azonban valójában Halimba s nem Darufalva párhuzamai.

Előljáróban még annyit jegyzek meg, hogy Szegedy kvalitatív vizsgálatokat végzett a kincs néhány töredékén. A megvizsgált darabok színezüstnek bizonyultak, ²³⁶vas és réz szennyeződés csak elenyésző mennyiségben mutatható ki bennük.²⁶⁽¹⁰²⁾



235II. tábla.

Harangalakú csüngők (II. t. 1–26). Ritka, mondhatnók szinte csupán Darufalvára korlátozódó forma jelenleg. Míg Darufalváról 29 ép példány ismeretes, addig az összes eddig közölt kelet-európai kincsben mindössze egyetlen párhuzama található. A darufalvi csüngők nagyság és díszítés szerint két fő típus négy változatára oszlanak, sőt aljuk díszítése alapján hat félet lehet közöttük megkülönböztetni. A II. t. 1–17 típusnak ismeretes csupán pontos párhuzama a nagylengyelországi *maszenicei* ékszerkincsből.²⁷⁽¹⁰³⁾ A darab kissé összenyomódott, alsó lemeze hiányzik. – Formailag esetleg rokon, de díszítésre különbözik egy lilla vastádei²⁸⁽¹⁰⁴⁾ és egy zalesiei²⁹⁽¹⁰⁵⁾ töredék.

A darufalvi kincs harangalakú csüngői semmiképpen nem készülhettek az Elba–Visztula közti területen (Jakimowicz I. csoportja), hiszen az itt előkerült nagyszámú kincsből, továbbá a skandináviai kincsekből még változataik is hiányoznak. Az egyetlen párhuzam pedig töredékes ezüstékszerek közt szereplő, nyilván máshonét Lengyelországba jutott készítmény. Műhelyük régészetileg kevésbé átkutatott olyan területen keresendő, ahonét viszonylag kevés kincset ismerünk.

Bogyóalakú csüngők (II. t. 27–33). Szintén a ritka formák közé tartoznak. Ép darab csak Darufalváról ismeretes 9 db, amely számszerint is felülmúlja valamennyi töredékes párhuzamát együttvéve. Nagylengyelországban az imént említett *maszenicei*³⁰⁽¹⁰⁶⁾ kincsből 2 db, a *wesolki*³¹⁽¹⁰⁷⁾ kincsből pedig egy

pédány 2 db-ból álló töredék párhuzama fordul elő, – de esetleg hasonló csüngőből származhat egy dzierznicai³²⁽¹⁰⁸⁾ töredék is. A mecklenburgi Quilitzból³³⁽¹⁰⁹⁾ szintén ismeretes rokon töredék. Gyakoribbak hasonló csüngők töredékei a Dnyepertől és Kievtől keletre, illetve északra talált kincsekben. A Perejaszlav–Hmelnickij közelében előkerült deniszi³⁴⁽¹¹⁰⁾ kincsből 4–6 hasonló csüngő (vagy gyöngy?) töredéke állapítható meg. Valószínűleg ide sorolható a leningrádi terület szpankovi³⁵⁽¹¹¹⁾ kincsének egyik töredéke is.

A bogyalakú csüngők a nyugati szlávoknál éppen úgy elvétve és töredék alakjában kerülnek elő, mint a harangalakú csüngők. Az orosz fejedelemségek területéről is csak töredékként ismerjük a típust, számuk itt valamivel nagyobb. Ez ismét arra utal, hogy nem a kincsekkel jelzett területen készültek.

Ezüstgyöngyök. Míg a csüngők az ékszerkincsek legritkább darabjai közé tartoznak, addig a tojásdad, granulált díszítésű ezüst gyöngyök a nyugati és keleti szláv népek leggyakoribb ékszerei közé tartoznak. A X. században jelennek³⁶⁽¹¹²⁾ meg. Nyugaton a X–XI. században, keleten a XIII. század elejéig virágzanak. Változataik száma szinte végtelen. A kincsek ékszerkészleteiben általában 6–16 db alkot egy nyakláncot, mégpedig többnyire különböző méretű és díszítésű példányok. Csehországból már régen ismeretesek ilyen gyöngyök ²³⁷a kolini fejedelmi sírból és más sírokból,³⁷⁽¹¹³⁾ újabban pedig a stará kouržimi fejedelmi temető néhány sírjából.³⁸⁽¹¹⁴⁾ Viselete tehát rangos, gazdag személyekhez köthető. Nálunk mint ismeretes, a halimbai 406. és 631. sírokban kerültek elő ilyen ezüstgyöngyök.

A darufalvi kincsből két változatuk fordul elő (a és b) *a. típus* (I. t. 4–6). Díszített cső alakú tengely felett szabadon átívelő három gerezdszerű tag. A kincsből 3 db ismert. Ezek nem teljesen egyformák ugyan, de az amúgyis rendkívül ritka és sajátos alak mellett, a gyakorlatilag végtelen díszítésbeli eltérések a vizsgálat során elhanyagolhatók.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy Lengyelországban és tőle nyugatra a változat teljesen ismeretlen. Ezzel szemben szórványosan előfordul egy-egy darab Gotlandon és Skandinávia déli csücskén. Mind a gotlandi *mallgårdsi*³⁹⁽¹¹⁵⁾ kincsből talált, mind az uppsalai múzeumban őrzött példány⁴⁰⁽¹¹⁶⁾ pontos és korrekt párhuzam. Mindkettő ép, de ugyanakkor magányos is. Feldolgozójuk szerint nyilván a vikingek kelet-európai kereskedelmi útjain kerültek északra, mégpedig az orosz fejedelemségek területéről.⁴¹⁽¹¹⁷⁾

Az egykori Voliniához tartozó *Jurkoviciban* 1684-ben fontos kincs⁴²⁽¹¹⁸⁾ került elő. Ebben többek között a szóbanforgó gyöngytípusból 5 ép példány és 4 töredék található, az utóbbiak valószínűleg a találatkor megsérült 1–2 gyöngy maradványai. Lényegében valamennyi pontos párhuzama a darufalviaknak. Szerkezetileg teljesen azonos, némileg eltérő díszítésű gyöngyök kerültek elő a Csernyigov közelében talált, teljes egészében még közöletlen, *gusciniói*⁴³⁽¹¹⁹⁾ kincsből. Végül a vinyicai Kopievkából⁴⁴⁽¹²⁰⁾ említhetnek 7 db ilyen szerkezetű gyöngyöt, részben hasonló, részben azonban erősen eltérő díszítéssel.

A darufalvi a. típusú gyöngyök egyik technikai, illetve díszítő sajátosága a két végükre erősített filigrán díszítésű kúpalakú lezáródás, aminek következtében e gyöngyök kissé hegyesedő alakot nyertek. Ugyanezzel a formával és díszítéssel találkozunk egy ismeretlen lelőhelyű volinai ezüst gyöngyön.⁴⁵⁽¹²¹⁾ Az utóbbi volinai gyöngy-típusnak, amely műhelyre és korra okvetlenül közel áll az a. típushoz, egy-egy piciny töredékét ismerjük Nagylengyelországból a már több ízben említett *maszenicei* és *wesolki* kincsből,⁴⁶⁽¹²²⁾ továbbá a messze északról már szintén említett *szpankai* kincsből is.⁴⁷⁽¹²³⁾ Ez a szerencsés véletlen közelebb visz bennünket a töredékek és az ép darabok viszonyának értelmezéséhez. A töredékek készülni helyét minden bizonnyal ott kell keresnünk – s ez az előbbi két csüngőre is vonatkozik – ahol az illető ékszer ép alakban is előfordul.

238A darufalvi ezüstgyöngyök a típusáról a fentiek alapján az derül ki, hogy ugyanabban a műhelyben készült, amelyben a volinai jurkovci kincs gyöngyei.

b. típus (I. t. 2–3). A zárt háromgerezdes gyöngyök darufalvi típusai szintén nem tartoznak a gyakori formák közé. A kincsben egy kisebb ép és egy nagyobb, nyilván a taláskor megsérült példány található. Valószínű, hogy eredetileg több, legkevesebb 3 db lehetett belőlük. Pontos párhuzamuk eddig egyáltalán nem ismeretes, legfeljebb többé-kevésbé rokon vagy hasonló gyöngyök. Ilyeneket a következő helyekről említhetünk: Gotlandról a burgei, katlundsai és kánnungsi kincsből,[48\(124\)](#) Bornholmról a munkegaardi kincsből,[49\(125\)](#) Lengyelországból a görznoi, jarocini, kinnoi, lisoweki, maszenicei, obra nowai és psaryi kincsből,[50\(126\)](#) Sziléziából a rudelsdorfi kincsből,[51\(127\)](#) Csehországból a čišťevési kincsből,[52\(128\)](#) végül Magyarországról a halimbai 406 és 631 sírokból.[53\(129\)](#)

Az orosz fejedelemségnek fémművességére nem jellemzők a gerezdelte gyöngyök. Magára a gerezdelésre csak az említett jurkovci és deniszi kincsekben[54\(130\)](#) találunk egy-egy díszítetlen, illetve díszített példát, de ezek nem három, hanem hat gerezdes változatok.

Befejezésül ismételten hangsúlyozom, hogy a felsorolt leletek gerezdelte ezüst gyöngyei csak emlékeztetnek a darufalvi gyöngyökre, amelyeknek pontosabb megfelelője egyelőre nem ismeretes.

Karperec (I. t. 1.). A négyszögletes átmetszésű, egyenesen elvágott végű tömör karperec jól beleillik az ezüst kincseletekbe. Pontos párhuzamai mégis elsősorban skandináviai kincsekből ismeretesek. 6 db teljesen azonos karperec került elő Gotlandon az *asarvei*[55\(131\)](#) kincsben. Nyilván ugyanilyen volt a törött végű dániai erridsoi[56\(132\)](#) példány is. Gotlandon jó párhuzama még a hegyesedő végű hummelbosi[57\(133\)](#) karperec. Négyszögletes átmetszetű ezüst kar- vagy nyakperec töredék számos kincsből ismeretes. Az oderai szlávok földjén a quilitzai, wolini[58\(134\)](#) és dzierznici II. kincsből[59\(135\)](#) említhetünk. Viking leletben Norvégiában a lahelli,[60\(136\)](#) Dáriában az aalborgi,[61\(137\)](#) Svédországban a mallgardsi, burgei, halsarvei, skäggsi, katlundsai stb. kincsekben[62\(138\)](#) fordul elő.

A leletegyüttesek tanúsága szerint karperec típusunk a nyugati szláv törzseknél csak elvétve, elsősorban tört ezüst alakjában fordul elő, a keleti szláv törzsekre pedig egyáltalán nem jellemző. Annál gyakoribb viszont a normannoknál, főleg a gotlandi svédeknél, ahol számos töredék mellett, több ép [239](#)mása is ismeretes a darufalvi karperecnek. A darufalvi karperecet tehát északi germán, valószínűleg gotlandi készítménynek tekinthetjük.

Gyöngyök (I. t. 8–9). Azok a gyöngyök, amelyekhez Kugler még csak római kori párhuzamokat talált hazánkban; s amelyek később Fettichet arra a téves következtetésre vezették, hogy a darufalvi kincs sírlelet lenne, a valóságban igen gyakoriak Kelet-Európa X–XI. századi kincseiben és természetesen sírjaiban is. Darufalván 2 db négyszögletes lecsapott sarkú hasáb alakú (a. típus) és 2 db hatoldalú hasábalakú (b. típus) került elő, illetve ennyi jutott múzeumba.

Az a. és b. típus együtt található Pommerániában a kurowoi és turzei kincsben.[63\(139\)](#) Az a. típusból állott a már jól ismert volinai jurkovci ékszerkincs nyakláncá[64\(140\)](#) is.

Az a. típus nagy területen gyakori sírokban. Csehországban Úherce,[65\(141\)](#) Libice,[66\(142\)](#) Stará, Kouržim,[67\(143\)](#) Zákolány,[68\(144\)](#) Tušovic[69\(145\)](#) sírjaiból ismert, Lengyelországban a gnieznoi[70\(146\)](#) ásatásokból, Voliniában a pereszopnicai[71\(147\)](#) leletből, végül a kievi X. századi temető számos sírjából,[72\(148\)](#) amelyekben szinte általános ez a típus, – hogy csak néhány példát említsek. A b. típus inkább kelet-szláv jellegű. Lengyelországban Gnieznóból[73\(149\)](#) és a lutomierski[74\(150\)](#) temetőből említhetünk,

a kievi 14. sírban⁷⁵⁽¹⁵¹⁾ pedig együtt fordul elő az *a* típusal. Az *a* típus halimbai sírok tanúsága szerint⁷⁶⁽¹⁵²⁾ hazánkba is eljut.

Nyakperce (I. t. 7). Szándékosan a végére hagytam a kincs legtöbb vitát kiváltó fődarabját. Pontos mása az elmúlt félévszázadban még mindig nem került elő. Láttuk, hogy mind Kugler, mind Fettich a kisméretű, aranyból készült szilágysomlyói karpereccel vagy votív nyakpereccel vetették össze. Ez a formai összehasonlítás azonban terméketlen. Legfeljebb annyit mond, hogy bizonyos bevált formák és díszítőeljárások a kelet-európai ékszeriparban konzervatívok. A IV. századi típus 5–600 éves továbbélést a X–XI. századig, azonban csak akkor igazolhatnánk hitelt érdemlően, ha közben legalább egyetlen összekötő láncszemmel rendelkeznének. Ilyen hiányában, azonban ezt az elképzelést a feltevések világába kell utalnunk.

Fettich vizsgálatai során azt vélte látni, hogy a találáskor megsérült darufalvi nyakperce törési felületei nem illenek össze, és a hiányzó részre még egy ²⁴⁰modust képzelt el.⁷⁷⁽¹⁵³⁾ Szegedy gondos vizsgálatai azonban kimutatták, hogy a két darab összetartozik, tehát a nyakperceen negyedik nodus nem helyezhető el.⁷⁸⁽¹⁵⁴⁾

Három nodusos, a darufalvival rokon nyakperceet számosat ismerünk viking leletekből. Ezek azonban csak formai párhuzamok, mivel öntött tömör készítmények s dudorjuk is sajátos viking.⁷⁹⁽¹⁵⁵⁾

Rendkívül fontos párhuzama került viszont elő a volinai *hajcsai* kincsben.⁸⁰⁽¹⁵⁶⁾ A lelet egyik nyakperceének alakja, anyaga és ami a legfontosabb készüléseinek technikája pontos párja a darufalvinak. A hiányos darufalvi nyakperce eredeti méretét és zárószervezetét is a hajcsai torques nyomán kell elképzelnünk. A hajcsai nyakperce azonban teljesen sima, díszítetlen.

A gerezdes nodusokhoz nem találtam ugyan eddig elfogadható párhuzamot, de szerepük a gerezdes ezüst gyöngyöket készítő fémművességben nem idegen és elképzelhetetlen. Hogy mennyire nem, azt éppen a hajcsai torques mutatja, amelynek zárógombja hatgerezdes granulált dísztagból⁸¹⁽¹⁵⁷⁾ áll. A darufalvi nodusok két oldalára erősített lemezek eredetileg öntött, sima hátú ptykék voltak; később hajlították meg őket s forrasztották a nyakperce csötestéhez. Pajzsszerű alakjuk, utánvésett és aranyozott palmettaszerű díszítésük jól beleillik a sztyeppék és Kelet-Európa népeinek (köztük a honfoglaló magyaroknak) a művészetébe. Ezért hozta már Hampel is külön rajzát. A keleti szláv ezüstkincsekben a spilevkai leletben⁸²⁽¹⁵⁸⁾ fordulnak elő hasonló jellegű díszítmények, de mint említettem, ilyenek Kelet-Európában bárhol másutt is készülhettek.

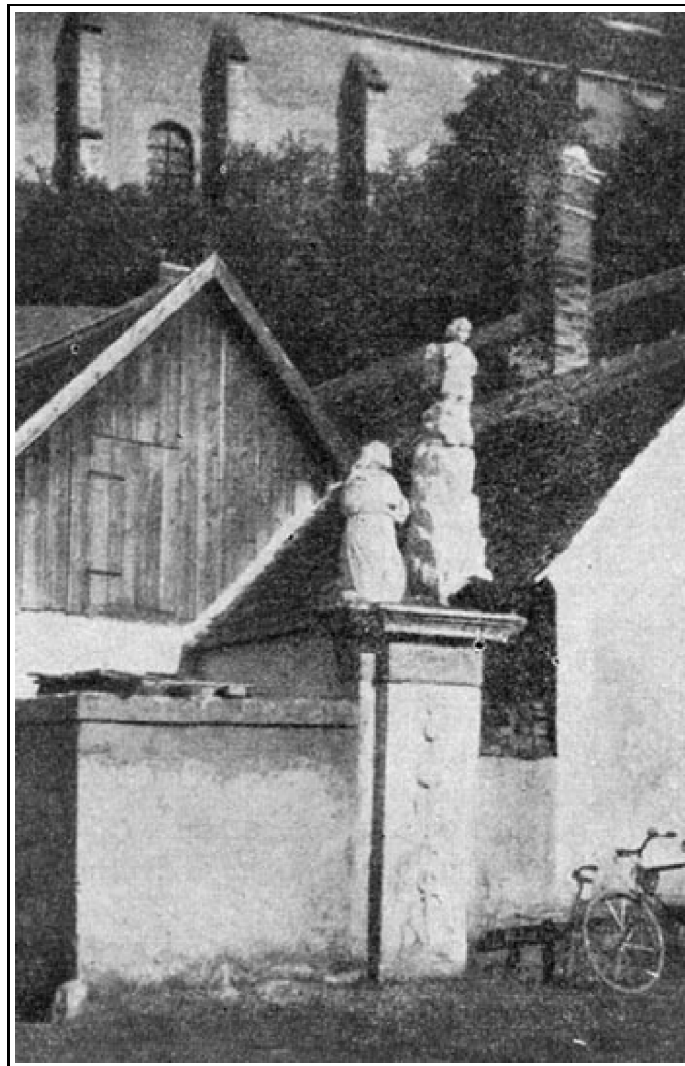
Hajcsai párhuzama alapján, jelenlegi ismereteink szerint, a darufalvi nyakperce valószínűleg szintén Voliniában készült, ott kaphatta a nodus és pajzsalakú díszítményeket is.

Vizsgálatainkat összegezve a kincs egyes darabjainak készülesi helyére vonatkozó adataink a következők. Biztos alapul az *a* típusú ezüstgyöngyöket vehetjük, amelyek igazoltan volinai típusok és készítmények. Ugyancsak voliniainak tarthatjuk az ezüstlemezéből készült nyakperce is. A harang és bogyó alakú csüngőkről kimutattuk, hogy sem nem lengyelországi, sem nem (a Kievtől keletre és északra elterülő) oroszországi készítmények, mivel mindkét területen csak ezüst töredékek alakjában fordulnak elvéve elő. Egy Voliniában ép állapotban előforduló gyöngytípus töredékeinek hasonló szétsugárzásából arra a következtetésre jutottunk, hogy a csüngők műhelye a fenti két terület között helyezkedhet el, tehát szintén Voliniában. Az *a* típusú gyöngyről láttuk, hogy Kievtől az Elbáig igen elterjedt típus; előfordul Voliniában is. A *b* típus pedig egyenesen kelet-szláv jellegű. A karperece valószínűleg skandináviai – feltehetőleg gotlandi – készítményként juthatott Voliniába, mégpedig nyilván azon kereskedelmi összeköttetések útján,

amelyek során a típusú volinai ezüstgyöngyök kerültek Gotlandra.

A darufalvi kincs csüngő díszei, ezüstgyöngyei és torquese tehát volinai (halicsi) műhely készítményei. A kievi orosz állam fejedelemségei közt a volinai régészet kutatása aránytalanul elmaradott. Így, ezen a magyar kutatások 241 számára legfontosabbnak tekinthető területen, a műhely közelebbi helyét nem tudjuk megjelölni. Valószínűleg a két nagy központ Halics vagy Vlagyimir valamelyikében készülhettek, de a jurkovci és kopievkai kincs alapján az sincs kizárva, hogy jóval dél-keletebbre a podoliai tartomány területén. A viking karperec a Bug–Visztula vagy Nyemen folyó vonalán haladó vízi kereskedelmi utak valamelyikén szintén Voliniában került az együtteshez. Ugyancsak helyben egészült ki tulajdonosának ékszerkészlete a gyöngyökkel is.

(Vége következik.)



Sopronbánfalva.
Hajdani kálvária-állomás. 1932.

242 B. Thomas Edit: Dorffmaister freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában
II. RÉSZ

A figurális ábrázolások az Aeneis: az új honfoglalás és Városalapítás mondanoköréből merítették témájukat. Az ábrázolt személyek és istenek szereplői voltak annak az eseménysorozatnak, melyet Vergilius oly nagyszerű és eleven színekkel írt le, s mely erősen foglalkoztatta a barokk-kor emberének érdeklődését, művészeinek fantáziáját a többi kedvelt mitológiai téma mellett.

A 1-, 2-, 3- és 8-, 9-, 10-es felületek bizonyos fokig tartalmilag összefüggenek. A következőkben megkíséreljük leírásukat adni, és amennyiben lehetséges, szerepüket az Aeneisben vázolni.

1-es falfelület: Venus ruhás alakja (3. kép) kőposztament utánzó talapzaton áll kövekkel keretelt fülkében. A posztament mögött és a kőkeretből előbukkanó virágok jelzik a keretes környezetet, ahol az alakot elhelyezték. A háttérben szelíd szürkés-kék ég, felhőkkel. Venus ruhás alakját a sárga szín árnyalatai jellemzik, néhol arany élfényekkel.

A falsíkból mintegy 20 cm-nyire bemélyedő fülke magassága 4,15 m, szélessége 1,25 m. A festésre felhasznált felület sima fal, fent íves lezárással. Ha feltesszük, hogy a figurális falmezők az Aeneis alakjai közül vették ábrázolásuk témáját, nem lephet meg Venusnak, Aeneas anyjának jelenléte a témakörben.

Aeneas és társai Latium felé törekedve egy tengeri vihar után Libya partjainak egy védett öblébe futnak be.⁴⁵⁽¹⁵⁹⁾ A kilátástalan további sorsukon kesergő Aeneas előtt anyja, Venus jelenik meg álruhában és erőt önt belé a további küzdelemhez.⁴⁶⁽¹⁶⁰⁾ Az út és az események kapcsán a költemény gyakran jeleníti meg a fián mindig segítő Venust⁴⁷⁽¹⁶¹⁾. Leghatásosabban talán akkor, amikor már Itália földjén az etruszk főváros közelében a nagy harock előestéjén Vulcanus által kovácsolt pompás fegyvereket hoz fiának.⁴⁸⁽¹⁶²⁾ A hosszan folyó nehéz párviadal alkalmával, mikor Aeneas, a sebesült hőst ápolják, hogy Turnussal ismét kiállhasson viadalra, sebeire gyógyító füveit küldi, mire ez isteni közbenjárás hatására Aeneas ismét erőre kap s kiáll az utolsó összecsapásra.⁴⁹⁽¹⁶³⁾

2-es falfelület: Tiberinus alakja (4. kép) egy kút koronázó részeként díszíti a nyugati falmező közepét. Az előző képhez hasonlóan ismét egy kertre tekintünk ki, s a kertben áll a háromcsészes díszkút. Előterében a Minerva-torzó, az IMP CAESA... stb. feliratú kő és egy római kori oszlop töredéke. A háttérben ködös-lilás tónusban tornyos városkép sziluettje látszik.

243 A fülke színhatására jellemzőek a tompa színek: sárgás-zöld növényzet, sárgás-szürke sziklák a kúton és tiszta kék lecsurgó víz. A gyermekalakokon ismét arany élfények.

A kagylósan bemélyedő és a termet ívesen záró fülke magassága 4,40 m.

A kútkorona figurájának meghatározásakor első és felületes látásra az ábrázolt személyt könnyen hajlandók vagyunk Neptunusnak nevezni. – A jelenet részletesebb tanulmányozása azonban más eredményre vezet. – A kagylóba ülő és könyökére dőlve támaszkodó szakállas alak fejét a sárgás sásliliom terméséből font

koszorú díszíti, míg lábainál két delfinnel játszózó gyermekalakot látunk.

Vergilius Tiberinust, a Tiberis folyó istenét, tisztos, nagyszakállú aggastyánnak írja le, fején sásból font koszorúval, [50\(164\)](#) aki egy edényre támaszkodva pihen, míg az edényből a folyóvíz habjai törekednek kifelé. – A Museo Pio Clementino-ban [51\(165\)](#) lévő ábrázolásán egyik kezében evezőt tart, a másikban bőségszarut, mellette a farkas, Romulussal és Remussal. [52\(166\)](#)

Dorffmaister a barokk mesterek szabadságára jellemzően szigonyt adott a kezébe, ami ha jól megfigyeljük, a kép kompozíciója szempontjából az egyensúly miatt kíváncsított oda.

Tiberinusnak közvetve Róma alapításában is szerepe volt. Mikor Rhea Sylviának, a Vesta-papnőnek Mars istentől ikergyermekei születtek: Romulus és Remus, Amulius ekkor a vétkes papnőt a Tiberis folyóba dobatta. – A folyó istenének, Tiberinusnak megesett rajta a szíve és feleségévé fogadta. A gyermekeket a hagyomány egyik verziója szerint a szolgálknak, akik erre parancsot kaptak, nem volt lelkük a vízbe dobni, hanem a folyóparti nádasban rejtették el őket. A másik verzióban maga Tiberinus teszi partra a vízbedobott Romulust és Remust. [53\(167\)](#) Mindkét változatban Róma alapítóinak segítőjét kell Tiberinusban látnunk.

Azt hisszük, hogy most már a freskón Tiberinus lábainál ábrázolt két gyermekalakhoz bővebb magyarázat nem szükséges, a gyermek Romulust és Remust láthatjuk bennük.

Tiberinus segítségének és támogatásának Aeneas is gyakran látta hasznát. Mikor Latiumban a harci készülődés láttán Aeneas gondokba merült, seregeinek kis létszáma miatt, egyszerre csak felbukkant előtte Tiberinus, a folyóisten, fején nádkoszorúval és azt a tanácsot adta, hogy lépjen szövetségre Evander királlyal, aki a latinoknak régi ellensége. Aeneas a tanácsot megfogadta és azontúl többször is érezte Tiberinus segítő hatalmát. [54\(168\)](#)

A Tiberinust, Romulust és Remust ábrázoló falkép felső ívét a barokk-korban gyakran alkalmazott, az évszakokat jelképező allegorikus alakok, a Tavasz és a Nyár díszítik, míg a másik két évszakot megjelenítő figura a szemben lévő falkép hasonló helyén nyert elhelyezést, mint azt később látni fogjuk.

3-as falfelület: Apolló alakja (5. kép) az 1. szám alatt leírt Venushoz teljesen hasonló környezetben és színhatásban jelentkezik a nyugati fal harmadik fülkéjében.

Dorffmaister itt a klasszikus „*Apollo Sauroktonos*” típust közelíti meg csekély változtatásokkal. A mellette lévő fatörzscsonkon felfutó gyík és a többi attributum nyilvánvalóvá teszi, hogy az ábrázolt alak Apollóval azonos.



[2443](#). Venus az 1. számú falmezőn



2454. Tiberinus Pater a 2. sz. képmezőn, az előtérben rómaiakori köemlékek

Tematikáját illetően ugyancsak a Venusos falmezőhöz kapcsolódik. – Lybia partjairól továbbhajózva Aeneas útjában Delos szigetén pihent meg, ahol Anius, a sziget királya és Apolló papja fogadja. Aeneas a delosi Apollószentélyben jóslatot [246](#)is kap, mely számára kijelöli az új hazát, – az ősök földjét –, azt a földet, mely boldogan fogadja őket kebelére. – Apolló parancsolta, hogy keressék fel újra a Tiberist, mint ősük Dardanus, ki onnan származott – és a Numicus forrás szent gázlóit.[55\(169\)](#)

Itáliába érve Aeneas hajója kikötött Cumae-ban, ahol ismét felkereste Apolló templomát és Apolló papnője Sibylla jóslatát kérte. Ez homályos szavakkal nagy veszedelmeket ígért.[56\(170\)](#)

Mindezekből azt látjuk, hogy a Dorffmaister által ábrázolt gondolatkörben az Aeneis egy-egy jelenetének,

személyének, vagy istenének megjelenítésekor Apollónak, mint az Aeneis egyik sorsformáló, irányító istenének feltétlen helye van.

A terem, a sala terrena keskenyebb keleti fala triptichonjával pontosan megfelelője az előbb leírt hármas tagolású nyugati falmezőnek. A különbség annyi, hogy míg a nyugati fal architektonikusan is fülkékre tagolt, addig a keleti fal síkját csak a festő ecsetje tagolta egy ál-architektúrával.

8-as falfelület: Turnus alakja (6. kép) az 1. és 3. képmezőkkel teljesen azonos környezetben és az említett Venus-Apolló alakokkal azonos elhelyezkedésben és színekben jelenik meg.

A festett íves-záródású képmező magassága 4,10 m, szélessége 1,05 m, tehát a festett felület képmezeje néhány cm-rel kisebb, mint a szemben lévő fal képmezői. Ez a méreteltérés teljesen indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati falon megvoltak a fülkék mélyedései, míg itt a keleti falon a keretelő és tagoló ívek sűrűbb profilálásával kellett perspektivikusan a fülkék mélységét érzékeltetni. Így a keret sűrűbb profiljai több helyet foglaltak el s valamivel kevesebb maradt a képfelületre. Ezek a méreteltérések a teremben fel sem tűnnek, így a szemlélőben a szimmetria hatásegységét nem bontják meg.

Ahhoz az eredményhez, hogy a 8-as mezőn ábrázolt személy Turnus, kezében lévő törött kard markolata és másik kezében a hóna alá nyúló törött kardpenge vezetett. A személy meghatározása után nem volt nehéz szerepét az Aeneisben, Aeneas történetében tisztázni.

Latium királya Latinus, barátsággal fogadta a partraszállt Aeneas követeit, mert egy korábbi jóslat megvalósulását látta Aeneas érkezésében. A jóslat szerint leánya, Lavinia messzi idegenből fog férjet kapni.⁵⁷⁽¹⁷¹⁾ Juno felkeltette Amata királyné nagyravágyását, aki nem akarta leányát egy jöttment idegenhez adni, annál is inkább, mert Lavinia kezét már Turnusnak, a rutulusok szép fiatal királyának ígérték. A királyné fellázította népét a Latium partjaira érkezett idegenek ellen.⁵⁸⁽¹⁷²⁾ Latinus királyt kötötte Aeneasnak tett szövetséges ígérete, s így ő nem akart a háborúba keveredni, minden felelősséget Turnusra hárított.⁵⁹⁽¹⁷³⁾

Aeneas Tiberinus tanácsát megfogadva Enander királlyal szövetségre lépett, ez négyszáz katonát küldött, akiket fia Pallas vezetett.⁶⁰⁽¹⁷⁴⁾ Turnus az érkezők partraszállását akarta megakadályozni, és az összecsapás alkalmával Pallast Turnus dárdája halálra sebezte. Ezután Turnus Pallas kitűnő fegyverzetét magára öltötte.⁶¹⁽¹⁷⁵⁾

Dorffmaister Turnust a freskón az Aeneisnek abban a jelenetében ábrázolja, mikor Turnus és Aeneas Lavinia kezéért párviadalra állnak ki.⁶²⁽¹⁷⁶⁾

²⁴⁷Összecsap a két vezér, de Turnus kardja eltörik,⁶³⁽¹⁷⁷⁾ viszont Aeneas dárdája egy fa gyökerébe akad,⁶⁴⁽¹⁷⁸⁾ addig nem tudta kiszabadítani, míg Juturna nymfa az égből új fegyvert nem juttatott földi bátyjának kezébe.⁶⁵⁽¹⁷⁹⁾ Venus Aeneas égi anyja is közbelép a nymfa merészségén fölboszzantva s kiszabadítja fia dárdáját a vadolajfa gyökerei közül.⁶⁶⁽¹⁸⁰⁾ Folyik az elkeseredett harc, újból meg újból összecsap a két ellenfél. Aeneas már csaknem megkegyelmez Turnusnak, mikor meglátja rajta harcostársának, elesett segítőjének, Pallasnak fegyverzetét. Óriási haragra gerjed és dárdájával leszúrja Turnust.⁶⁷⁽¹⁸¹⁾

9-es falfelület: A keleti fal középső részét Dea Muta és a Lar-ok alakjai díszítik. (7. kép) Ez a képes felület megfelel a szemben lévő – Tiberinus alakjával díszített falmezőnek. A figurák zöld, maszatos, sásos nádas vízből kiemelkedő sziklákon vannak elhelyezve, melyeken csúszó-mászó foltos varangyosbékák

kapaszkodnak. A kép előterében az egyik sarokban a Jupiter-torzó, a másik sarokban a griff-reliefes SIGN VICTO... feliratú fogadalmi kő falrafestett másolatai.

Ez a képfelület különös jelentőséggel bír, mivel itt a nőalak előrenyújtott lába a szemlélő tekintetét szinte odavonzza egy különben meglehetősen elrejtett táblára (1. kép), melyen a következő szignatura olvasható:

*Stepha
Dorffmaister
pinxit 1784.*

A felirat számunkra roppant lényeges, amennyiben a termet kifestő mestert és a freskók készülésének idejét jelöli meg pontosan.

A képen a természeti környezet, a víz, a sziklák barnás-zöld fátolols színekben annak tartva, míg az alakokon a halványsárga színek dominálnak, itt-ott arany élfényekkel. A képmező magassága 4,40 m, szélessége 1,70 m.

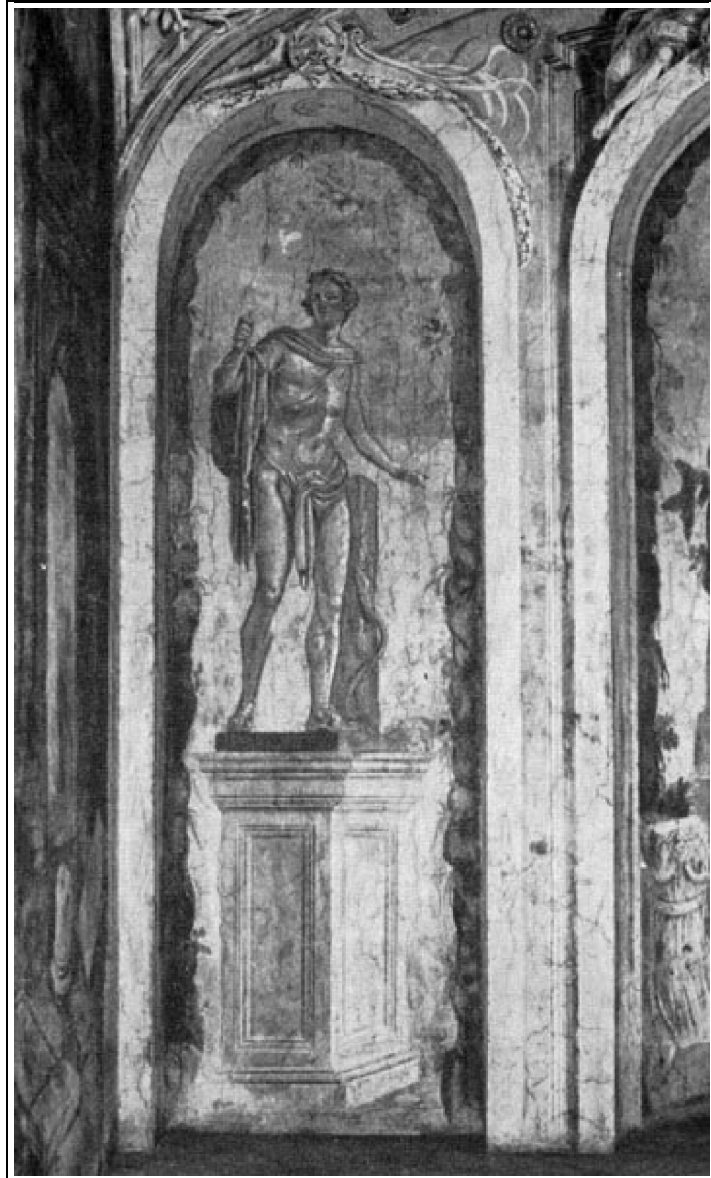
Az ábrázolt témát, vagyis annak magyarázatát Ovidiusnál találjuk meg. [68\(182\)](#)

A Tiberis egyik nymfája, Lara, a „Fecsegő” szétfecsegte Jupiter tervét, aki szerette Juturna nymfát és a többi nymfák segítségével magáévá akarta tenni. Mikor Jupiter tudomást szerzett arról, hogy már Juno is tud a tervről, haragra gerjedt, a fecsegő nymfa nyelvét kitepette és megparancsolta Mercuriusnak, hogy vezesse a bűnös lányt az alvilágba. Ott is nymfa lesz, de az alvilági mocsarak nymfája. – Útközben megtetszik kísérőjének, aki asszonyává teszi, majd a néma istennő, Dea Muta, az alvilági mocsarak nymfája Mercuriusnak ikreket szül, – ők a Lar-ok.

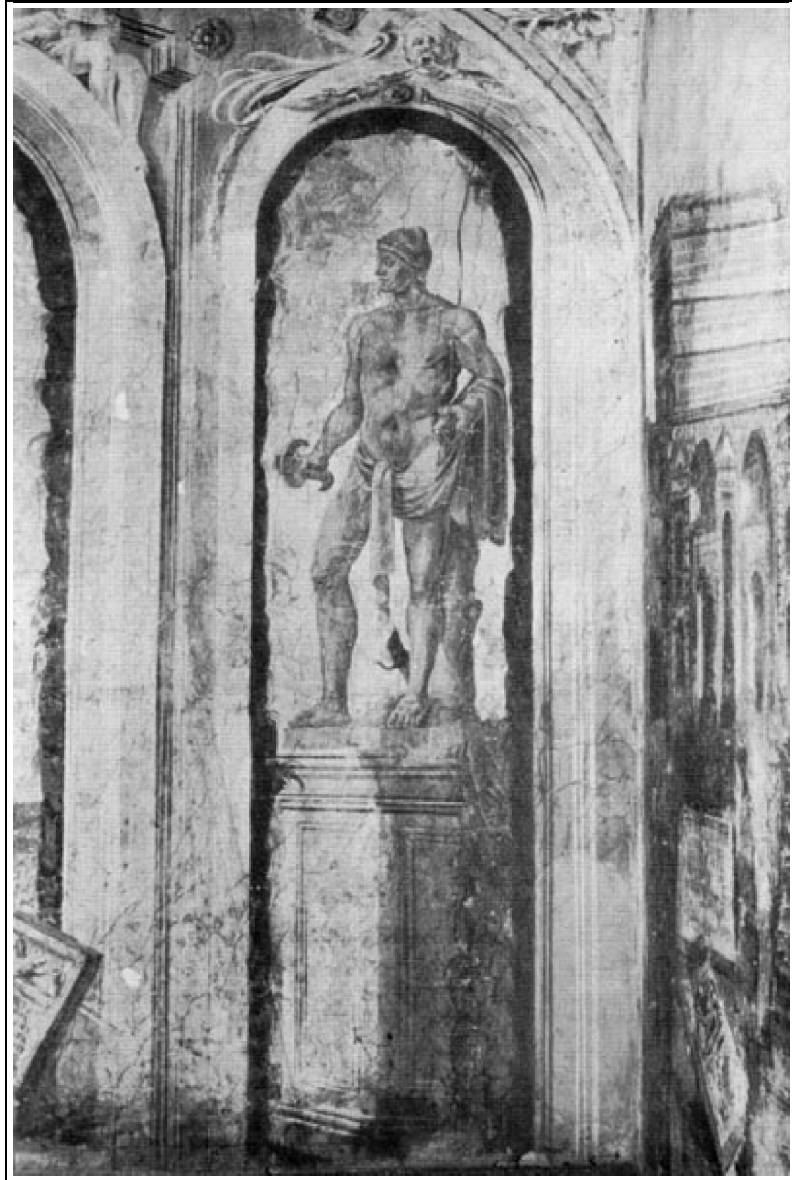
Mármost, ha e történet ábrázolásának helyét keressük, az Aeneas históriájának jeleneteit, alakjait megörökítő kép-ciklusban azonnal kimutatható a szoros kapcsolat Aeneas, Dea Muta és a Lares–Penatesek között.

Aeneas menti ki a trójai Penateseket az égő város tüzéből [69\(183\)](#) és viszi magával az új hazába. Később, mikor Aeneas a delosi Apolló jóslatát az új hazára vonatkozólag Kréta szigetére érti, a Penatesek világosítják fel, hogy Apolló nem Krétát, hanem Itália földjét jelöli meg jövőendő hazájukul. [70\(184\)](#)

Dorffmaister művészi ecsetje hűen jeleníti meg az istennő némaságát kissé nyílt ajkai és élénk kifejező kézmozdulatai segítségével. Bal alsó karjának rézsűs irányú kinyújtásával és ennek a vonalnak folytatásában, bal lábával a mester a képmezőt ismét átlós irányban bontotta meg, hasonlóan a szemben lévő, Tiberinust ábrázoló kép átlósan elhelyezett szigonyához.



2485. Apolló alakja a 3. számú képmezőn.



2496. Turnus a 8. számú képmezőn



2507. Dea Muta és a Larok a 9. sz. falmezőn, az előtérben rómaiakori kőemlékek



2518. Pallas a 10. sz. falmezőn.

252Míg Tiberinusnál a kúttagylóból aláfolyó víz szinte csillogó égszínké, addig itt a szikla tövében elterülő víz posványos, foltos, zöldes-barna, valóban mocsárjellegű. A mocsárjellegét hangsúlyozzák még a sziklákon csúszó-mászó kapaszkodó felfűjt foltos varangyosbékák is.

A Dea Muta és a Lar-ok jelenetét ábrázoló kép felső ívének koronázó részét az Ősz és a Tél allegorikus alakjai díszítik.

10-es falfelület: Az utolsó figurális díszű mezőt az 1-, 3- és 8-as szám alatt leírt alakokhoz teljesen hasonló környezetben és elhelyezésben Pallas Athene, vagy a római mitológiában jobban megszokott nevén, Minerva, dárdájára támaszkodó álló alakja díszíti. (8. kép) Mint az ugyanazon a falon vele szemben lévő Turnus figura pandanja, méretei teljesen megfelelnek az ott megadottaknak és színeiben sem tér el az előző figurák sárgás-aranyosan csillogó élfényekkel plasztikusabbá tett festésmódjától.

Pallas Athene fegyverei közül csak dárdáját és barokkos formájú sisakját viseli. Peploszán köpenye alatt

kivillan pikkelyekkel és Gorgófővel díszített aegise. Alakja túl szélesnek hat és tartása kissé görnyedt. Nyoma sincs az ábrázoláson Minerva legfeltűnőbb tulajdonságának, a kemény, határozott tartásnak, a lányos alaknak és a szűziesen komoly arcvonásoknak. Egyszóval a ciklus figurái közül a legkevésbé sikerült Minerva ábrázolása.

Míg a többi személyeknél Dorffmaister – úgy tűnik – céltudatosan megpróbálta a jellegzetességeken túl a tulajdonságokat is hangsúlyozni, mint Venus asszonyos finomságú nyakának hajlatás és a barokk szépségideálhoz közelálló arcát, Tiberinus őszszakállú finom arcélű tekintélyes öreg fejét, Apolló arcban és testben ifjú szépségét, Turnusnak harci elszántságot tükröző izmos testét és egyenes vonalú orrával, valamint éles vágású szemöldökével kifejezett fensőbbeséges biztonságát. Dea Muta alakjánál szinte a lélekábrázolás magaslatára emelkedett a művész, mikor felfelé tekintő szemével, félig nyílt ajkaival és kérlelő kezeivel az ábrázolt személy némaságát oly nyilvánvalóvá tette. – Nem úgy azonban Pallas Athenenál, akit rozzant tartásban, mogorva, kifejezéstelen tekintettel mutat be nekünk.

Az Aeneis szereplői közül megjelenített alakok sorában csak a mi számozásunk következtében került utolsó helyre Pallas Athene. Aeneas históriájában jelentős szerep jut a fenséges istennőnek.

Mikor az Aeneidák először pillantják meg leendő hazájuk, Itália partjait, elsőként Palla temploma tűnik fel előttük a hegyormon.[71\(185\)](#) Őt ünneplik s neki mutatják be az első áldozatot.[72\(186\)](#) Mikor Aeneas megütközni készül a Turnus vezette rutulusokkal és az őket segítő volscusokkal, akiket harcias és hős Camilla királynőjük vezet, akkor a már megbékélt Amata királynő Laviniával s népe asszonyaival Pallas templomába vonul, ahol tömjént égetve, esedezve könyörögnek a trójaiak győzelméért.[73\(187\)](#)

Pallas Athene alakjával zárulnak az Aeneas históriáját, helyesebben annak egyes szereplőit megörökítő figurális freskók a szombathelyi püspökvár sala terrenájában.

* * *

A dongaboltozatú terem három szegmentuma négy egyenlő részre tagolja a déli és az északi hosszanti falakat. Mint már említettük az északi falon ezeknek megfelelően falnyílások, ablakok és ajtó helyezkedik el, míg a déli fal felületeit a helység architektúrája nyújtotta lehetőségeknek megfelelően [254a](#) helyiség teljes magasságában képmesők díszítik. Ezekben részben Piranesi metszetek nyomán készült római városi, vagy más itáliai római kori romépületeket örökített meg Dorffmaister ecsetje. – A klasszikus romok előterében heverő kőemlékek viszont provinciális eredetűek és a római kori Savaria múltjáról beszélnek.



2539. Vespasianus diadalíve Róma városából, az előtérben rómaiakori köemlékek Savariából a 4. sz. falmezőn

Az egyes képmezőket a terem alaprajzán jelölt számoknak megfelelően sorrendben ismertetjük alább. Az architektúrával díszített falsíkok a következők: 4, 5, 6, 7. A 6-os felületet csak részben díszíti falfestmény, nagyobbik részét egy nagyméretű kétszárnyas ajtó foglalja el.

A 4-es számú falfelület magassága 4,95 m, szélessége 2,20 m, – Vespasianus omladozó diadalívét ábrázolja (9. kép) úgy, amint azt Dorffmaister Piranesi egy metszetén⁷⁴⁽¹⁸⁸⁾ látta megörökítve. Kizárólag a diadalívet s annak díszéül szolgáló reliefszeket, oszlopokat ábrázolja pontosan a metszet után az ív nyílásán kitekintve már képzelt épület ködös körvonalai bontakoznak ki. A diadalív előtérében az IMP CAESAR DIVI... (10. kép), a Q. MULLIUS SEX... feliratos kövek, egy nagy gránitoszlop és egy oszlopbázis hevernek. Valóban említésre méltó az a gondos igyekezet, melyet Dorffmaister kifejtett a kövek feliratainak másolása és pontos méretarányok rögzítése terén. A falfestményeken megfestett köemlékeken sohasem mulasztja el a lépték megrajzolását, és ezen túlmenően jólismert jellegzetes betűivel a méret megjelölését a következő módon: „1 Schuh” egy láb.

A diadalíves falmező színhatása érdekes módon – annak ellenére, hogy kőarchitekturát és kőemlékeket ábrázol – mégsem monoton szürke, hanem a szürke, a bordó és fonnyadtzöld színek egy kellemes keveréke, mely a képet kiemeli az unalmas szokott szürke tónusból, de tompított színeivel mégse hivalkodóan élénk.

Az 5-ös számú falfelület – magassága az előzővel azonos, szélessége 2,45 m, – egy emeletes római kori palota pusztuló romjait örökíti meg, az előtérben egy kagylós kúttal, melybe egy Meduzafő vízköpőnek kiképzett száján át ömlik a víz, a háttérben pedig egy erkélyes oszlopcsarnokkal, mely egy víz partján látszik állani. (11. kép.) A képnek pontos megfelelőjét Piranesinél nem sikerült megtalálni, de több metszetrészlet hasonlósága alapján a hatást nem lehet letagadni. Ebben a millióben helyezi el a kép egyik sarkában a NEMESI AUG... feliratú oltárt (12. kép), ezzel szemben a katonaalakkal díszített követ és a kép háttérében az épülethez támasztva a táncoló alakkal díszített oromdísz (12. kép).

A falfelület színhatása az előbb leírt 4-es számúhoz hasonló, talán csak az épületrom festéséhez használ szürkébb tónusokat. A háttérben az erkélyes architektúra és a vízpart mesteri finomsággal van megfestve.

A 6-os számú falfelület szélessége 55 cm, nagyobbik részét a terem palota felőli bejárati ajtaja foglalja el. A fennmaradó keskeny mezőben egy kertrészletet fest Dorffmaister különböző artisztikus bokrokkal és fákkal. Az előtérbe a MUNICIPIUM FLAVIUM... feliratú négyszegletes bázist állítja be. Színei a világoskék ég előtt halvány sárgás-zöld árnyalatú fáktól a sötétzöldig és a barna-fekete fatörzsek mély színeig változatosak. Az előtérben lévő bázist a kövek festésénél szokásos szürkésbarna színben tartja a mester.



25510. Római kori feliratos kőemlékek Savariából a 4. sz. falmezőn



[256](#)11. Romarchitektura és savariai kőemlékek az 5. sz. falmezőn



25712. Savariai kőemlékek az 5. sz. falmezőről

A 7-es számú felületen az ajtó és a keleti keskeny fal között 2,10 m széles és az előzőkhöz hasonló magasságú képfelületen az itáliai Aqua Claudia egy szakaszát és kapuíveit látjuk. (13. kép) Az architekturfestés szempontjából ez a leggyengébb képmező. A füves-bokros előtérben az E. MEMORIAE... 258kezdetű feliratos ókeresztény sírkő, a T. CNORIUS SABINIANUS... fogadalmi felirat, egy nagy gránitoszlop, az alvó Ariadne és a levél- és madárdíszes architektonikus töredék (14. kép) –, mely utóbbi kettőt Dorffmaister tévesen össze tartozónak festett meg – fekszik.

A festett architektura és az előtér színei a diadalíves négyes számú falmezőhöz hasonlatosak.

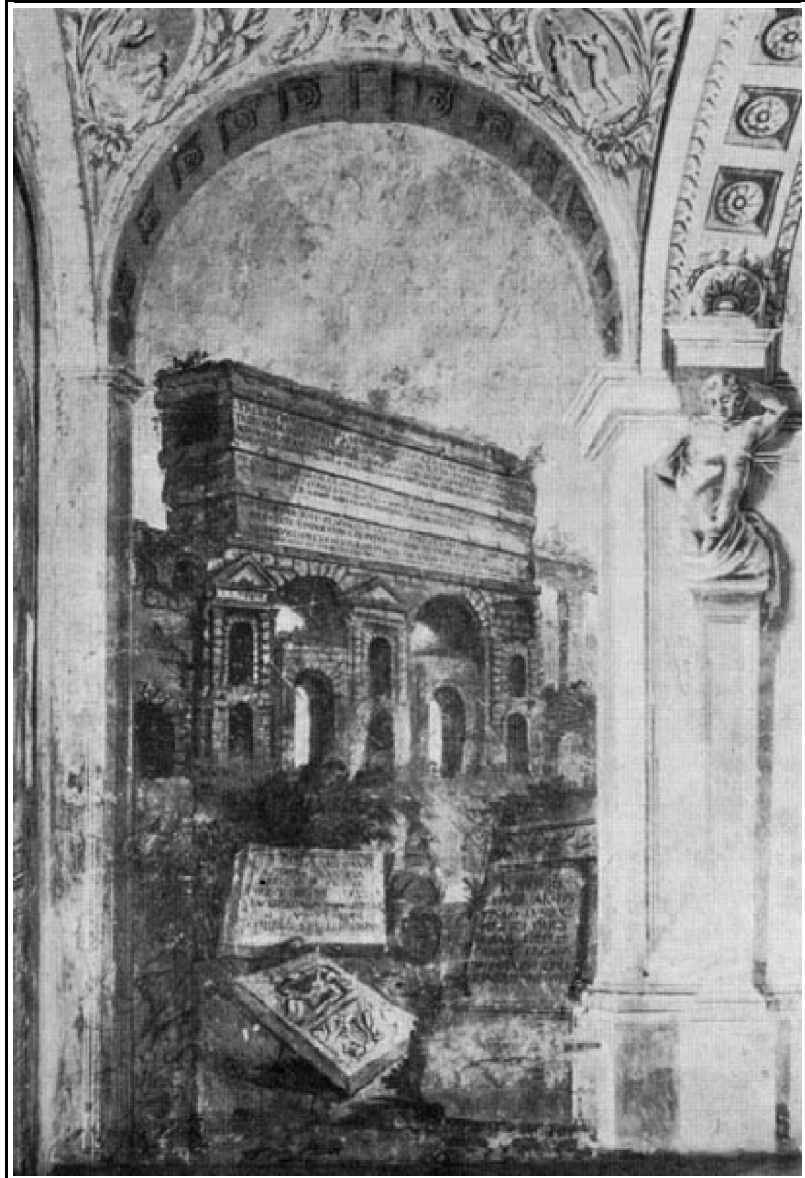
A sala terrena mennyezetét három boltív négy részre tagolja. Az a, b, c és d felületek díszítése kevés variációval azonos (15. kép). Valamennyin vidám, derűs növény- és szalaggirlandot tartó szárnyas puttók lebegnek. A mennyezetek festésénél különben nyoma sincs a terem falain látható letompított színeknek, ezeken valóban a napsütéses derű uralkodik.

A terem freskódíszéhez tartoznak még azok a *grisaille tondók*, melyek az ablakok feletti mezőket és a boltívek cikkelyeit töltik ki, s amelyeken játékos jelenetek vannak a gyermek Pán és gyermek Dionysos életéből. Festésmódjuk egészen sablonos, a szürke szín különböző tónusaival festve reliefszerűen hatnak (9, 11, 13, 15, 16. kép).

Dorffmaister művének a *sala terrena* falfestményeinek, tematikájának és az ábrázolt alakoknak, tárgyakkal és épületeknek részletes bemutatását, most az alkotás művészeti értékelésének megkísérlésével szeretnénk kiegészíteni.

Tudjuk, hogy a mester a helyiséget 1784-ben díszítette falképeivel. Ez az időszak szerencsésen egybeesik művészetének azzal a szakaszával, melyben már a korai képein tapasztalható bonyolult barokk kompozíciót felváltja a világos klasszicizáló felépítésű képszerkezet és megfogalmazás.⁷⁵⁽¹⁸⁹⁾

Előadásmódja egyre tárgyilagosabb és egyre közérthetőbb lesz. A *sala terrena* festésmódja és szerkezete – bár a helyiség profán célt szolgál – mégis pontosan beleillik abba a keretbe, amit Garas a magyarországi barokk-kori oltárképfestészet rendszerezésekor megállapít, s mely már a barokk festészet klasszicizáló szakaszát képviseli. „A püspöki székhelyeken reprezentatív szerzetesi templomokban jöttek először divatba, külföldi mesterek közvetítésével, a diadalviszerűen egy síkot kitöltő vízszintes és függélyes tagolású szerkezeteket összefogó, a térben mélységet érzékeltető építészeti elemekkel tagolt szerkezetek. – Az egymás fölé helyezett alakok, képek, egymás mellé sorakoztatott tagozatok eltűnnek s a keretező két-két oszlopnak, pillérnek s a középben az egész magasságot kitöltő ábrázolásnak, képnek vagy szobornak adnak helyet.⁷⁶⁽¹⁹⁰⁾ Ilyen építészeti keretekben, tagolásban nyertek elhelyezést a *sala terrena* egyes képmezői is. Az architektonikus díszítő és elválasztó tagok, a konzolfigurák *grisaille*-szerű szürke tónusban vannak tartva, míg a figurális és architektonikus képmezőkre – mint már említettük leírásuknál – a fátyolos, tompa színek a jellemzőek. Garas Klára figyelt fel erre a dorffmeisteri jellegzetességre és a mester teljes oeuvre-jének ismeretében megállapítja, hogy az a fátyolosan elmosódó, sima és gyakorlott előadásmód, a füstös-ezüstös színkezelés a század hetvenes éveit követő Dorffmaister alkotásokra jellemző.⁷⁷⁽¹⁹¹⁾ Ez a festésmód a *sala terrenában* már teljes érettségében jelentkezik és olyan biztos és flott festéstechnikával párosul, mely csak a legnívósabb magyarországi barokk festményeken találja párját.



25913. Az Aqua Claudia a 7. számú falmezőn, előtérben rómaiakori savariai kőemlékek

260Ha a falfestmények technikáját megfigyeljük, választ kapunk arra a kérdésre, hogyan volt lehetséges az, hogy Dorffmaister oly sokat és oly gyorsan alkotott. – A nedves vakolatra festett freskótechnikában készült falfestmények nem teszik lehetővé a sok kapargatást, változtatást – gyors és határozott modorban, biztos kézzel kell a festőnek a színeket felraknia. – Ez a frissesség a sala terrana képein talán a legjellegzetesebb vonás. Nyoma sincs elkínzott, többször megváltoztatott felületeknek, a képekből kinagyított részleteken az ecsetvonásokban szinte érezzük a lendületet, amivel a mester könnyedén odavetette őket, hogy egymás mellé kerülve csodálatos formákká alakuljanak. – A különböző színű ecsetvonásokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az egész termet beborító falfestményeken nem találunk sehol egyetlen határozott, keveretlen színt, úgy tűnik, hogy valamennyi alapszínhez egy szürkésfehér színt kevert, a falfestményei ezáltal nyerik sajátosan finom, mértéktartó fátyolos tónusukat. – Ezeknek a fátyolos színeknek az

alkalmazása bravuros perspektíva megoldásokat tesz lehetővé, amennyiben a háttérbe mélyen benyúló távolságokat, épületeket nemcsak a szokásos rövidülés segítségével fejezi ki, hanem egyszerűen a távoli részleteket egy lilásrózsaszín fátyolos színben festi meg, szinte leheletszerű finomsággal. Ez a – nevezhetnénk úgy ködperspektíva, a legsszebben talán az 5. számú képmezőnek (11, 12. kép) háttérbe nyúló oszlopos erkély megfestésénél és a 2. számú képmezőn csak foltokban jelzett távoli városkép tónusában jelentkezik (4. kép).

Dorffmaister a XVIII. század utolsó negyedében kialakít egy egyéni sima, tetszetős dekoratív formanyelvet, melyre Garas megállapítása szerint⁷⁸⁽¹⁹²⁾ a világos és laza kompozíció, a grisailleszerű fénykezelés, nyúltabb formák, tartózkodóbb mozgás és kifejezés a legjellemzőbbek. – Az általános barokk tematikából, motívumkincséből átveszi azt, ami szükséges, a szokványos jelképes alakokat, közismert szimbólumokat és figurákat, azonban ezeket kiegészíti a magyarországi vonatkozású, részben egyházi, részben történeti hagyományokkal.

A sala terrena feltehetően Szily által meghatározott tematikája, a hősmonda alakjai, a régi Róma dicsőségét hirdető épületek, az ősi Colonia Claudia Savaria nagy múltját őrző feliratok – Dorffmaister alkotó szellemét is megragadták, megtermékenyítették, aminek eredményeként egyik legkiválóbb alkotása, a sala terrena falfestményei jöttek létre.

Dorffmaister sala terrenabeli műveinek kvalitása nemcsak a főmezők képfelületeinek nagyszerű alkotásában nyilvánul meg, hanem valóban figyelemre méltóak azok a – tematika szempontjából – másodrendű figurális és ornamentális elemek, melyek az egyes képmezőket koronázzák, vagy a falfelületek tagolásában van szerepük.

A nyugati és keleti keskeny falak középképei feletti, az évszakokat jelképező allegorikus férfi- és nőalakok (4, 7. kép) a sötét szín különböző tónusaival megfestett szinte szoborszerű plaszticitásukkal, a művész mesterségbeli tudásának olyan fokát, mutatják, ami méltó a nagy barokk mesterek hasonló zsánerű műveivel való összehasonlításra.

A kariatidok, konzolfigurák, ívzáró groteszkek és maszkok, továbbá a csegelyeket kitöltő tondók, a gyermek Pán és Dionysos játékos jelenetei megfestésekor a mester kiélhette játékos kedvét, melyre a fő képmezők festésekor talán túlságosan fegyelmzőleg hatottak Szily szigorú megkövetései.

Szily János egyénisége kétségtelenül nagy hatással volt Dorffmaister munkásságára, szinte anyagilag és szellemileg az alkotó főpaptól függött, aki nemcsak ²⁶¹kenyeret adott neki, hanem művészetébe is beleszólt, s mint más alkotásaira vonatkozó levelezésükből tudjuk, gyakran zsarnoki módon irányt szabott neki.⁷⁹⁽¹⁹³⁾ – Dorffmaister mindenben követte megrendelője utasításait, így képei vetületei lettek a lendületes, de mértéktartó magyar barokk szellemnek.

Dorffmaister születésére nézve osztrák volt, művészeti ismereteinek alapját Bécsben szerezte meg, de teljességében magyar földön érett meg és virágzott ki. Művészeté a magyarországi szellemi mozgalmaknak alakulásával együtt fejlődött. A művész a legszorosabb kapcsolatban volt azokkal a rétegekkel, melyek a XVIII. század utolsó negyedében a magyar művelődés újjászületésének és átalakulásának hordozói voltak s népszerűsége, hírneve bizonyítja, hogy ez a réteg felismerte és értékelni tudta munkásságát.⁸⁰⁽¹⁹⁴⁾

* * *

Deutsche Zusammenfassung

Im Erdgeschoss der bischöflichen Residenz in Szombathely befindet sich die sogenannte *sala terrena*, ein Prunksaal, dessen Wände mit Fresken des aus Wien stammenden Soproner Barockmalers, Stefan Dorffmaister, geschmückt sind. Das vom Künstler gewählte Thema stellt teils die Helden der römischen Sage, teils die Kunstdenkmäler der Stadt Rom, bezw. die Ruinen aus der antiken Zeit dar. Die Fresken besitzen aber auch einen lokalgeschichtlichen Wert, denn auf ihnen sind die bis zum Jahre 1784 aufgefundenen Inschriftensteine und Skulpturen der einstigen Römersiedlung Savaria, sowie Säulenfragmente und andere architektonische Zierstücke von den Gebäuden aus der Römerzeit abgebildet.

Die dargestellten archeológischen Funde, die – wie aus der Literatur nachweisbar – seit dem letzten Viertel des XV. Jahrhunderts in der sog. Bischofsburg zu Szombathely aufbewahrt wurden, bilden in ihrer Gesamtheit das erste, in Ungarn nachweisbare Lapidarium und die erste derartige archeologische Sammlung des Landes, an deren Zustandekommen auch der grosse ungarisché Renaissancefürst, König Matthias beteiligt war.

Hier wird nun der Versuch unternommen, die Geschichte dieser Sammlung aufzuzeigen, die der Pinsel Stefan Dorffmaisters, im Auftrag des ersten Bischofs von Szombathely, Johann Szily, als Beweis des archeologischen und historischen Interesses jener Zeit kunstvoll vor Augen führt.

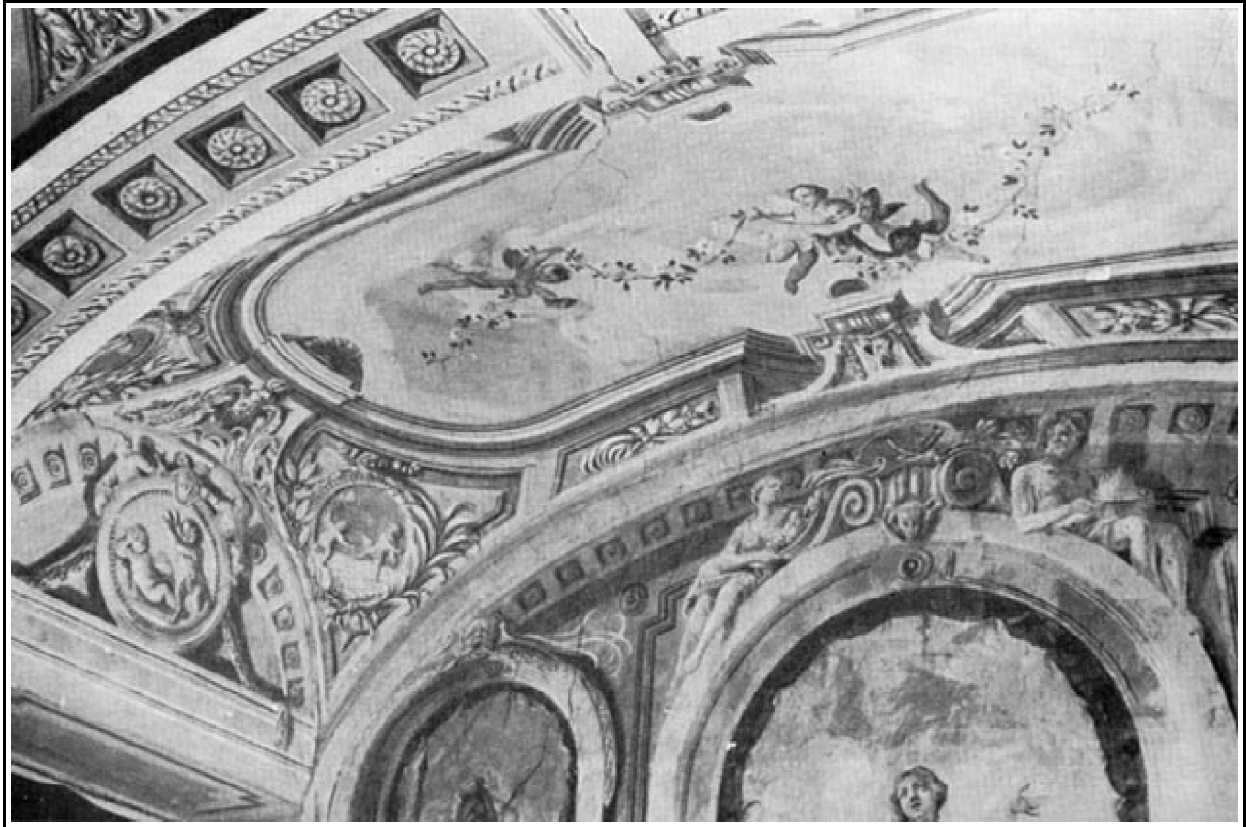
In der Geschichte der bildenden Künste ist dies jene Zeit, die imstande war, die fremde Form – in diesem Fall also den von der Barockkunst gebotenen Rahmen-, mit national-ungarischem Inhalt auszufüllen.

Unser Land verfügte damals wohl kaum über namhafte Künstler, es gab aber begeisterte Kunstfreunde, die – gleichsam als Gegenwert ihrer Kunstförderung – an die, aus der Fremde kommenden Künstler die Forderung stellten, ihre Werke mit ungarischen Geist zu erfüllen. Wir treffen auf bedeutende Meister, die aus dem Ausland kommend, sich dennoch – infolge der ständigen ungarländischen Aufträge – in die Geschichte der ungarischen Kunst organisch eingegliedert haben. Meister dieser Art sind die mit dem ungarischen Boden verwurzelten Maler: Maulbertsch und Dorffmaister.

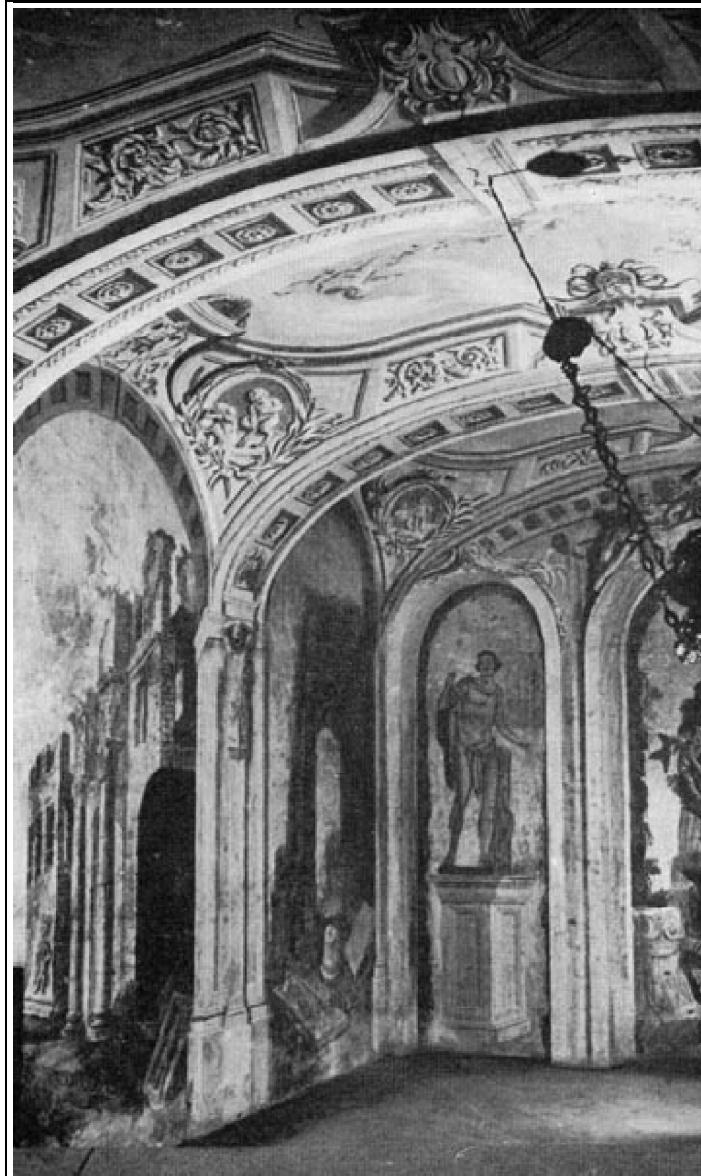
In der Residenzstadt des Bischofs Szily, in der einstigen römischen Siedlung Savaria, trafen sich in glücklichster Weise die Vergangenheit der uralten Stadt und das Interesse des Bischofs für das Altertum, sowie die Vorliebe der Barockzeit für antike Themen. Dadurch war gleichsam die Möglichkeit zur Ausbildung des für die Zeit der nationalen Erneuerung charakteristischen Milieus gegeben.



26214. Részlet a 7. sz. falmezőről



26315. Mennyezetfestés a sala terrena d jelzésű boltívén



264 Részlet a sala terrenából a 2. 3. 4. 5. sz. falfelületek festményeivel

Im Zuge der Bautätigkeit gelangten zahlreiche Denkmäler der Römerzeit: beschriftete Steine, Säulen- und Skulpturenfragmente, Geldmünzen und sonstige Kleinfunde ans Tageslicht. Bischof Szily hat diese Funde, ferner die in der alten, abgerissenen Bischofsburg aufbewahrt gewesenen römischen Inschriften und alle im Stadtgebiet und in den umliegenden Ortschaften aufgefundenen Altertümer teils im Innenhof des Bischofspalastes, teils in einem Raum des Erdgeschosses untergebracht. Im Innern des Gebäudes liess er die Wände der *sala* 265 *terrena* mit römischen Themen schmücken, um dadurch seiner archeologischen Sammlung, die als das erste, auf systematische Sammeltätigkeit gegründete Museum Ungarns gelten kann, einen würdigen Rahmen zu geben.

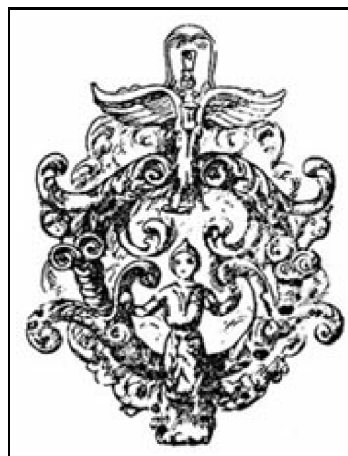
Stefan Dorffmaister begann seine Tätigkeit in Ungarn im Jahre 1760 in Csorna. Er verbrachte sein ganzes

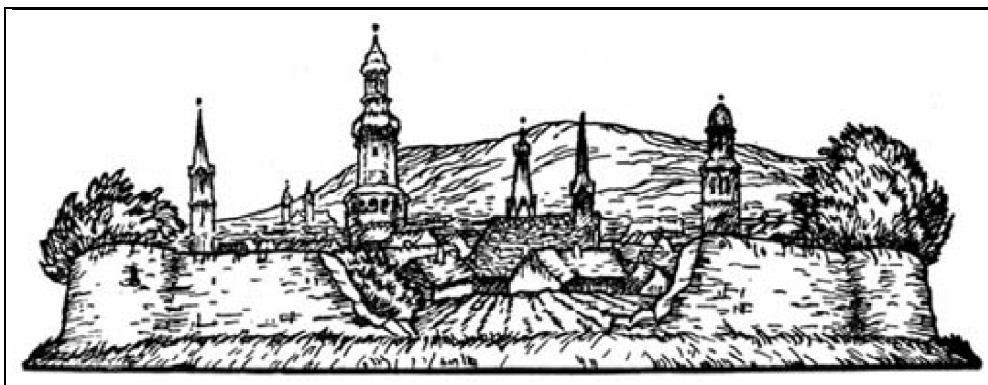
Leben in Ungarn, ausserhalb unseres Landes sind von ihm keine Werke bekannt. Über seine Verbindungen mit dem Ausland wissen wir nichts. Seine Kunst spiegelt die ungarischen Verhältnisse wider, und wenn er der Geburt nach auch kein Ungar war, so gehört sein Lebenswerk dennoch in den Kreis der ungarischen Malerei. Stefan Dorffmaister zählt zu den begabtesten und fruchtbarsten ungarischen Malern des ausgehenden XVIII. Jahrhunderts.

Gute Komposition, Geschmack und sichere Beherrschung der Zeichnung charakterisieren den Meister. Seine Bilder waren gefällig und entsprachen dem Zeitgeschmack. Als der Bischof die Innenräume seines neubauten Residenzschlosses künstlerisch ausgestalten lässt, beruft er für diese Aufgabe die beiden gesuchtesten Künstler der Zeit: Maulbertsch und Dorffmaister.

Dass die Wandgemälde der *sala terrena* ohne Zweifel und ausschliesslich von Stefan Dorffmaister stammen, dies wird sicherer, als es stylkritische Untersuchungen zu bestimmen vermöchten, dadurch bewiesen, dass die Fresken die eigenhändige Signatur tragen: Stepha. Dorffmaister pinxit 1784.

Im Sommer des Jahres 1784 beschäftigte sich Bischof Szily – nachdem sein prachtvolles Palais in seiner äusseren und inneren prunkreichen Ausgestaltung nahezu fertig dastand – mit der entsprechenden Unterbringung der gesammelten Altertümer. Noch im Herbst desselben Jahres erfolgte dann die malerische Ausschmückung der *sala terrena*. Treu den Gepflogenheiten seiner Zeit, wollte der Bischof seine archeologischen Schätze in einer würdigen Umgebung zur Schau stellen. So kam ihm wohl der Einfall, die genauen Abbildungen der steinernen Denkmäler auf der Wand seines „Museumsaales“ zu verewigen.





1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

266 **HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR**

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / A sopronkőhidai fűzkísérleti telep

Tompa Károly–Bründl Lajos: A sopronkőhidai fűzkísérleti telep

A népgazdaságunkat terhelő nagymértékű fabehozatal figyelmünket a gyorsan növényező puha lombfákra, a nyárra és fűzre irányította. Az utóbbi csak most kezdi ünnepelni újrafelfedezését. Pedig a nyárral megegyező, évente és hektáronként 30–40 m³-t is elérő növedéke miatt a legértékesebb fafajok közé kell sorolnunk. A nemzetközi nyárfabizottság 1955-ben tartott VIII. kongresszusán ezért sorolta be a fűzet is munkatervébe. Felszólította tagállamait, hogy szelekció útján tenyészessenek ki alkalmas faalakú fűzeteket és gondoskodjanak azok elszaporításáról, mert a fűzrel a nyárrakéhoz hasonlóan kultúrákat lehet létesíteni olyan talajokon is, melyek a nyárrak számára már túl nedvesek vagy tápanyagszegények.

De nemcsak a faalakú fűzekkel, hanem a fűzvessző-telepekkel is lényegesen hozzájárulhatunk a fahiány megszüntetéséhez. A fűzfa-vessző felhasználása ugyanis napról-napra kiterjedtebb és sokoldalúbb lesz.

Ládákat, értékesebb fából készült szállítóeszközöket számos esetben helyettesíthetünk kosárfűz göngyöleggel. Ismeretes, hogy a csomagoló ipar különböző fűzfakosarakat használ élelmiszer, gyümölcs, szén, fa, hal stb. szállítására. Kosarakra van szükség palackok csomagolására is. A változatos vesszőbútorokkal a bútortipart mozdíthatjuk elő és ezáltal sok értékes méretes faanyagot takaríthatunk meg.

Nagy szerep vár a fonott fűzvessző lapokra is, amelyek a jövőben sokhelyütt kiszoríthatják a burkolat céljaira használt deszkát ott, ahol nincs szükség tömör elzárásra, vagy magasabb teherbírásra.

Az ágas fűzvesszőt kerítésnek, az egyenes, 20 mm-nél vastagabb fűzvesszőt pedig bútortáblának, illetve megfelelő hasítással hordóabroncsnak használhatjuk fel.

A fonás céljára erősebb méreteinél fogva nem alkalmas vessző újabb fontos felhasználási területét jelenti a papírgyártás és farostlemez-gyártás. A külföldi és hazai laboratóriumi, valamint félüzemi kísérletek a fűz magas és jóminőségű cellulóztartalmáról beszélnek.

Tudott dolog, hogy kedvező feltételek mellett a fűz 5–6 éves vágásfordulóval kiváló rostfát szolgáltat. Végül alá kell húzni azt a tényt is, hogy a faalakú fűzből készített furnir nagyobb keresletnek örvend, mint a nyárfából nyert.

A fenti, közvetlenül faanyagpótlást jelentő felhasználásokon kívül nagyfontosságú a fűztelepek létesítése, mert ezáltal:

- fellendítjük a kosárfonóipart, kézműipart és háziipart;
- fontos kiviteli cikkekkel (göngyöleg, bútor, dísz- és egyéb kosáráru gyártmány) erősítjük kereskedelmünket;
- elősegítjük gyümölcs- és szőlőgazdálkodásunk fejlődését;
- a bőripar számára jóminőségű cserzőanyagot biztosíthatunk;

267 – mezőgazdasági célokra alkalmatlan területeket vonhatunk be a termelésbe, hiszen a fűz még olyan talajon is tenyészik, ahol a mezőgazdasági termények, sőt egyéb fajok sem termelhetők;

- folyók gátvédelmét biztosíthatjuk, utak, vasutak bevágásait megköthetjük;
- csökkent munkaképességű dolgozókat foglalkoztathatunk és téli idénymunkára adhatunk alkalmat;
- vesszőtermeléssel minden mező- vagy erdőgazdasági növénynél magasabb jövedelmet érhetünk el.

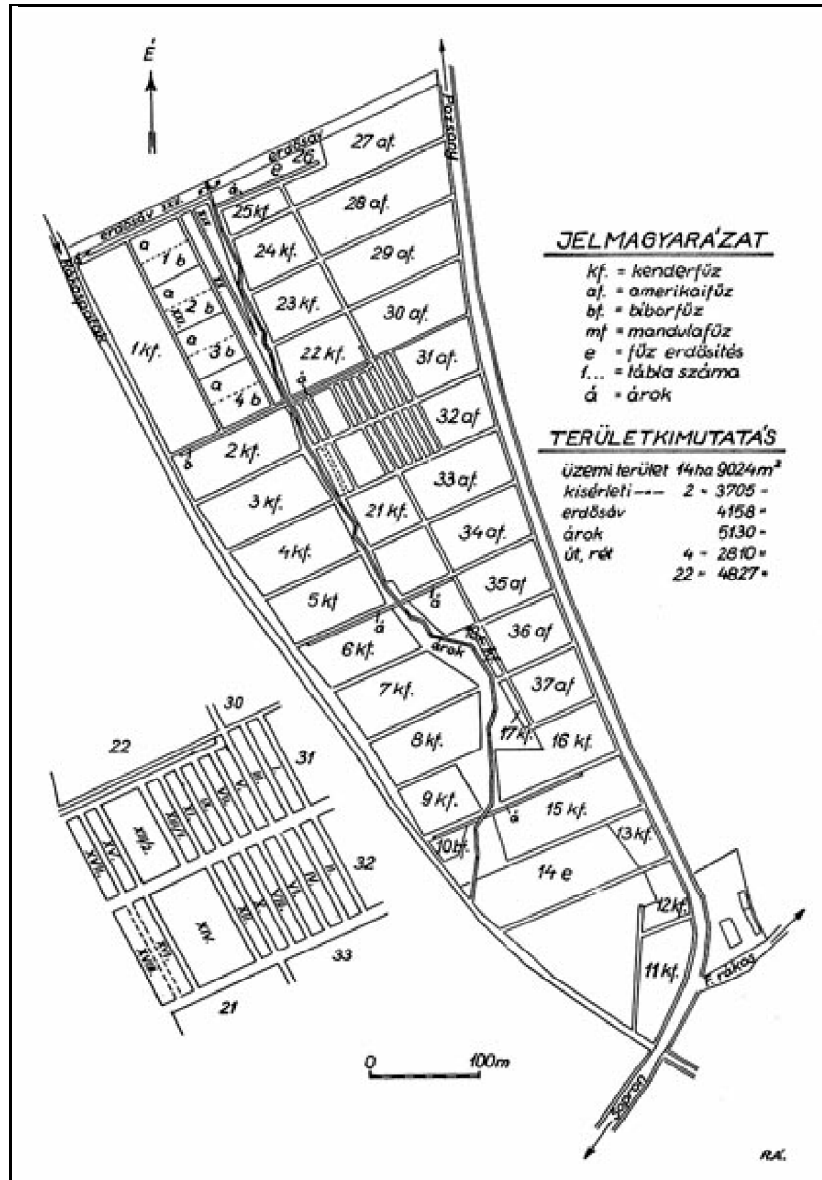
Az utóbbit bizonyítja, hogy az Erdőkémia Vállalat 2082 ha területen a fűzvesszőtermeléssel több mint 50 millió Ft termelési értéket ér el, illetve 22 millió deviza forint értékű fűzvesszőt exportál. De ennek az összegnek kb. kétszeresét jelenti a békési kosárgyár, valamint a kisipari szövetkezetek által exportált legkülönbözőbb göngyöleg, bútor és egyéb kosáráru.

A fűz azonban igen belterjes, jelenleg is állandóan fejlődő termesztési technikát igényel. Az e téren elért gyakorlati tapasztalatokat értékelni kell, továbbá a tudományos kutatások révén született új megismeréseket a fűzvesszőtermelés gazdaságosabbá tétele érdekében át kell adni a gyakorlatnak. Külföldön több évtizede működő állomások vizsgálják a fűzvesszőtermelés kérdéseit. Számtalan összehasonlító fajtakísérlettel, ültetési hálózat kísérlettel, növénypatológiai vizsgálattal, trágyázási kísérlettel sok értékes tapasztalatot szereztek, amelyeket feltétlenül át kell vennünk, illetve a hazai termőhelyeken is végre kell hajtunk ezeket a kísérleteket. Fontos feladatot jelent a kiváló minőségű és ellenállóképességű fajok szelektálása, az eddiginél nagyobb mennyiséget, jobb minőséget eltérő egyedek keresztezéses nemesítés útján történő létrehozása.

Emelnünk kell a ha-kénti átlagos vesszőhozamot és el kell érünk, hogy legtöbb telepünk 1 ha-on évenként legalább 150 q-ás termést produkáljon. A mennyiségi hozam mellett nagy gondot kell fordítani a minőség javítására, vagyis a legkényesebb fonás céljára alkalmas szívós fűzvessző termelésére is. Még nagyobb súlyt kell helyezni az ellenállóképesség kérdésének tanulmányozására, hiszen a fűzeink is kultúrfajoknak számítanak, amelyeknek ellenállóképessége erősen lecsökkent. Telepeinket a károsítók százai lepik el és a

további eredményes termelést nagymértékben veszélyeztetik.

Az előbbieket ismeretében indította el 1954 őszén az akkori Fűzkitermelő- és Feldolgozó Vállalat (jelenleg Erdőkémia Erdőgazdasági Vegyi- és Ipari Vállalat; a továbbiakban „Vállalat”) az Erdőmérnöki Főiskola Erdőtelepítés- és Fásítástani Tanszékével karöltve, a fűztermelés súlypontos helyein a fűzfakutatásokat. A hozamra és különféle termesztéstechnikai kérdésekre irányuló vizsgálatok (ültetési hálózat-kísérletek, a telepítés ideje, módja, a dugványvastagság és hosszúság hatása a hozamra, ápolások stb.) a Vállalat telepein leggyakrabban előforduló *fűzklónokra* (klón egy növényből vegetatív úton szaporított növények összessége) terjednek ki. Statisztikailag értékelhető szabadföldi kísérletekkel megállapíthatjuk az egyes fajták vesszőhozomát, a magassági növekedés menetét, a tövek átlagos vesszőszámát, a vesszőhossz és vastagság viszonyát, az elágazás mértékét, a vessző vízvesztését, továbbá laboratóriumban vizsgáljuk a többi fontos technikai tulajdonságot, a hánthatóságot, színt, térfogatsúlyt, hajlíthatóságot és csavarhatóságot, valamint a cellulóztartalmat. A technikai vizsgálatok alapján elvégezzük a fajták végleges gazdasági értékelését. A fentiekén kívül beállítottuk a szükséges tápanyagok megállapítását célzó műtrágyázási kísérleteket, minthogy a 6–7 éves fűz-telepek tápanyagutánpótlása mind komolyabban merül fel.



A sopronkőhidai fűzkísérleti telep

A fenti kísérletek lefolytatásában nagy szerep jut az 1957–59-ben létesített sopronkőhidai kísérleti telepnek. A terület (1. ábra) a Soproni Állami Gazdaság sopronpusztai rétjének déli részén, Kőhidától északra terül el, Sopron város határában. A szóbanforgó rét mintegy 2 km hosszúságban húzódik, szélessége pedig átlagban 150–200 m. Fekvését tekintve egy dombvonal déli lábánál terül el, azonban nem völgyfenék, hanem lépcsőzetes, teraszos szerkezetű. Legalacsonyabb része a kísérleti területen, vagyis Kőhidánál van, 151 m magasságban, majd lépcsőzetesen emelkedik a terület az osztrák határig, ahol a legmagasabb részen 164 m magasságot ér el. Így a legnagyobb 269szintkülönbség 13 m, a kísérleti terület két határpontja között pedig kb. 3 m. Az egész rét vizenyős, mocsaras terület, mely csupán rossz minőségű savanyú füveket terem. Talajviszonyait tekintve a terület ún. felláp, mely úgy keletkezett, hogy a réttől északra és északnyugatra fekvő laza fetalajú, de sekély termőrétegű és alul sziklás dombvonulatról a vizek mind erre,

a bár lejtős, de mégis viszonylag laposabb fekvésű részekre futnak, ahol pangó víz jön létre és ez lápi területet alakít ki. Az egész területet az altalajban vízerek szövik keresztül-kasul, melyek a legkülönbözőbb helyeken bukkanak a felszínre s kisebb nyíltvízű mocsarakat okoznak.

E kusza vízviszonyoknak megfelelőek a talajviszonyok is. A hegyekből lefolyó vizek meszes hordalékot raktak le, a hordalékdombok között megrekedő vizekben megtelepült vízi növényzetből pedig tőzeg alakult ki. Így a terület talajának anyaga egy meszes-iszapos hordaléktalaj-féleség, valamint különböző fokban humifikálódott tőzeg. A két anyag azonban nem külön-külön települt, területileg sem választhatók el egymástól, hanem rendszertelenül egymás hegyén-hátán fordulnak elő több rétegben. A tőzeg a magasabb szintekben humifikálódott, meszes kotu alakult ki belőle. A felszínen is vizenyős részekben azonban ez a humifikálódás nem következett be, hanem a tőzeg változatlanul megmaradt, sőt képződése még ma is folyik. A talaj pH-ja 7,3 körüli. Tulajdonképpen mésztalaj, hiszen a mész majd mindenütt meghaladja az 50%-ot, néhol 80% fölé is emelkedik. Ha ehhez hozzávesszük még a mindenütt legalább 10–15%-os humusztartalmat és a 4–5%-os nedvességtartalmat, az egyéb ásványokra alig jut 5–20%. Bár a magas szervesanyag-tartalom alapján magas N-tartalomra következtethetnénk, mégis megállapíthatjuk, hogy a terület N-ben szegény, mivel az nehezen feltáródó állapotban van és a nagytömegű szervesanyag elbontásához a baktériumoknak is sok N-ra van szükségük. A könnyen oldható P és K-tartalom is kevés a területen.

A rét használhatóvá tétele csakis telkesítéssel történhet. Első és legfontosabb feladat a csatornázás, a felesleges vízmennyiség levezetése, a vizenyős, mocsaras területek megszüntetése. Itt azonban figyelemmel kell lenni két adottságra. Egyik az, hogy a terület erősen vizenyős mivolta és annak lépcsőzetes jellege a teljes vízszabályozáshoz sok csatornát kíván, másrészt pedig a sok forrás megnehezíti a lecsapolást, mivel nehéz megtalálni a források eredetét. Ha viszont a csatornákat a forrásoktól távolabb húzzuk meg, akkor alig érünk el eredményt, mivel a forrásokból állandóan utánpótlódik a víz. A csatornázással azonban csak fölös vizet szabad levezetni. Igen káros lenne a terület teljes kiszáritása. Minthogy a talaj egyrészt erősen meszes, így laza, kiszáradásra, aszályosodásra hajlamos, másrészt kotus, tőzegecs, így ez még fokozza a lazaságát annyira, hogy a teljes kiszáritása azt eredményezné, hogy a szelek nagyrészt elhordanák. Az óvatos lecsapolás után tehát megfelelő zsiliprendszerrel kell szabályozni a talajvíz állását, vagyis meg kell oldani az altalajöntözést. Ez azonban a 214 kh összterületű rét egészére hatalmas beruházást jelentene, amire a gazdaságnak nem volt lehetősége, ezért 1957 őszén készségeesen átengedte a rét 22,48 ha-t kitevő déli részét a Vállalatnak, hogy ott a Tanszék irányításával nemes fűz telepet létesítsen és különféle kísérleteket állítson be.

A Vállalat a terület talajelőkészítését 1957 októberében kezdte el, mely mélyszántásból és többszöri tárcsázásból állott. A szántás még lánctalpas traktorral is nagy nehézséget okozott, mert a mocsaras területen a munkagépek többször elsüllyedtek. A talajelőkészítés során hiba volt a Pozsonyi út mentén húzódó sekély talajú magasabb területrész túlságos mélyen való szántása, mert az eke a sekély humuszos feltalajt a mélybe fordította és sokszor a majdnem steril meszes homokot, ill. a különböző vastagságú mészköpad egy részét is felhozta. A szántás mélységét a talajadottságokhoz kellett volna igazítani. Az azelőtt is mezőgazdaságilag hasznosított 11–13, 15–16, 29–37-es táblák talaját tökéletesen elő lehetett készíteni az 1958 tavaszi telepítésre, ami amerikai fűzzel történt, ellenben a többi terület frissen feltört gyepének elmunkálására 1958 nyarán többszöri tárcsázásra volt szükség. A terület lecsapolását négy párhuzamos, egymástól 200 m-re húzott keresztárokkaal és az azok vizét középen összegyűjtő É–D-i irányú [270](#)hosszanti csatornával oldottuk meg. A tulajdonképpeni rét területén a telepítés 1958 tavaszán csupán a XIX. és XXI. táblán történt meg, mert az ott elhelyezett kísérleteknek a beállítása sürgős volt. Később

azonban beigazolódott, hogy a friss gyeptörésbe történő telepítés helytelen volt, mert az erősen gyomosodó területen a szulák és egyéb gyom a ma már négy éves kultúrát – az évek során leggondosabban folytatott ápolás ellenére is – kipusztulással veszélyezteti. A telep végleges betelepítése 1959 tavaszán történt meg, az 1. ábrán látható fajta megosztással. A sopronkőhidai telepből

14,90 ha üzemi terület
2,37 ha kísérleti terület
0,42 ha erdősáv
0,51 ha árok
4,28 ha út és rét.

A térképen római számokkal jelölt kísérleti táblákban elhelyezett fontosabb kísérletek az alábbiak:

I. és III. tábla: 1958. évi fajtagyűjtemény 116 fűzfajtája (az ezévből beszerzett további 26 fajtát az V–VI. táblában helyeztük el).

II. tábla: amerikai fűz tábla a termelési ciklus vizsgálatához

IV.–V. tábla: 1959-i faalakú fűz anyatelep és az 1955. évben előállított saját hibridek

VI. tábla: 1955–56. évben előállított saját hibridek

VII. tábla: 1958. évi saját hibridek

VIII. tábla: 1958–59. évi saját hibridek

IX–XIII/1. tábla: törzsgyűjtemény

XIII/2. tábla: 1959. évi cellulózfa ültetvény

XIV. tábla: 1959. évi botfa ültetvény

XV. és XVII. tábla: 1959. évi hibridek

XVI. és XVIII. tábla: faalakú fűz klónok nevelése erősen vizenyős területen

XIX. tábla: 1958. évi fejesfaültetvény és fehérűz facsoport

XX. tábla: a legnagyobb teljesítményű 20 fajta továbbssaporító táblája

XXI. tábla: ültetési hálózat kísérlet amerikai, kender, bíbor, mandulafűzzel és

Simazin-os gyomirtási kísérlet

XXII. tábla: hat védősáv típus a faalakú fűzek kipróbálására.

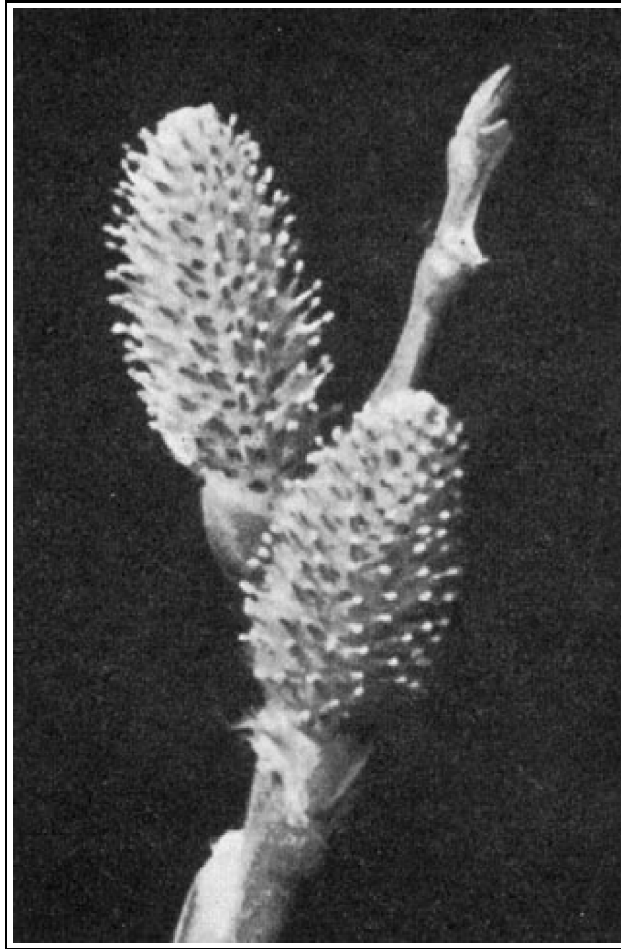
Legnagyobb értéket természetesen a IX–XIII/1. táblában elhelyezett, *351 fajtából álló törzsgyűjtemény* képviseli, ami szelektálási, nemesítési célkitűzéseink nélkülözhetetlen alapanyaga. Az ezekkel a klónokkal idáig végrehajtott keresztezések során több mint 90 kombinációból mintegy 7000 db hibridet nyertünk, amelyek elbírálása folyamatban van. Néhány saját hibrid máris figyelmet érdemel. Így dugványozható kecskefűz hibridjeinknek a védősávok szélső soraiban és erdőszegélyekben, nyiladékok mentén főleg méhészeti szempontból lehet jelentőségük, továbbá vadeleségként, erdősítések biológiai védelmében és

esetleg tannintartalmuk miatt is számításba jöhetnek. Néhány hibridünk dekorációs értékével tűnik ki.

A 351 fajtaból 228 külföldi és 123 belföldi. 8 klón a Szovjetunióból (Leningrád), 43 klón a Lengyel Népköztársaságból (23 Poznan, 10 Sadlowice, 9 Sekocin, 1 Bogdaniec), 42 klón a Német Demokratikus Köztársaságból (Graupa), 66 klón a Csehszlovák Szocialista Köztársaságból (55 Uherské Hradiste, 11 Brno), 8 klón a Jugoszláv Köztársaságból (Novisad), 32 klón Ausztriából (Mariabrunn), 8 klón Franciaországból (Nancy), 10 klón Hollandiából (Wageningen) és 11 klón a Német Szövetségi Köztársaságból (Hamburg) való. A hazai fűzek 27 származási helyről valók, mégpedig 8 a Főiskola botanikus kertjéből, 9 a Kámoni Arborétumból, 5 az Erdészeti Tudományos Intézet sárvári Nyárfakutató Állomásáról, 63 az Erdészeti Tud. Intézet ugodai Kísérleti Erdészetéből (18 származási hellyel), 11 a Fővárosi Botanikus Kertből, 10 a Szarvasi Arborétumból, 11 a Vállalat szigetvári telepéről, 3 a Hanságból, 2 Bajáról és 1 Balatonalmádiból származik.

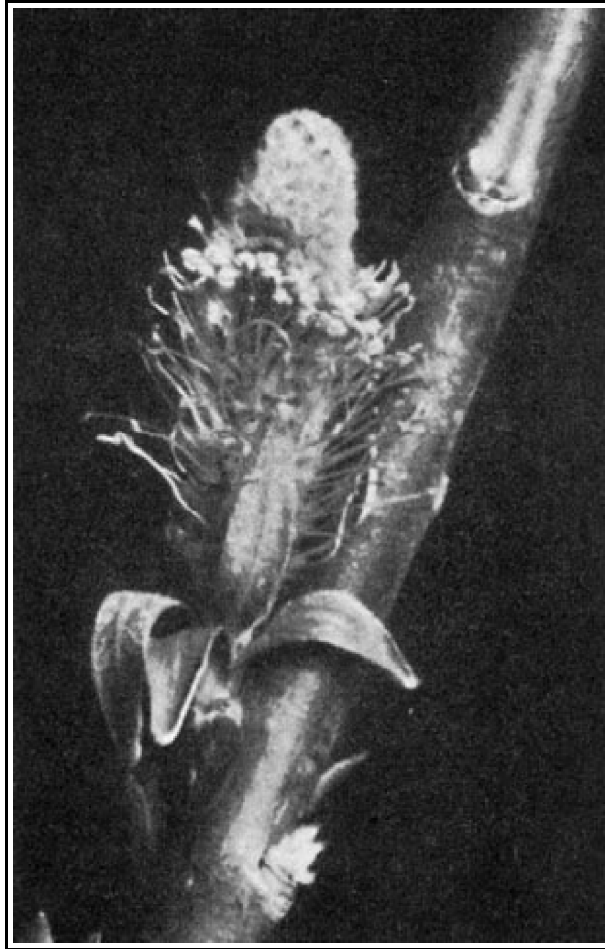
A törzsgyűjtemény fűzei közül 102 faalakú, 6 rövidvesszős díszcserje és 243 a tulajdonképpeni fonófüz. Fonóvesszőtermelés céljára lényegében három európai fajhoz – kenderfűz (*Salix viminalis* L.), biborfűz (*S. purpurea* L.), mandulafűz (*S. triandra* L.) – tartozó változatokat használnak fel. Ezenkívül főképp kötözésre a kötőfüzet (*S. alba* var. *vitellina* L.) [271](#) is tenyésztik. Gazdaságilag azonban legjelentősebb az amerikai fűz (*x S. americana hort.*), egy Wisconsinból behozott, a *S. cordata* és *S. petiolaris* kereszteződéséből létrejött hímnemű fűz.

A fűzek birodalmában az elnevezések tekintetében nagy pontatlanság uralkodik, amit még fokoz a hibridek sora, amelyek nem megfelelő szaknéven kerülnek forgalomba. Ezenkívül a fűzek kétlakiséga is növeli az alakok változatosságát.



2. A kecskefűz nővirágja.
Diebold K. felvétele.

Fűzgyűjteményünk birtokában minden alapunk megvan ahhoz, hogy az elkövetkezendő években a legnagyobb teljesítőképességű fajtát kiválaszthassuk, illetve további céltudatos, tervszerű keresztezéseket hajtsunk végre. A nemesítés egyetlen fajnál sem olyan sokat ígérő, mint a fűznél, mely rendkívül hajlamos formaképzésre, keveredésre és poliploid alakok létrehozására. Fenti tény ezen fanemnek egyedülálló képlékenységet kölcsönöz. Azonban a legkisebb fajtakülönbségek is fontosak. Erre mutatnak a természetett fűzek árnyalati különbségei, továbbá a faalakú fűzek közt esetenként fellépő, különösen tömör fájú, jól növekedő és egészséges formák.



3. A barna kenderfűz hímvirágja.
Diebold K. felvétele.

Közép-Európa leggazdagabb fűz fajtagyűjteményének létrehozásával, a fűznemesítés és termesztéstechnika terén elért hétéves kutatási eredményekkel igyekeztünk a fűzveszőtermelés hazai fellendítéséhez hozzájárulni. Feladatunknak tekintjük, hogy ez elméleti ismeretek, különösen pedig a botanika, a talajban és a technika tudományos felismeréseinek minél szélesebb körű alkalmazásával, továbbá az erdő- és mezőgazdasági gyakorlati tapasztalatok felhasználásával olyan racionális termelési módszert ismerjünk meg, amellyel népgazdaságunknak ezt az ágát minél inkább előre vihetjük. A sopronkőhidai fűzkísérleti telep ezt a célt szolgálja.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kovácsics Sándor: XVII. századi orvos kézirat a soproni Berzsényi Gimnázium (volt ev. líceum) könyvtárában

272 Kovácsics Sándor: XVII. századi orvos kézirat a soproni Berzsényi Gimnázium (volt ev. líceum) könyvtárában

A nyolcadrét alakú kéziratot *Takács István* volt réti (Győr m.) ev. lelkész ajándékozta az Alma Maternek.

Szerzője „*Pettyeni Borbély Márton Alias Gyöngyösi.*”

Egyébként ez a kézirat nem ismeretlen a magyar orvosi kézirat-hagyatékok között. Megemlékezett róla *Magyary–Kossa*¹⁽¹⁹⁵⁾ is, *Bothár Dánielnek* a fia pedig nyelvészeti szempontból vizsgálta részletes tanulmányában.²⁽¹⁹⁶⁾ *László Ferenc* az *Állatorvosi Lapokban* (1934) ismertette a kéziratban található állatorvosi recepteket.

A gyógyító tudomány múltját, fejlődését kutató szakemberek számára rendkívül sokat mondanak azok az írások, melyek a régmúlt időkben keletkeztek, ahonnan aztán figyelemmel kísérhetjük a szerteágazó utakat és módokat, a fejlődés különböző állomásait. Ezért is tartom indokoltnak *Pettyeni* kéziratának ismertetését, mely – *Magyary–Kossa* véleménye szerint is – érdemes lenne arra, hogy az Akadémia betűhűséggel kinyomtassa.

Magáról a szerzőről nem sokat tudunk, csak amennyit a kéziratban önmagáról elárul. 1656-ban született Gyöngyösön. Munkája első lapján ez olvasható:

„*Genelogiamat ha akarod tudni
Örömmel jelentem en vagiok*

Gyöngyösi,

Ezer 6 száz 56-ban lettem Mai,

nevem se titkolom en vagiok *Pettyeni.*”

Másutt a főnebb jelzett névvel nevezi magát. A borbély-sebészekről szóló írásokban feltűnően sok a *Borbély* vezetéknev, mely úgy látszik, a mesterségről ragadt az illetőkre, és vezetéknevvé lépett elő.

A szerző latinos műveltségű, s valószínűen református vallású volt. Ezt igazolják a kéziratban olvasható latin idézetek, zsoltár-fordítások, külföldi könyvekből vett idézetek, meg az a tény is, hogy 1687-ben Brassóból a kálvinista Pá pára költözött.

Az inasévek letöltése után végigjárta a nagyobb erdélyi városokban működő borbély-sebész mestereket. Gyulafehérvár, Brassó, Fogaras, Zilah, Nagyenyed, Kolozsvár stb. voltak főbb állomásai. „Bújdosásáról” így emlékezik meg:

„Ezeket az egi nehany szep Orvosságokat jobb szerint inkább mind szemeimmel experialtam azoktul a Becsületes, Tudos Mester ember Uraimektul a kinel tanulo Bujdosasomban laktam, kinek Neveketis nagjobb bizonyosagul Subjicialtam, melyeket Isten Velem leven leis Irtam egy Summaban Brasso Városaban valo lakásomban s elis Vegeztem. – Anno Domini 1,683. Augusti 16.”

A kézirat eredeti táblája lekopott. Maga a mű két részre tagolódik: az első rész 406, a második 144 lapot számlál, s mindkét részhez üres lapokat is kötöttek, melyekre ismeretlen szerzők jegyezték fel orvosságokat.

Sajnos, a kézirat nehezen olvasható, mert szerzője írásjeleket nemigen használ, a betűket zavaróan cifrázza, az *e*, *é* betűket csak ponttal vagy rövid vonással jelöli, az *n* és *m* érzékeltetésére pedig elmosódó hullámvonalat ír. Úgy látszik, hogy a szerző az akkor általánosan szokásos *népies írásmódot* követi, mert jelölési módja nem felel meg az akkori irodalmi művekben használt írásmódnak. Ezt igazolja egyébként a

Nyelvőr 1911. évfolyamában megjelent cikk is.

Menoriale cím alatt közli a kézirat szerzője, hogy 1687. április 5-én költözött Pápára, majd így folytatja:

„16-án Köszöntem be a Céhben. Ugjan azon alkalmatossággal esküttemis holtomig Feleségemmel. Május 5-én kezdtem el főzni a Probat azon napon voltak vendégeim... szolgabíró, patikáros, pópista mester, eskütt... Az ebéd 3 napon volt, a 4. napon mutattam be a Probat... 10 mai tettem ki az Medenceket Mikor ebédet attam az Czehben Isten kegyelmességébül és segítsegebül”.

A *Czehbül valo Proventorium* című fejezetben felsorolja 1701-ig befolyt jövedelmét. Közben nagy csapások érhatték, mert ezt írja:

„Volt Istennek Nagi Itélete rajtam... 2731698 Szept. 13 Szabadult fel a Mesterségem. 14 Sep: Tettem ki az Medenceket.”³⁽¹⁹⁷⁾

A kézirat következő része a *Pápai Probák Lajstroma*. Ez a „*Proba*” abból állott, hogy felügyelet mellett el kellett készíteni a kijelölt orvosságot, kenőcsöt. Tán nem lesz érdektelen, ha ide jegyzem a 12 „*Proba*” nevét – eredeti betűhűséggel.

„1. Diachilon Magnum. 2. Septiticum Apostoticon. 3. Stych Flastrom Öklelö. 4. Oxicroceum Flast 5. Emp: Griseum seu Diaconum 6. Cinobrium Fl: 7. Gyapjas Flastrom 8. Czibak Flast: 9. Emp Gratis Dei. 10. Ungv Dialtheae 11. Ungv Regis 12. Ungv Potabile.”

E felsorolás után következik az I. részre utaló *Index Medicamentorum*, mely 231 orvosságra, betegségre vonatkozik.

Az I. rész az *Antimon* ismertetésével kezdődik. Az első lap hiányzik, egyébként 8 cikkhelyben, 26 oldalon tárgyalja. Így nyilatkozik Pettyeni az antimonról:

„Sok volna előlszámlálni azokat a Doktorokat, kik az Antimoniumot mintegy Istentül adatott ajándékot úgy dicsérik; melyet kiváltképpen a szegények és a közönséges nép javára teremtett a Mindenható Isten, a ki mivel minden állatnak rendelt orvosfüveket; ugy az embernekis akit leg inkább szeretett rendelte ezt az Hathato Orvosságot mint egy minden Nyavalya ellen valo Eszközt, a melyet a Dolgok Panaceának neveznek...” – A 3. *Czikkely* 21 pontban ismerteti az antimon sokféle hatását.

A következő fejezet a *sebekről* szól:

„Igen Szepen És Probalt Jeles Orvosságok, De Mivel Az Sebnek Külömb-Külömb féle Nemei Vadnak Szükséges ez Nehany Regulakat meg tartanunk: Minden mély sebet meg lassa az Ispotal. A csontot el kell távolítani, mert gyógyulás után meg ártana. A vérfolást meg kell állítani orvosságokkal, de ha feletéb nem foly, nem kell hirtelen megállítani. Ha meleg a seb azon kell igyekezni, hogy szep varrással, vagy szep akasztással összeszorítsuk, De arra igen ra vigyazz hogy semmi alutt vért az sebben meg ne rekessz. Az akasztast vagy varrast 5-öd napnál tovább nem kell hagyni, mint némelyek benne hagyják, míg ő magában fel szakad Oka az hogy az varrasban uj evesség találkozik mely az gyógyulást késleli és meg bánta, azért ötöd leg tova hatod nap mulvan fel kell mecceni és a Sebet össze kell vontatni jo ragado Flastrommal.”

Az egyes orvosságok közlésében nem található rendszer. Csak a „*Szerszámok*”, az orvosságok leírásában látjuk következetesen ezt a sorrendet: az orvosság neve, alkatrészei (Két oszlopban, egyikben az „*Eszköz*” latin, a másikban a magyar nevét írja). Kimerítően tárgyalja az orvosság elkészítési módjait, részletes

használati utasítást ad, végül pedig ezt olvashatjuk: „*Accepi*”, vagyis, hogy melyik „Tudós, Becsületos Mester Embertől” tanulta vagy olvasta.

Az orvosságok *előállításánál* az alábbi eljárásokat alkalmazza: törés, kavargás, összevagdolás, timporálás, desztillálás, kifőzés, forralás, szűrés, szítálás, oldás, kimosás, égetés, szárasztás, őrlés kő között stb. A készítmények sokféle szerből (3–5–10–15-féle) vannak összeállítva. Érdekes lenne ezeket kikísérletezni, de – mint *Issekutz* professzor értesít – ez sokba kerülne. Az egész kézirat kb. 200 féle orvosságot közöl, vagy 500 betegség ellen.

A *menyiség*, *súly* megjelölésére az akkor használatos mértékeket, jelzéseket használja: font, uncia, lat, scrupulus, szemer. *Oldószerai*: víz, bor, olaj óhháj, eczet, tej, lúg. A törésnél törőfát alkalmaz, a flastrom sikerességét, keménységét „fejszén” próbálja ki.

A II. részben az *Index* hiányos, csak a *D* betűnél kezdődik, 168 nevet tartalmaz. Ez a rész inkább csak művelődéstörténeti szempontból értékes. Háziserek és fantasztikus-babonás elgondolások eszközei olvashatók benne. Ilyen címeket olvashatunk:

„Hogy meg ne romoljon a Bor, Tyuk meg ne egye a maga tojását, Haj nevelésről, Hajat sárgára festeni, Korpás Főrül, Szeplős Orczarul, Hogy Fő nélkül láttassanak az emberek, Hogy az embernek a Feje mas állatnak Fejévé változzék. Hogy baromfeje lássék az Embernek, Almaban hogy mindent meg vallyon, Tüz hogy repüljön, Kigyók, egerek mind hogy összegyűljön stb.”

A III. részben *állatorvosi receptek* is találhatóak. Itt olvashatunk a „*Cortice* [274](#)*China Chine*”-ről: „Hidg Lelis mikor 3 vagy 4 szer ki löli...”⁴⁽¹⁹⁸⁾

Pettyeni Borbély Márton főntebb ismertett kézírata mintegy kiegészítője *Apáztai Csere János* Enciklopédiájának (1653), mégpedig annak a résznek, melyben a *Földi Rész*, a *Morbus*, a *Nyavalyák*, a *Therapeuticon*, a *Remedium* című fejezetek találhatóak.

Magyary-Kossa már említett munkájában ezt írja róla: „Hazai orvostörténeti szempontból mindenesetre érdekes és hasznos volna, ha az egész könyvecskét szakszerűen feldolgozva ki lehetne adni.” *Bothár Dániel*, így nyilatkozik a kézíratról: „Ez a Kézirat azon kevés ránk maradt művek egyike, mely a XVII. század és ennél régebbi idők orvosi szavainak nagy részét számunkra megőrizte.”

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: Népszerű soproni egészségügyi könyv 1796-ból

Kelényi Ferenc: Népszerű soproni egészségügyi könyv 1796-ból

A *Magyar Hírmondó* 1794. évfolyamának október 31-én kelt számában, a *Híradás* rovatban érdekes soproni vonatkozású közleményt olvashatunk. Aláírója „*Kis József-Gróf Széchenyi Ferentz ő Exc. ájának Udvari Orvosa.*”

A híradás bevezetéséből megtudhatjuk, hogy Kis József, a „Czenki Kastély” orvosa „*Egészséget tárgyazó Katechizmus*” címmel népszerű orvosi könyvecskét szándékozik kibocsátani, melyet *németből fordít* magyarra.

„Fő óhajításom – írja –, hogy olly betses lenne az a’ Magyarok előtt, mint *Német-Országban*, a’ hol már

száz-ezer nyomtatványánál is több el-széjjeledett, a' Nép, és az Oskolába járó gyermekek között. Sok, minden Vallású Püspökök, s' Földes Urak, ezerenként vették azt, hogy ki-oszthassák Alattvalóiknak; az Oskola-mestereknek, és a' gyermekeknek.”

A szerző nem kis önérzettel hivatkozik aztán arra, hogy műve önmagáért beszél, és hogy „a' ki-pallérozott Nemzeteknél lévő nagy betségöl” bárki következtethet értékére.

A könyvecske népszerűsítésére hosszú sorokat szentel:

„Az Egészséget tárgyazó Katechizmus, szépen és igen értelmessen taníttya azt: mi módon őrizhetjük egészségünket. Mert meg-esmértet bennünket, mind azon dolgokkal, mellyek ronthatják az egészséget. Valóságos *Dietetika* ez tehát: de minden Másnál azért lehet különbb; mivel a' Köz-néppel igen értelmesen szöll: nem áll vastag Köttetekből; mellyek sok idejét vennék el az Olvasónak: sem nem drága árrú.”

Ma már enyhén szólva furcsának találánk, ha bárki ilyen módon próbálná kínálni saját irodalmi alkotását az olvasóknak. Abban a korban azonban ez még általános jelenség volt. A *Magyar Hírmondó* ugyanezen évfolyamának november 7-i számában Csokonay Vitéz Mihály aláírással olvashatjuk „a' N. Debretzeni Ref. Collegiumban a' Poésis’, és hozzá tartozó szép tudományok’ közönséges tanítójának” tudósítását, mely – bár jóval szerényebb stílusban – fölhívja a figyelmet sajtó alá rendezett munkáira, többek között a *Békaegérharcra*, a *Tempefőire*, valamint egy sereg görögöl, latinból és olaszból fordított művére, „hogy a' fordított munkák’ fordításába valaki a' Tudós Hazafiai közül belé ne kezdjen.”

Kis József hivatkozott ismertetőjében könyvének hasznosságát még a következőkkel támasztja alá:

„Tanít t. i. különösen a' Gyermekeknek neveléséről; a' Kisdedekkel való bánásról; azoknak olly formán való gondviseléséről s' táplálásokról, hogy ép 's erős Emberek válhassanak belőlök. – Tanít továbbá a' Betegekhez való látásról; a' maga-tartásról, és miképp' könnyebbíthet ott a' Nem-orvos; a' hol Orvos nintsen. – Szép oktatásokat ad a' közönséges uralkodó Betegségek eránt. Tanít végtére némelly ragadó betegségekről, mellyek, gyakran meg-fordulnak 275 az Emberek között: p. o. a' Himlőről; Veres-himlőről; 's ezeknek az emberek közzül való nem lehetlen ki-irtásáról; a' Vérhasról, a' meg fagyott, vagy meg fultt Embreknek fel-elevenítéséről 's a' t.”

Szükségesnek tartja a szerző annak a hangsúlyozását is, hogy a címben jelzett „*Katechizmus*” kifejezés csak a mű szerkezeti felépítésére, tehát a tartalomnak kérdés-felelet formájában való kifejtésére utal, távol áll azonban tőle mindenféle felekezetieskedés. A fordítással kapcsolatosan megjegyzi, hogy műve alaposan eltér az eredetitől, mert „szaporodott is ollyan kérdésekkel, mellyek még szükségesek valának a' Magyarokra nézve”, aztán meg a közérthetőség szempontját, a népi, ill. gyermeki olvasótábor igényeit is igyekezett figyelembe venni. Nyomatékosan kiemeli tehát a könyvecskének az eredetinel kifejezettebben népszerű jelleget.

Kis József az „*Egészséget tárgyazó Katechizmus*” szerzője, Széchényi Ferenc udvari orvosa, könyvének kiadásakor még 30 éves sem volt egészen. 1765. április 24-én Miskolcon született, 1790-ben Pesten avatták orvosdoktorrá. Tehetségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még abban az esztendőben, tehát alig 25 éves korában, az ország egyik legtekintélyesebb főúranak, Széchényi Ferencnek a szolgálatába állhatott.

„Mint a grófi háznak nagyrabecsült barátja 34 évig szolgálta uraságát” – írja róla *Szinnyei József*. Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett, s mivel felesége halála és gyermekeinek szétszéledése után az egyedüllét érzése is emésztette, egyik leányához *Triesztbe* költözött. Ott is halt meg 1830. április 28-án.

Sokoldalú, művelt ember portréja bontakozik ki előttünk Kis József működésének áttekintése nyomán. Már „Katechizmus”-a első kiadásának megjelentetése előtt 3 évvel – 1791-ben – az *érvágásról* adott ki útmutatót a borbélysebészek számára. Néhány évvel később ugyancsak Sopronban látott napvilágot a *himlőoltás* népszerűsítését célzó, magyar és német nyelvű ismertetője. Nagy magyar nyelvújítóink harcostársaként 1807-ben, névtelenül adta ki „*Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet*” című felhívását. Helytörténeti szempontból sem érdektelen a *Fertőről* szóló két írása, melyek közül az egyik: „*A Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságainak fürdő gyanánt leírása*” másfél évszázad távlatából ma is sokszor emlegetett, de még mindig nem megoldott kutatási programként emlékezetes.



Nemegy esetben kimutatható, hogy az egykori lapokban a föntebbi módon, a szerző által beharangozott művek kiadása hosszú évekig váratott magára. Kis József „*Katechizmusá*”-nak az első kiadása azonban már *1794-ben*, tehát mindjárt a *Mayar Hírmondó*ban közzétett felhívás után megjelent. Ennek az *első kiadásnak* nem sikerült nyomára akadnom, a *második* – 1796-os – kiadás egy példányát azonban megtaláltam a *Soproni Felsőfokú Óvónőképző Intézet könyvtárában*, ahová a volt soproni ev. tanítóképző könyvtári anyagával került át.

A könyv címlapjának fénykép-másolatát cikkem illusztrációjaként közlöm. Az első lapokon található

szokásos ajánlás a szerző neveltjének – egyben mecénásának –, ²⁷⁶Széchenyi Lajosnak, a legidősebb Széchenyi-fiúnak szól.

Már az ajánlás első soraiból is kicsendül a tehetséges fiatal orvos nemes szándéka, tiszteletre méltó demokratizmusa, mert művét elsősorban „*a' nevetlen Polgári Rend' Testi-mivoltának, és Egységének... a' tsuppán tsak kézi munkája után élő Köz-népnek*” a felemelésére szánja. Fontosnak tartja Kis József „*az ártalmas Balvélekedések*”, a babona elleni küzdelmet, a szegény nép egészségügyi felvilágosítását, tájékoztatását, ezért is mond köszönetet az ifjú Széchenyinek, aki anyagi támogatásával lehetővé tette a könyv kiadását.

„*Az Olvasóhoz*” című előszóban a mű céljáról, hasznáról, jelentőségéről beszél. Tömörebb fogalmazásban ismétli a *Magyar Hírmű*-ben közzétett 1794-es felhívása lényegét, s arra is utal, hogy „*ez a' Ildik Kiadás rész szerént megjobbított, de nagyobbbrést megbővített.*”

Így zárja le az előszót:

„Írtam a' Czenki
Kastélyban
24. Augustusban
1796.

K. J.”

A 234 lapos, nyolcadrét alakú könyvnek a *Bevezetés* az első számozott oldala, melyet szép, barokkos rajzolatú fejléc díszít. Egyébként – néhány apró záródíszon és egy gyermek-fekhely rajzán kívül – más kép nincsen benne.

A két fejezetre tagolódó *Bevezetés* „*Az Embernek életéről*” és „*Az egészségnek Betséről*” című kérdéseket taglalja, katekizáló formában, erősen idealista megvilágításban, bibliai zsoltár-idézetekkel megtűzdelve. A fejezet 24. pontjában azt kérdezi, hogy kiknek van elsősorban szükségük egészségi ismeretekre. Így válaszol:

„Minden Embernek. De főképpen az édes Anyáknak, hogy okossan, és jól tudják kisdedeiket nevelni. – És a' Gyermeknek magoknak. Azért, mert a' ki idején Gyermek korában kezdi betsülni, és őrizni egészségét, abból válhat ép, derék, erős testű, és mindenre alkalmas ember.”

Az *Első rész* 50 lap terjedelmű, s ezt a címet viseli: „*Dietetica vagy-is Azon okokról, mellyek közönségessen az Embernek Egységét rontják.*” Már az egyes alcímekből is sejthető, hogy ebben a fejezetben számos, kortörténeti szempontból érdekes megállapítással találkozhatunk, persze egy sereg naiv, ma már megmosolyogni való észrevétellel vegyesen.

„*A' Levegőről*” című fejezetben a jó levegő fontosságának hangsúlyozása mellett önkéntelenül is leleplezi az alsó néprétegek embertelen lakásviszonyait, áldatlan szociális körülményeit:

„Az a' levegő, melly a' szegény embereknek alatsony szűk szobájokban vagyon, közönségessen igen rossz; mert ők sokan laknak együtt, sokat gőzölögnek-ki, és lehellenek; azokívül tsibéket-is, vagy más állatot tartanak szobájokban, mellyek ott ganéjoznak. Télben többnyire olyan nagyon be-fűtenek, hogy a' kementze gőze maga elég már az egészségnek vesztegetésére... Hogy soha eszekbe se jut ki-szellőztetni, ki-füstölni szobájokat. Az ablakjok nints-is úgy tsinálva, hogy azt fel-nyithatnák; egész télen az izzasztó

nedves melegben tsiráz falainak tövében a' búza-szem, kedvére bokrosodik a' penész-gomba... Rosz tehát nagyon az ilyen együgyű embereknek házi levegőjük, és ártalmas annyira, hogy ha nem volnának kéntelen dolgok miatt gyakrabban szobájokon kívül lenni, úgy el-kellene nékiek senyvedni rosz levegőjükben, mint a' tömlőzben lévő Rabnak, ki ámbár jól egyen igyon, még-is emberi képet allig visel büdös regett levegős lakása miatt."

Végül bátor, de erősen utópisztikus következtetést von le:

„Újjonnan kellene tehát sok szegény embernek a' Házát építtetni."

„Az *Eledelről*” szóló fejezetben sok hasznos tanácsot ad a háziasszonyoknak az ételek elkészítésére vonatkozóan, aztán az egyes táplálék-fajtákról mondja el a véleményét, melyben váltakoznak a ma is helytálló és tudománytalan megállapítások. A burgonyáról pl. ezt a katekizáló kérdést teszi fel:

„Hát a' *Krumpli*, vagy-is magyarul, a' földi-alma jó eledel e'?"

„Szinte olyan ajándéka ez az Istennek, mint a' Káposzta. Rosz gazda az, a' kinek házánál nints egész esztendőben Káposztája, mert az igen egészséges eledel, és a' legszegényebb ember is bőven tehet reá szert. De a' földi alma még jobban táplállya a' testet, és sok Nemzeteknél a' Kenyér szükét pótollya-ki. Főzve, [277](#)és meg-sózva, vagy vajjal, zsírral, úgy mint a' törött borsót, igen jó ízűvé tudják azt el-készíteni, a' jó főző gazdasszonyok. Okos gazda az mindég, a' ki ehez-is szoktattya házbélieknek ínnyeit, mert bőven természet magának” – hangzik a szerző válasza.

Helyesen fejtegeti a gyümölcs- és főzelékfélék hasznát, az egyoldalú táplálkozás veszélyeit, a főtt étel nélkülözhetlenségét, majd felteszi a kérdést:

„*Roszzul tselekszenek tehát azon gazdák, kik szegény munkás szolgálkat több napokig-is engedik a' mezőkön, a' szőlőkben, a' pusztákon dolgozni tsupa kenyér, hagyma, sajt, szalonna mellett?*”

Így felel rá:

„Roszzul, és nem okossan tselekszenek. Mert a' marha is örömebb, jobban, és tovább húzhat a' jó sarjú, mint a' szalma mellett. A' húzó vonó ember jobban megérdemli a' jó ízű falatot.”

Ebből a fejezetből még két érdekes megállapítását érdemes idéznünk. Az egyik a „sok híg leves” ártalmasságáról ezt mondja:

„Nem egészséges. Mert áztattya az ember' gyomrát, melly azért nehezebben emészt, osztán a' munkás embernek igen vékony táplálatot ad a' sok híg-leves.”

A „*Dohányzásról, Tobákolásról*” ez a véleménye:

„Mind a' kettő olyan szokás, mely nélkül el-lehetne minden ember. Sem egyik, sem másik nem táplállya az ember testét. Árt ellenben a' dohányzás közben való gyakor pökdösés, mert a' nyál szükséges az étel emésztésére. Árt a' dohány füst, a' pipa terhe a' fogaknak. Az Iffiaknak, gyermekeknek éppen meg kell tiltani a' dohányozást.”

„Az *Italról*” című fejezetben több pontban is indokolja a szerző, hogy „*leg jobb Ital a' Víz.*” A tea és kávé nagymérvű fogyasztását határozottan ellenzi. Ez a véleménye azonban csakis az uraknak szólhatott, mert a szegény néprétegeknek úgysem vásott a foguk benne. A sört sem tartja sokra: „...sokkal alábbvaló ital a' jó

fris víznél. A' gyermekeknek soha se kell adni.”

Miként ma az elvonó kúra emlegetése, úgy hathatott régen a borivókra Kis József fenyegetése:

„A' részegség közben hamar meg-ütheti az embert a' guta, mert a' Bornak szesze igen fel-gyúlasztya 's háborította a' vért, és a' fejbe hajtya. Ha ez nem történik-is, igen vesztegetődik a' részegség által az egészség, gyengül a' test, úgy az elme. A' részeges embernek belső részei végtére öszve-sugorodnak, mintegy mindég száradnak; e' miatt mindég szomjúhozik a' részeges ember. De közönségesen vízi betegség osztán az ő vége. Víz által kell néki tudni illik, meg-halni, ki annyira gyűlölte vala a' vizet... Sokakat Lelki rozszaságra, veszekedésre, verekedésre, káromkodásra vezet, mellynek sok rossz következés a' vége. Mások az utcán botorkásván el-esnek, öszve törnek, agyon ütnek magokat. Télen sok utazó emberrel történt, hogy, midőn a' nagy tsikorgó hideg ellen bort, vagy pálinkát igen bőven iván, meg-részegettek, útfélben szerencsétlenül meg-fagytak.”

A következő sorokban viszont a mértékletes borfogyasztást egyenesen „hasznos”-nak mondja, csupán a gyermekektől tiltja.

„Az *Aluvásról*” című fejezetben számos helytálló, ma is hangoztatott higiéniai tanáccsal szolgál. Mai értelemben azonban kevésbé vall modern felfogásra „*A Mozgásról vagy-is A' Testgyakorlásról*” című fejezet, melyben pl. a táncolást „*ártalmas szokás*”-nak mondja. Bizonyára mai fiatalságunk sem osztja Kis József véleményét.

„...Átkozott, és el-tiltani való tántz kivált a' Német tántz, mellyben bódultan kerengenek a' tántzolók. De a' Magyar tántz-is hogyha nagyon, és sokáig hánnya-veti magát az ember, ártalmas. A' Nemes tántz leg okosabb, mert tsendes.”

A különféle érzelmek, indulatok fiziológiai alapjait, ill. testi jelenségekben való kifejeződésének kérdéseit boncolgatja „*Az Elme-Indulatokról*” című fejezetben. „*A' Ruházatról*” néhány kortörténeti szempontból érdekes észrevételt, szokást rögzít. Többek között felsorolja a különböző, általa egészségesnek ítélt ruhaanyagokat, s tanácsokat ad az öltözék szabására, az öltözködés higiénijára vonatkozóan is.

„*Szép szokások e' az a' magyar falusi Leányainknak, Legényeinknek, hogy ők annyira be-kenik zsirral, vagy vajjal hajokat, hogy az fényes legyen, vagy tsepegjen-is vállokra?*” – kérdezi.

278A felelet így hangzik:

„Fertelmes szokás, nagy tisztatlanság! köntösseiket elmotskollyák, a' betsületes tiszta embereknek már távulról undorodást okoznak.”



Az „Egészséget tárgyazó Katechizmus” második része 42 lap terjedelmű. Címe: „A' Gyermekek-Nevelésről.” Bevezetésül néhány kérdés-felelet párban általános pedagógiai kérdéseket fejteget a szerző.

Az előző fejezetekben számos helyen kimutatható a műnek a „magyar viszonyokra való alkalmazása,” itt azonban, sajnos, nem derül ki, hogy e fontos pedagógiai elvek rögzítése az eredeti könyv írójától, vagy a magyar orvostól származik-e. Az mindenesetre megállapítható, hogy Kis József korának divatos pedagógiai nézeteit vallja. Természetesen más lapra tartozik, hogy ezek az elvek csak fenntartásokkal elfogadhatóak, illetőleg alapvetően hibásak.

Locke és Helvetius határtalan pedagógiai optimizmusa csendül ki mindjárt az első kérdésre adott válaszából:

„A' Gyermekekből csak-nem úgy hatalmunkban vagyunk mindenféle embert formálni okos Nevelés által, valamint a' Viaszból több figurákat formálhatunk.”

A következő pontokban – Rousseau nyomán – a természetes nevelés elveit hangoztatja. Fölteszi a kérdést:

„Hát igaz az, hogy a’ régi emberek különbek voltak a’ mostaniaknál?”

„Az tagadhatatlan, hogy Testre nézve sokkal derékebbek, és erősebbek voltak, mint mi vagyunk. Olly sok apró, és nyomorúltt testű emberek, mint most, ritkábban voltak régen. Ők hideget meleget, mindenféle sanyarúságokat könnyen elszenvedtek egészségük kára nélkül. Ha megbetegedtek: maga az erős természet hamar segített rajtuk. Leg súlyosabb dologban se fáradtak-el mingyart. Ellenségeiktől tsak-nem meggyőzhetetlenek voltak.”

Ezt a véleményét Kiss József csak előkészítőnek szánja a „*Vissza a természethez!*” rousseau-i elv alátámasztására, illetőleg a testi nevelés, edzés, egészséges életmódra szoktatás jelentőségének megláttatása céljából.

Kárhozhatja az ősoket, akik a rossz szokások meggyökereztetésével előidézői lettek az utódok elsatnyulásának. „A’ nagyon kényre-való élés”-ben és a „A’ Léleknek nagy, és erőszakos kipallérozásá”-ban látja ennek legfőbb okát. A testi nevelés sikerét elsősorban a gyermek értelmi erőinek megterhelésétől félti. Mint mondja:

„Az Észnek nagy, és erőszakos kipallérozásával nem állhat együtt a’ Testnek épsége ’s egészsége.”

A görögök és rómaiak nevelési rendszerében is főleg a testi nevelés értékét dicsőíti, s így folytatja:

„Mert jó az, ha a’ gyermekekből okos, és tanútt ember válik: De sokkal betesebb lehet – mert szükségesebb-is – az embernek a’ derék, ép, és egészséges Test a’ sok Tudásnál.”

„A’ Kisded Gyermekekkel-való Bánásról” című fejezet elején felveti a kérdést:

„Nem volna e’ okosab, ha azok, a’kik nyomorékok, a’ kik ősi-betegségben szenvednek, ne házasodnának?”

Szerencsére maga a szerző is érzi a kérdés kényes voltát, és nem ad rá igenlő választ. Felsorolja viszont azokat a betegségeket, [279](#) „a’ mellyek gyermekről gyermeke, mint valamely ősi Jóság, plántáltanak”, s kiderül, hogy pl. a *köszvényben szenvedőknek* is le kellene mondaniok – tiltó rendelkezések esetén – a családalapítás örömeiről.

Egyébként itt sok hasznos tanácsot olvashatunk az újszülöttel való bánásmódra, a csecsemő táplálására, gondozására vonatkozóan. Elítélő megjegyzéséből kiténik, hogy a „*cucli*” (Tztutzi) már ősi eszköze volt a síró kisgyermek elhallgattatásának, csak éppen más anyagból készült, mint a mai: ruhaféléből sodorták s magyarosan „*ruha tsöts*”-nek nevezték.

A maga korában különösen haladó s még ma is jórészt elfogadható higiéniai nézetek tükröződnek „A’ Gyermekek Testi-Nevelésekről” című szakaszban, ahol az iskoláskor előtti gyermekgondozás, szoktatás és nevelés kérdései szerepelnek. Persze itt is vannak a helyes megállapítások mellett meglepő, mosolyra ingerlő részletek. Lássunk egy példát a kérdés-felelet sorrendjében!

„Mitől kap a’ gyermek, úgy közönségesen minden ember, rosz fogakat?”

„Ha motskos, tisztátalan lakó szobája; ha igen melegen eszi az ételt; ha meleg italokkal, kávéval, puntsal gyakran éll; ha sokat piszkállya fogait, kiváltt villával, vagy tővel; ha fog-porral, vagy akár mivel gyakran dörzsöli ínyeit ’s fogait; ha melegen fedi fejét. Mind ezen okoktól nyerik a’ fog-fájást-is.”

Különösen hasznosak a tisztálkodásra, öltözködésre és táplálkozásra vonatkozó, ide iktatott útmutatások. Hevesen ellenzi a gyermekek ijesztetését, elítéli a babonát, s feltehetően a deizmus nézőpontjából kárhoztatja „*a' Lélekről, ördögökről, a' Halálról, és más tündér képzeltt Tüneteményekről*” terjesztett misztikus nézeteket.

Helytállóak a gyermekek életkori sajátosságainak figyelembe vételét sürgető követelése (Pl.: „Hat esztendő előtt A-B-C-re se kellene őket tanítani”). Sőt még egy „modern” oktatási alapelvre is utal:

„Az okos Nevelő mindazonáltal tsuppán jádzadozva is sokra megtudja tanítani a' gyermekeket úgy, hogy ez mulatságnak érzi önnön oktatását, és igen örömet tanul.”

„Az *Oskolákról*” című szakaszban hasonlóképpen igen fontos kérdéseket feszeget. Ennek illusztrálására íme három kérdés-felelet pár:

„*Kötelessége e' az Apának, Anyának, vagy a' Gondviselőknak, hogy gyermekeiket oskolába járassák?*”

„Vétek alatt tartozik azt minden Szülő, és Tűtor tselekedni; mert az oskolában tanulhat a gyermek minden jót: ott tanul emberséges, és jó ember lenni.”

„*Talán kénszeríteni-is lehetne a' Szülőket arra, hogy oskolába külgyék gyermekeiket?*”

„Igen-is. Megbüntetheti a' világi Tűrvény-is a' gondatlan apát, anyát, és gondviselőket, kik az istentől reájok bízott gyermekeket jóra nem igyekeznek nevelni. Mert a rosszul neveltt gyermek tsak kárára nő-fel Felebaráttyának.”

„*Mi haszna van még annak, hogy oskolába küldjük gyermekeinket?*”

„Megszokják a' gyermekek az oskolában egymást esmérni, érteni, szeretni; a' mi által a' Tűrsasági életre való jó emberekké válnak.”

Nyilvánvaló, hogy *Ratio Educationis* sugallta közvetlenül ezeket a szépen hangzó sorokat. Tudjuk azonban, hogy hazánkban azok a gazdasági-társadalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették volna az általános népoktatás maradéktalan megvalósítását, még a 19. században sem teremtődtek meg. Sőt még az egy-két évtizeddel ezelőtti tanfelügyelői jelentések is ijesztő képet rajzolnak a falusi s még inkább a tanyai gyermekek iskolába járásáról.

A „*Katechizmus*” befejező, „*Harmadik Rész*”-e hosszabb terjedelmű (102–234 lap), mint az előző két rész együttvéve, s „*A Betegségekéről, és az Orvoslásról*” címet viseli.

A gyógyítás tudományának története iránt érdeklődők bizonyára szívesen lapoznák ezt a fejezetet, amelyben a szerző a betegségek különböző fajtáit és a korabeli gyógymódokat ismerteti. Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása azonban inkább szakfolyóiratokba kívánkozik. Itt tehát csak egy-két általánosabb, kortörténeti szempontból említésre méltó megállapításra utalunk.

Elsősorban az orvos szerepét, működésének jelentőségét hangsúlyozza. Elítéli a kuruzslást, mert „*a' próbálgatás még veszedelmesebbé teheti a' betegséget.*”

Hol állt még az 18. század végén a magyar egészségügy az *ingyenes orvosi ellátástól*, [280](#)pedig Kis József ennek a lehetőségeit csillantja meg:

„Mellyik Orvos kéntelen-is tartozik a' szegény embereknek szolgálni?”

„A' Városnak Orvossa minden városbéli szegény embernek tartozik ingyen szolgálni; a' Vármegyének orvossa pedig, és Borbélyai minden falusi szegény polgárnak. Ezért veszik őt esztendei fizetéseket az adózó népnek Adójából.”

Éles határt von a „tudós orvos” és a borbély működési területe között, mert „Tsak a külső betegséget, sebeket tudja gyógyítani a' Borbély; a' belső nyavalyáknak gyógyításához nem érthet ő, hogyha azt is különösen nem tanulta.”

Ennek a fejezetnek elsősorban a „*Második Szakasz*”-ában olvashatunk sok egészségügyi útmutatást, a „*Harmadik Szakasz*” pedig „*Az Uralkodó Betegségekről És a' Pestisről*” szól. Kimutatja, hogy a pestis főleg a háborús állapotoknak, békében pedig a nyomornak s a vele együtt jelentkező tisztátalanságnak a velejárója.

Kis József számos, a témához kapcsolódó reflexiója közül nyomatékosan ki kell emelnünk azt a megjegyzést, amelyre ő maga is két felkiáltójellel hívja föl a figyelmet, s amely egyformán bizonyítéka reális látásmódjának, népét féltő mélyéges hazaszeretetének és humanizmusának:

„Valóban boldog Ország az, a' hol sem a' rossz esztendő, sem háború, sem más, nem viszi a' Népet azon állapotra, hogy kéntelen legyen fahéj, 's korpá kenyeret rágni. Akkor édes Hazája kinek-kinek az Ország, mellyben lakik!”

Nem nehéz következtetnünk ezekből a sorokból, hogy a fiatal orvos a magyar jobbágyság és városi szegény nép keserves sorsára céloz.

„*A' Himlőről (Tsétsről)*” című szakaszban érdekes európai statisztikát közöl ennek a szörnyű betegségnek a pusztításairól. Párizsban pl. 1723-ban fél év alatt 13 350, Svédországban 11 esztendő alatt 95 101, Londonban az 1650–1750 közti évszázadban 152 461 ember halt meg himlőben. Néhány lappal hátrább a himlő európai elterjedését vizsgáló áttekintéséből kiderül, hogy pl. Magyarországon *évente* átlagosan 22 500, egész Európában pedig mintegy 400 000 áldozata van a himlőnek.

A könyv befejező részében „*A Hirtelenvaló veszedelemben lévőkről*” és „*A' Megholttnak-látzókról*” című fejezet található. Tanácsokat ad, hogyan viselkedjék a beteg, ha veszett kutya, mérges kígyó marta meg, vagy valamilyen másfajta mérgezés áldozata. Az égési vagy „szúrt” sebek kezeléséről, a vérzés elállításáról, az ájultak és „megholttnak-látzó” vízbefultak, villámsújtottak, megfagyottak, „füst és rossz gőzök által megfűltek” és „felakasztás által vagy másképpen megfojtottak” felélesztéséről olvashatunk a mű utolsó szakaszaiban.

* * *

Az elmondottak, az idézetek talán érzékeltetni tudják, hogy ez a könyv – szemléletmódját és ízes, szép magyar nyelvét illetően egyaránt – díszére válik a 18. századi soproni könyvkiadásnak.

Tudjuk, hogy Kis József minden bajt és jajt megszüntetni vágyó igyekezete csak jámbor óhaj maradt a feudalizmus keretei között. Tisztelettel adózunk azonban a jószándéknak, a nemeslelkű, felvilágosult népbarátnak, aki másfél évszázadnál is régebben egészséges magyarokról, emberséges szociális viszonyokról álmódott. Szerény magvetőként ő is hozzájárult, hogy kalászbá szökkenjen a termés...

Domonkos Ottó: Egy soproni csiszármester levele a céhmesterhez 1621-ben

A levél keltezése Bethlen Gábor csapatainak Sopron környéki tartózkodása idejéből való. A harcokkal kapcsolatos eseményekről a Soproni Szemlében az 1942-es évfolyam mellékleteként megjelent Payr-krónikából és egyéb történeti munkákból már ismeretekkel rendelkező az olvasó. A levél tartalmának megértése azonban megkívánja, hogy egész röviden vázoljuk az eseményeket. Bethlen Gábor 1619 szeptemberében bocsátotta ki debreceni felhívását, melyben a Habsburg törekvések elleni harcra hív fel. Meginduló hadjárata pár nap múlva 281 elfoglalta Kassát, majd a Felvidéken haladva október közepén már Pozsonyt is megadásra készítette, november végén pedig Bécs ostromában vesz részt a csehekkel együtt. Bevenni sajnos nem tudták a várost, mert idő előtt a hátszág védelmére kellett fordítani gondját a Lengyelország felől betört, Homonnai által vezetett ellenséggel szemben, ezért elvonult Bécs alól. Kismartonon keresztül érkezett Sopronba 1619. november 30-án, két éjszakát és egy napot töltött a fejedelem a városban, majd 1500 katonát hagyott hátra a város védelmére. A Payr-krónika említést tesz róla, hogy az erdélyiekkel törökök is érkeztek. A Városban rend és nyugalom volt, mígnem december 21-én Dampierre osztrák fővezér Sopron ellen vonult, és a csapatával tartó horvátok a külvárost teljesen kifosztották. A külváros felégetésétől csak 2400 tallér ellenében állt el az ellenség. Harcra nem került a sor. A következő évben többszöri fegyverszüneti tárgyalások folytak, de ezek ellenére is kölcsönös hatalmaskodások történtek a falvakban, városokban, ezek határában. Sopront 1621. május 22-én szállta meg újból az osztrák sereg Collato fővezér vezetésével. Bethlen csapatai nem messze táborozhattak a város elhagyása után sem, mert több alkalommal rajta ütöttek a szőlőkben és a mezőkön dolgozó polgárokon és csak magas váltságdíj (1–400 forint) ellenében bocsátották őket szabadon. Erre az időre esik az alább közölt levél eseménye is, melyben Csiszár György mester menti magát a soproni szíjgyártó és csiszár céh előtt, hogy jelentés nélkül távozott Sopronból, de nem tehetett másként, mert hirtelen kellett indulni és nem is akart elszakadni a sopronkereszturiaktól, akik pedig nem sokat időztek a városban. Az út magánosan pedig nem biztonságos. A városból való kijövetelkor hamarosan elfogták a lesben álló „erdeljek es törökök”, ruhájától megfosztották, fegyverét, kevés pénzét elvették, összekötözték és a kereszturiakkal együtt rabná tették. A kereszturi várban híre futott a dolognak, onnan kicsaptak a katonák és megszabadították mindnyájukat. A mi emberünktől „nyargaló” pénzt kértek a várbeliek fáradságukért. Tőlük is csak nehezen szabadult meg és végül Sárvárra tért meghalt régi mesterének házához, ahol most is dolgozik. Többször készült már visszatérni Sopronba, egyszer már Hegykőig el is jutott, embert fogadott, aki Sopronba kalauzolta volna, de ott valaki elárulta és kémkedés gyanújával el akarták fogni a törökök. Egy barátja segítette megszökni, visszatért megint Sárvárra. – E portyázó csapat nyilván Bethlen seregéhez tartozott, és a levél szerint november végén még Sopron közvetlen közelében tartózkodtak. – Kéri Csiszár György a céhmestert, hogy ne higgyen a reá szórt rágalmaknak, hogy tán nem merte fegyverét használni, vagy hogy nem akar visszatérni Sopronba. Amint biztonságosabb lesz az út, azonnal útnak indul, mert továbbra is a céh tagjának tartja magát (Csiszár Györgyöt 1621-ben vették fel a szíjgyártók céhébe). A korabeli állapotokra jellemző, hogy a legnagyobb átkozódások közé tartozott, ha valakinek azt kívánták, hogy „pórázon hordozzák”, essen rabul a töröknél. A levélíró is azt mondja, hogy ellenségei kívánsága majdnem teljesült rajta. Az idézett levélből is kitűnik az állapotok zavarossága, a közbiztonság hiánya, az egyszerű emberek küzdelmes, nehéz élete.

Az alábbiakban^{*(199)} teljes terjedelmében közlöm a levelet:

„Szolgálatomat ayánlom kegyel(metek)nek mjnt ennek en ioakaro bötsületes Chemester Uramnak, kivanok Jntül (Istentül) ü szent fölsetgetül kegyelmednek, mjnd kvjansagi szerint valo iakat kedves bekesseget minden kegyelmedhez tartozandokal egyetemben meg adattnj.

Bötsületes ioakaro Chemester Uram, talan k(egyel)med en ream neheztel; hogy az en kj iövetelemet; sem ke(gyelmed)nek sem az töb mester Uraimnak meg nem ielentehtem; s tudom magamis hogy ugy köllöt volna meg lennj: de hertelen – s veletlenül esset, az en onnet valo kj iövetelem; mert, az keresturiakal öszvö akadván soprónjban. jelentem akaratomat mjnt hogy Sarvarul nagy dolgomfelöl izentenek volt az melj tj kegyelmetek elötis tudvan nilvan vagion, es mjnt hogy az Xuriakat (Kereszturiakat) nem kestenek, kiknek tarsagatul nem szakadhattam ell s ez ért sem kegyelmedhez sem mas bizott Uramhoz nem mehettem; hogy az en kj iövetelem felöl emlekezhettem volna [282](#)kegyelmetek(nek). Kit azért mjnt ioakaro bötsületes Chemester Uramat.es annak utanna mjnd az eges Chehet . követem s kezem azon; hogy ezt az en hirnekül valo hertelen kj jövetelemet,gonosz vegre ne magiarazza; s idegenseget se mutasson ke(gyelme)tek hozzam.mert en.mjnd az Varasnak;s mjnd kegyel(meteknek) az Cheszerint tagia vagiok – s – leszek is. az mjg In (Isten) engemet kegyelmeteket eltet es ha szintin . valamj gonos akarom tamadnais az melj vagy kegyelmetek elöt,vagy peniglen akarholis karhoztathatna,semmit ktek nekje ne hidgie;az mjnt hogy tudgiais kmed, minemü ragalmazom vadnak ennekem otton; az kik joert gonosszal fizetnek ennekem. Kedet megis azért kerem – mjnt jo akaro bötsületes Chemester Uramat, most kiny letemben az mj segettsegel lehet kegy(el)med ne hadgion. es enis mennel hamareb lehet ke(gyelme)tek köze bemenek. eddegis be mentem volna – hogy ha nagy niomoruságtul nem feltem volna. de egyser kezekben leven nem mertem rea vetnem az utan magamatt.mert mjhelen Sopronjbul akkor kj iüttem;mindgiart . az eredljek es törökök ott lesben leven közel ött (ott) tsak soprónjhoz meg fogtanak; ruhambul ki fostottanak, fegyveremet es az mj keves kolcsegem volt el vontak, magamat kemjnjen meg kötöztenek; es azokal az kikkel kj iüttem Rabba tettenek. Annak utanna ostan az keresturik(nak) hireke esett az varban, hogy engem az töb keresturiakkal el fogtanak azok ütöttenek ostan kj az varbul.es Jn (Isten) kegyelmessegebül azok szabadettotanak meg bennü(n)kett. Az kjk viszontak faradsagokért niargallo penst kevantanak rajtam es tsak Jn (Isten) tudgia azoktul is mjnt fejtoztem (fejtöztem, szabadultam). Mind ezek utan ostan ugy kolletet Sarvara junem az hol. az en rigi iambor bötsületes meg holt gasdam uram hazanal. tistessegeessen munkalkottam. iamborulis viseltem magamat, mjnt hogy nem volt mjnt egyebetennem. Jollehet egy njhany sor (egynéhányszor) föl keszöltem hogy bemennjek kegyelmetek közé.egyszer Hegyküig folis mentem ott embert magam melle fogattam, hogy aval be mennjek szintin az tajban hogy az Sopronjakat fol vertek;De ittis tsaknem nagy szerentsettlenseg esset rajtam, mert ell arultak volt hogy soprónj vagiok, es tsak kemsegeben (kémségben, kémkedni) jarok, -s ha egy barátom meg nem jelentette volna, elnem iktathatott volna, ugian meg fogtanak volna az Törökök, melliet enis eszembe veven;nagy felelme meben meg tertem Sarvara,es az ulta itt vagiok, s varom az alkolmatos időt, hogy Jn (Isten) ü felsege utat nisson,es kegy(elme)tekhez iomodgiaval meg terhessek. Kedet (kegyelmedet) azonis kerem hogy ha kj kemednek en feolem panaszkodnek, mjnt ha fegyveret ben tartottam volna, vagy hogy ell vesztettem volna,avagy hogy magam sem ternek kegyelmetekhez, es ha valamj tob ezenkvöl valo busettast tennenek felölem.K(egyel)med igazetsa ell jomodgiaval, tégien kjtsin halladeket az dologba, e hozzam valo attiaj szeretetjt most mutassa meg K(egyel)med hogy az en kjtsinemben zakmant ne teyenek, ha ostan Jn (Isten) engemis be viszen. az kjnek velem valo dolga leszen jomodgiaval el igazettom.Es k(egyelme)dnakis velem valo attjaj jo tetet hala ado keppen meg igiekezem szolgálnj Irattam volt az elottis K(egyel)mednek levelet ez mostanj njomorusagom feöl, kjt nem tudom attak e meg ke(gyelme)teknek avagy nem, es ezt ennjvel inkab irattam büveb szoval. hogy inkab meg ertse ke(gyelme)tek az en njomorult állapotomat; hogy tsak nem kvjansagok tölt az en

ellensegimnek;az kjk azt kvantak hogy szerte szelliel porazzon (pórázon) hordozzanak. De kegyelmes az Ur Jn. (Isten) az kj engem az ellenség kezebel, tsudalatos keppen magam velekedesse kivulis meg mentet. Mentse – s . oltalmazza az Ur Jn (Isten) tjke(gyelmete)ketis mjnd fejenken(n)t az pogany kezettel. In (Isten) eltesse Ke(gyelme)det. Datum in oppid cum) Sarvar. 25 9bris Ao 1621. K(egyelmed)nek szeretettel szolgál Iffiu Csisar Georgj”.

(A levél eredetije a Soproni Állami Levéltárban Lad. XXXVI. Nr. 2/5. szám alatt található).

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Liszt Ferenc állítólagos felfedeztetése Lakompakon

283Cs. E.: Liszt Ferenc állítólagos felfedeztetése Lakompakon

Bartók Béla zenei tehetségét a soproni Altdörfer Keresztény orgonás fedezte fel, a későbbi nagy mester saját vallomása szerint. Liszt Ferencről általában azt olvashatjuk, hogy atyja, Liszt Ádám kicsi korától fogva foglalkozott vele. A SSz 1961. évi 2. számában Liszt Ferenc soproni kapcsolatairól szólva megemlékezünk arról is, hogy a Zenészeti Lapok 1875-i évfolyamában adatot közölt Liszt gyermekkoráról, a közlemény szerint egy soproni asszony, Neumann-né fedezte volna fel a kis fiúban a zenei hajlamokat.¹⁽²⁰⁰⁾ Ennek a híradásnak pontosan 10 évvel ezelőtt kelt változatát sikerült találnunk a Pesti Hölgy-divatlapban.²⁽²⁰¹⁾ Minthogy ebben az időben még sokan éltek, akik az akkor 54 éves mestert gyermekkorából ismerték és az adatokat nem cáfolták meg, az elbeszélést annyira amennyire hitelesnek tarthatjuk, bár erősen melodramatikus színezete van. A cím: *Liszt Ferenc 7 éves korából*. A szöveg szószerint következők:

„Lackenbach nevezetes magyar-zsidó községnek³⁽²⁰²⁾ legelőkelőbb s gazdagabb tagjai közé tartozott H-úr, kinek házában gyakran megfordult a vidék értelmisége. Eszterházy tisztjei közül is többen voltak igen gyakran vendégei. Ezeknek legidősbje volt Liszt úr, raidingi hercegi sáfár, ki egy órányi távolra lakott. 1818-diki év októberének egyik napján nyitott kocsi állott meg H-úr háza előtt, az inas felnyitotta az ajtót, és Liszt úr, kis sovány, 7 éves gyermekkel ugrott ki a kocsiból. Az élénk, szintén (!) vakmerő fiúcskát minden oldalról körülfogták, és szerencsekívánatokkal halmozták el – születésnapjára.⁴⁽²⁰³⁾ Az öreg úr így szólott a házikisasszonyhoz: Kérem mutassa meg fiannak a zongorát, mert igen kedveli, s e hajlamából ismerek magamra. Kedves Fánni kisasszony, ha kegyed a mai napot Ferimre nézve feledhetlenné akarja tenni, játszék valamit előtte. A házi kisasszony nem hagyta magát sokáig kéretni, bevezette a gyermeket a mellékszobába, hol a zongora volt elhelyezve. Fánni k. a. igazán művésznő volt e hangszeren. Nem lennének oly szivesek – szólott az öreg Liszt a háziakhoz – hogy engem a szomszédyszobába kisérnének. Meg kell néznem Ferimet, vajjon lelkesedést vagy pedig csak gyermeki örömet érez-e a játék fölött. Csakugyan átmentek. A kis Ferenc ott állott mozdulatlanul a zongora mellett, szemei fénylettek, melle emelkedett és hullámozott, s jövő hivatásának egy szikrája ragyogott arczából. Nem vette észre a bejövöket, csak midőn az utolsó akkordok is elhangzottak, érezte, hogy valaki hátulról megöleli; az atya csókolta meg örömmel gyermekét. A kis Ferenc mintegy eszméletre térve megfordult, ajkaihoz ragadta atya(!) kezét s nagyot sóhajtott; e sóhaj akaratlanul is kifejezte minden óhajtását. Az öreg Liszt és fia H. úr vendégei voltak e nap. Ebéd közben sokat beszéltek a gyermekek hivatásáról és Ferenc forgott legtöbbször szóba. Ebéd után H. úr ismét a zongorához vezette az egész társaságot, kézben fogta a kis fiut, s ünnepélyes hangon így szólott: Kedves Feri, mai születésnapjára önnek ajándékozom e zongorát, csupán azt kérem, hogy addig hagyja nálam, míg Bécsből másikat hozatok. És most csak kettőt kívánok öntől. Először, hogy szorgalmas legyen e

hangszeren; és másodsor, hogy oly buzgó keresztény legyen, a milyen buzgó zsidó én vagyok, mert minden nemzet java és buzgó férfiai barátok is egyszersmind. Ferenc megindulva köszönte meg az ajándékot. Fánni kisasszony még játszott pár darabot, azután előrobogott a kocsi s Liszt ur kis fiával elhagyta H. barátságos házát. A kis Ferenc sok ideig vasárnapi vendég volt itt. Két év múlva lépett föl legelőször nyilvánosan a zongora mellett. Ezóta 40 év mult el, sok megváltozott. Lackenbach községe nem a régi gazdag község többé; a H. ház utolsó sarja most Bécsben mint cipőárus áll egy rongyos bódé előtt; Fánni k. a. mint szegény B-né mostoha helyzetben van ugyanott; [284](#)a kis Ferenc pedig, kinek egykori zongoráját ajándékozta, világhírű művész lett.”

A lapnak később bővebb lett a neve és mint Budapesti Bazár – Pesti Hölgy-Divatlap 1873-ban felmelegítette az esetet, a lakompaki mecénás nevét is említette, hogy Rehmann lett volna, míg a korábbi híradás szerint H betűvel kezdődött. Ráadásul 1875-ben a Zenészet Lapok szerint Lackenbachnak hívták lánykorában Neumannét; Lakompak község német nevével zagyválva össze az elbeszélés hősnőjének nevét. A számos változat arra vall, hogy Liszt felfedeztetése eléggé elterjedt mende-monda volt, nyilván magja igaz is lehetett.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Pj.: Adalékok a soproni természetrajzi gyűjtés történetéhez

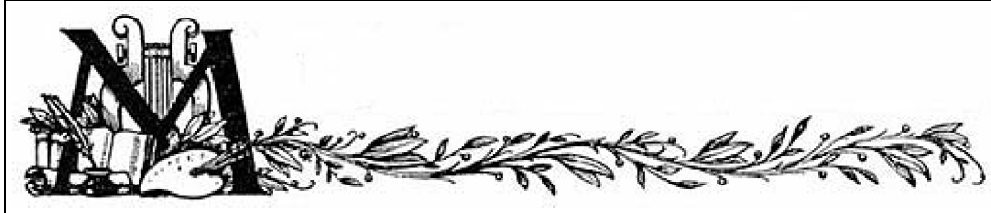
Pj.: Adalékok a soproni természetrajzi gyűjtés történetéhez

Csatkai Endre Soproni műgyűjtés története c. munkájának bírálatában Kovács József (SSz, 1960. 92–93. lap) azt a kívánságát fejezi ki, hogy az egyéb gyűjtési ágakra vonatkozólag is jelennék meg mielőbb munka. Ehhez néhány kisebb adalékkal járulnék hozzá.

A bíráló a Torkos-, Gallus- és Ocskay-féle természetrajzi gyűjteményeket említi meg. Torkos József papnak csigakertje volt, Torkos Sámuel pedig kagylókat gyűjtött, Gallus Ferenc 1840 körül rovarokat. Ocskay Ferenc mint műgyűjtő is jelentős, állatgyűjteményét 1827-ben már a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Fábry Sámuel vaskereskedő is gyűjtött a rákosi és soproni kőfejtőkben tengeri kagylókat. Gyűjteményének fődarabja azonban egy elefánt vagy mamutagyar volt, amelynek szép irodalma támadt. Ugyanis a Pressburger Zeitung 1803-ban közvetlenül a megtalálása után szeptember folyamán röviden jelenti olvasóinak, hogy a pozsonyi országút mellett a homokveremben egy kis társaság bukkant rá a teljes épségben levő agyarra, 13 fontot nyom, azaz majdnem 7 kilót, hossza 3 láb és hatodfél hüvelyk (75. szám). Pár számmal később arról kaptak részletes értesítést a Pressburger Zeitung olvasói, hogy Fábry vaskereskedő 1803. szeptember 18-án két barátjával a homokveremben megkövesedett csontra bukkant, tovább kutatva a homokfalban, 9–10 lábnyira a talajtól megtalálta az említett fogat. „Világkatasztrófális özönvíz hozhatta ide” – mondja a cikk. De Sopronban elterjedt a hír, hogy az országúton egy fuvaros vesztette el a fogat. Sőt még gonoszabb híreket is terjesztettek, hogy fagyökér volt a fog, Fábryék csak ráfogták, hogy csont. Ezt a nézetet, mint a soproni rossznyelvek megnyilatkozását, Bredeczky Sámuel tudós örökítette meg Beytraege zur Topographie des Königsreichs Ungern c. művének harmadik kötetében (1809, 104–6. lap), egyúttal közölte, hogy Fábry társa egy Joris nevű természettudós és egy festő volt. Az ő megjegyzései alapján közölt híradást az Intelligenzblatt zur Wiener allgemeinen Literaturzeitung 1813-ban (12. szám). Érdekes, hogy Bredeczky a lelőhelynek a Bécsi-dombot jelöli meg, az ő alapján készült újságcikk meg a rákosi kőfejtőt, jóllehet még ma is előfordul a Pozsonyi út mentén a

homokveremben mamutcsont, és az első tudósítás is ott említi a lelőhelyet. A cikknek további részében történik említés Fábry *gyűjteményéről* és egyúttal a sokoldalú Rummy Károlyt is néven nevezi, aki tanítványaival gyűjtve az ásványokat Fábrynál nagyobb és tanulságosabb gyűjteményt állított össze. Rummy azonban vándormadár természetű volt, pár év után örökre elhagyta Sopront, ahol a líceumban volt tanár és Keszthelyre került.

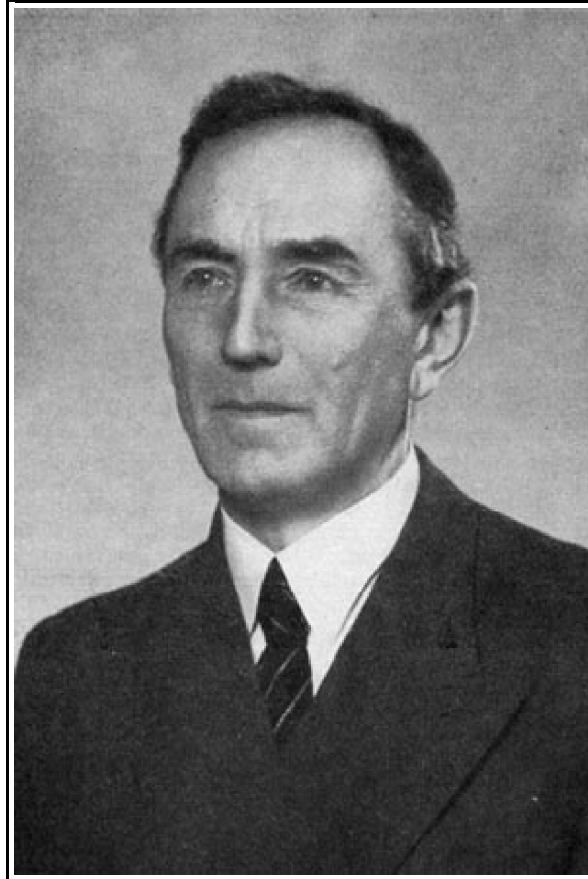


1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

285 MEGEMLÉKEZÉSEK

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Boleman Géza (1876–1961)

Gyulay Zoltán: Boleman Géza (1876–1961)



Selmezbányán, az első magyar bányavárosban született 1876. szeptember 15-én, régi felvidéki családból, mely tudós orvosokat és tanárokat adott a köznek. Édesatyja a hazai fürdő- és forrásügy felvirágoztatásában nagy érdemeket szerzett fürdőorvos Vihnyén.

Középiskolába Selmecen, Brassóban, végül Budapesten jár, majd reáliskolai érettségi után, 1894-ben a Kir. József-műegyetem gépészmérnöki szakosztályára iratkozik be. Itt *Wittmann Ferenc* fizikus professzor, az elektrotechnika úttörője és *Zipernovsky Károly* professzor, a transzformátor egyik feltalálója és a magyar villamos [286](#)ipar megteremtője van rá nagy hatással. Mint műegyetemi hallgató németül, franciául és angolul beszél, a külföldi szakirodalmat olvassa és pályadíjat nyer elektrotechnikai fizikából. Az oklevelének megszerzését követő napon, 1898. június 14-én már a Ganz-gyár villamos osztályának mérnöke, ahol *Bláthy Ottó* és *Hoór-Tempis Mór* vezetésével egy év alatt megismerkedik az elektrotechnika gyakorlati részével. Innen a szülőföld szeretete és a nyugtalan tanulni vágyás a vihnyei jóhírű Kachelmann-gépgyárba viszi, ahol gyorsanjáró gőzgépet szerkeszt. De *Bánki Donát* hívására 1899. szeptember 1-től már a műegyetem gépszerkeztetani tanszékén tanársegéd, ahol *Asbóth Oszkár* és *Bánki Donát* mellett egy évet tölt és közben energiájából még arra is futja, hogy ugyanakkor szerkesztőmérnök a Fegyver- és Gépgyár Diesel-motor osztályán és ezzel egyik résztvevője az akkor nagy újdonságként feltűnő Diesel-motor diadalútjára indításának.

A kiváló fiatalembert a műegyetemről 1900 nyarán szülővárosába, a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiára hívja tanársegédnek *Herrmann Emil*, az akadémia nagynevű és jószemű professzora. Az

akadémia ekkor átszervezés előtt áll és tanári karát fiatal erőkkel kívánja felfrissíteni. *Boleman Géza* 1900. szeptember 1-től egy éven át adjunktus a matematikai tanszéken, majd három éven át *Herrmann Emil* utódként, mint helyettes tanár a mechanikai-bányagéptani tanszéket vezeti, végül az átszervezés befejeztével 1904. szeptember 14-én mint rendkívüli tanár az új fizika-elektrotechnikai tanszék élére áll. Ekkor szegődik egy életre az elektrotechnika, a 20. század műszaki fejlődése e fiatal óriásának szolgálatába. Ezen az általa mintaszerűen megszervezett tanszéken marad, 1906. május 4-től már mint rendes tanár, az 1947. január 1-i nyugalomba vonulása után is, 1948. január végéig. Közben a főiskola Selmechányáról Sopronba költözik és 1934-től a műegyetemmel egy szervezetbe egyesítve, mint a József Nádor Műszaki Gazdaságtudományi Egyetem soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara működik tovább.

Boleman Géza Selmeccen olyan intézetet létesít, amelyben a hallgatók mind elméleti, mind gyakorlati irányban kiváló elektrotechnikai képzésben részesülnek. Egy évtizedes tanári működésének gyümölcseként jelenik meg Selmechányán 1917-ben *Elektrotechnika* című műve (632 o.), melynek ez az első kiadása úgyszólván megjelenése alatt elkelt, és amelyet 1919-ben a második kiadás követ. Könyve első kiadását volt középiskolai fizikai-matematikai tanárának, második kiadását pedig műegyetemi professzorának, *Wittmann Ferenc*nek ajánlja „hálából nagyértékű, gondos tanításáért”. A 2. kiadást az Országos Magyar Mérnök és Építész Egylet nagy aranyérmével jutalmazza. A 2. kiadásról a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Könyvkiadó Alapja 1931-ben új nyomatot készít, amelynél *Boleman Géza* lemond a szerzői részesedésről azzal a kikötéssel, hogy a közoktatásügyi minisztérium a közép- és műszaki iskoláknak juttasson el egy-egy példányt.

Boleman Gézának a magyar műszaki irodalomban úttörő *Elektrotechnika*-ja három és fél évtizedig az egyetlen magyar nyelvű könyv, mely a tárgykört az egyetemi oktatásnak megfelelő részletességgel tárgyalja, és amikor 1950-ben felmerül egy új egyetemi tankönyv kiadásának a szüksége, ennek fiatal szerzői könyvük megírásánál azt tartják szem előtt, „hogy *Boleman* művéhez hasonló jellegű munkát” adjanak az olvasó kezébe és könyvük előszavában köszönetüket fejezik ki *Boleman Gézának*, aki felhasználásra rendelkezésükre bocsátotta könyvének 3. kiadásához másfél évtizedes munkával 1950-re elkészült kéziratát és ábraanyagát.

Tanártársai bizalma két ízben, az 1922/23, továbbá az 1928/29 és 1929/30. tanévekben emeli *Boleman Gézát* a főiskola rektori székébe. Első rektorsága idejére esik a főiskola első tanéve a végleges soproni helyén, a volt honvéd főreáliskola épületeiben. Második rektorsága alatt 1929-ben indul meg „A soproni M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Bányászati és Kohászati Osztályának közleményei” című idegen nyelvű évenkénti kiadványsorozat, a főiskola átköltözését kiheverte tanári kar tudományos munkásságának közzétételére a nagyvilág felé, és 1931-ben szerzik meg az Ifjúsági Kör Rákóczi úti székházát.

Boleman Géza egész szívével-lelkével pedagógus, – két leányát is annak neveli. Mint oktatót a világos, kristálytisza, mérnökien gondos előadás jellemzi, a gyakorlatnak az elmélettel való szerencsés összehangolása. Mint nevelőt a megbízhatóságra, a kötelességtudásra nevelés; halk hangja átmelegedik, amikor hallgatóinak *Nelson* 287 drámaian rövid trafalgari napiparancsát idézi. Mint tudóst a tökéletes korszerűség, a folyamatos együtthaladás a tudomány és a technika haladásával; a húszas évek hallgatói előtt ő a modern mérnökprofesszor mintaképe. Tudományágának nemcsak oktatója, hanem fejlesztője is, akinek nevéhez több eredeti fizikai megfigyelés, új műszer szerkesztése, gyakorlati és gazdasági eredmény fűződik. Tanulmányairól, melyek egy részét külföldi folyóiratok közlik, nem vezet jegyzéket, – „mindig csak annak örültem, hogy egy-egy cikkemmel a Köznevelés hasznára lehettem” – írja rövid önéletrajzában.

Egyik jelentős tanulmányáért 1928-ban megkapja a Magyar Elektrotechnikai Egyesülettől a Zipernovsky Károly Jubileumi Emlékérmét.

Tanári működéséért a felszabadulás előtt külföldről éri az egyetlen kitüntetés: a francia Becsületrend tisztii jelvénye, magyarországi tanulmányúton járó francia bányamérnökhallgatók vezetőjének előterjesztésére, akinek feltűnik, milyen nagy szeretettel és tisztelettel övezik az őket vezető *Boleman Gézát* az üzemekben volt tanítványai. A felszabadulás után választja tiszteleti tagjává az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, majd a Magyar Elektrotechnikai Egyesület. 1952-ben megkapja a műszaki tudományok kandidátusa címet, 1956-ban 80. születésnapján a Munka Érdemrendet és a Magyar Elektrotechnikai Egyesület díszoklevelét, 1958-ban 50 éves értékes működéséért a műegyetemtől az arany diplomát, végül 1961. december 16-án – négy nappal elhunytá előtt – tiszteletbeli elnökei sorába választja a Magyar Elektrotechnikai Egyesület. De legszebb kitüntetésének ő a bányász-kohász-erdész tanítványai ezreinek háláját, szeretetét és tiszteletét tartja.

Az ifjúságot nagyon szereti, nemcsak hallgatóit, de a fiatalabbakat is. Az egyetemi tanár szívesen tart ismeretterjesztő előadásokat középiskolákban és csodálatosan tud bánni az egészen kis gyermekekkel is. Volt tanítványaival szenvedélyesen levelez.

Érdeklődési köre rendkívül tág. Személyesen szereti és járja a természetet, az erdőt. Középszkolásként gyalogszerrel vándorol át a Felvidéken. Sopronban, mihelyt teheti, az erdők tövében, a Lövérékben telepszik le és magas, szikár alakja gyakran feltűnik az erdei utakon. Nagyon kedveli a térképeket és az útleírásokat.

Otthon van a klasszikus zene világában. Egyetemi éveiben során a műegyetemi zenekar első fuvolása, a két világháború között egyetlen soproni hangversenyéről sem marad el. Később otthonában hallgatja szívéhez nőtt lemezeit, leginkább *Bach*, *Händel*, *Beethoven*, *Rossini* és *Csajkovszkij* műveit.

Utolsó éveiben szívesen foglalkozik műszaki-pedagógiai kérdésekkel. Szellemileg még egészen friss, amikor szíve 1961. december 20-án megáll.

Boleman Géza kivételesen tiszta, nagy egyéniségére az egész magyar bánya-, kohó- és erdőmérnök társadalom tisztelettel és hálával emlékezik vissza.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Balázs István (1881–1962)

Diószeghy Dániel: Balázs István (1881–1962)

Amióta Selmecbányán elkezdődött a kohászok szakképzése, az Alma Mater évről évre bocsátja ki neveltjeit a kohászat verejtékes munkát igénylő szakmai területére. A szakirányú nevelés komoly és áldozatos munkáját végezte a maga jellegzetes szerénységével három évtizeden át Balázs István is.

1881. augusztus 20-án született a Liptó megyei Kispalugya nevű községben. A főreáliskolai érettségi vizsgáját Körmöcbányán 1900. június 20-án tette le. Főiskolai tanulmányait a Selmecbányai Bányászati Erdészeti Főiskolán végezte és itt szerzett 1905. október hó 9-én letett államvizsgálata alapján vaskohómérnöki oklevelet. Mivel az államvizsga letétele előtt akkoriban 2 éves üzemi gyakorlatot kellett megszerezni, 1903. szeptember 20-án a zólyombrézói vasgyárban dolgozott mint gyakornok. Innen hívta

meg Barlai Béla professzor a Vaskohászati Tanszékre tanársegédjének 1904-ben. 1908-ban, mint adjunktus megbízást kapott a Vaskohászati Enciklopédia előadására.

Szakmai fejlődésében – mint sokaknál – törést jelentett 1914. augusztus 1-én történt katonai behívása. A terhes katonai évek után 1918. december 14-én szerelt [288](#)le mint tartalékos főhadnagy. A hadiszolgálat egészségromboló hatása csak a későbbi években ütött ki és nehezítette meg tanári működésének utolsó éveit.

1919. április 28-tól kezdődően Sopronban kezdte működését és részt vett a Főiskola nehéz, sorsdöntő átköltöztetési munkájában. Dr. Barlai Béla, a Vaskohászati Tanszék professzora már 1918-ban súlyos betegségben szenvedett, 1921. november 20-án bekövetkezett haláláig. Így a tanszék gondjai Balázs István adjunktus, főbányatanácsosra neheztedek. Ebben a válságos időben áldozatos kezdeményező munkájával ő teremtette meg a vaskohászati kiképzés folytatásának lehetőségeit. Üres, kietlen, hideg laktanyában, minden felszerelés és kísérleti lehetőség hiányában kellett a szakképzést újra elindítani. Balázs István páratlan türelemmel, szorgalommal és szakértelemmel küzdött, s ezt a műszaki történelem csak elismeréssel könyvelheti el.

1923-ban az oktatás célszerűbbé, korszerűbbé tétele végett a Tüzeléstan és Anyagvizsgálat oktatását – az új tanterv értelmében – kivették a Vaskohászati Tanszék keretéből és felállították a Tüzeléstan és Anyagvizsgáló Tanszékét. Ennek vezetésével bízták meg 1923. május 14-én Balázs Istvánt. Kedvenc területe a vasipari anyagvizsgálat volt, de a Selmezbányán maradt felszerelés és kutatási lehetőség hiányában szaktudását nem tudta teljes mértékben tanítványaival közölni. 1929-ben épült fel a Főiskola új működési helyén egy Vaskohászati Kutató Intézet, ahol Balázs István tanszéke is hozzájutott a kísérleti lehetőségeihez. Rajongó szeretettel járt ide és egymásután valósította meg a korszerű kutatás és oktatás lehetőségeit.

Emberszeretete, jószívúsége és szerénysége közismert volt. Aki hozzáfordult szorultságában, üres kézzel nem távozott el. Tanítványaival mindig közeli, szoros kapcsolatban volt. Professzor és hallgató között úgyszólván nem volt távolság. Emlékét tanítványai és kollégái megbecsüléssel őrizzük.



Ruszt látképe 1860 körül

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

*Tekintse meg
Hazánk egyetlen bányászati múzeumát*

a KÖZPONTI BÁNYÁSZATI MÚZEUMOT!

**Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN**

Képekben, tárgyi emlékekben, mozgó modellekben
tanulmányozhatja a magyar bányászat fejlődéstörténetét az ősidőktől napjainkig

NYITVA:
Hétfő és szombat kivételével
naponta délelőtt 10-től délután 1 óráig

Magyar Selyemipari Vállalat

SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

IGÉNYES BEL- ÉS KÜLFÖLDI VÁSÁRLÓK SZÁLLÍTÓJA

SOPRONI GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb megmunkáló gépek gyártása

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása

HŰTŐGÉPEK garanciális javítása

OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI RUHÁZATI

Kiskereskedelmi Vállalat

SOPRONI SZAKBOLTJAI

**KÖZKEDVELT
A SOPRONI SÖRGYÁR
készítménye**

A kiváló

VILÁGOS SÖR

BARNA SÖR

KINIZSI SÖR

A SOPRONI

Élelmiszerkiskereskedelmi Vállalat

fűszer, csemege, édesség, dohány, tej és hús boltjai

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

Sopron és vidéke körzeti Földművesszövetkezet

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzó, permetezőgépek, burgonyazúzó stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

KÖZPONTI TELEP ÉS IRODA:

Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10-58 és 10-59

ÜVEGES RÉSZLEG:

Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

VÁLLAL:

kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos, szobafestő, mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező, üvegcsiszoló, kályhás, parkettás munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz

SOPRON

Vitnyédi u. 13

Telefon: 12-73

Asztalos, festő, mázoló, játék, kárpitos, javító, iparművész részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét, sezlont, konyhabútort és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben és ízléses kivitelben

Vállal:

címtáblafestést, bútormázolást és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi Vállalat üzleteiben

SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT

SOPRON

104

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói
jóminőségű hentesáru készítésével járulnak hozzá az élelmiszeripar fejlődéséhez.

Hátulsó utca 2–4. szám alatt
a húsipari húsüzletében naponta friss hentesáru kapható bőséges választékban

Soproni PAMUTIPAR

Sopron, Selmeci utca 15–17 szám

Telefonszám: 20-90

PAMUTSZÖVŐGYÁR

ELZETT VASÁRUGYÁR ZÁRGYÁR

SOPRON Csengeri utca 30–32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK, AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK, ÉPÜLETVASALÁSOK

Soproni Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. – TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

**„RÁBA” GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.**

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
„Rába” motor, futómű, kapcsolóművek
Csepel 130–300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

SOPRONI TŰGYÁR

Termékei: Különféle tűárak. – Kárpitos díszszegek

Cipőkarikák. – Fűzőszemek

Bőrszegecsek

LÖVŐI KÉSGYÁR

Termékei: Háztartási kések. – Zsebkések

Ipari kések. – Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

SOPRONI RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi utca 6

12 éves működése alatt gyártmányaival: női-, lányka- és baby-ruháival a bel- és külföldi igényeket egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

**A TAKARÉKBETÉT KAMATOZIK,
BÁRMIKOR, MINDEN ELŐZETES FELMONDÁS NÉLKÜL FELVEHETŐ!**

**BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁST AD AZ
ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR FIÓKJA,**

SOPRON, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET!

LOTTÓZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában

SOPRON, Hátsókapu 8

**LEGSZEBB AJÁNDÉK
A KÖNYV**

**AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET
A SOPRONI ANTIKVÁRIUMBÓL!**

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

**ANTIKVÁRIUM
LENIN KÖRÚT 13 – TELEFON: 13-50**

**SOPRONI
Járműgyártó
SZÖVETKEZET**

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27. – Telefon: 17-26

Szíjgyártó üzem

**LENIN KÖRÚT 90 – Telefon: 21-18
Lószerszámok, kézitáskák, bőrdöngők, bőrárak készítése, javítása**

Motorjavító üzem

**BOTOND UTCA 10 – Telefon: 23-25
Megbízható, gyors, biztos szervíz**

Bognár-, kovácsüzem

**RÁKÓCZI UTCA 27
Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás, autókarosszéria készítés**

TISZTASÁG:

FÉL EGÉSZSÉG

Saját egészsége érdekében látogassa a többi káddal bővített, hőlégfürdővel, központi fűtéssel korszerűsített

Városi fürdőt
FÜRDŐVÁLLALAT

SOPRONI FODRÁSZ SZÖVETKEZET

KORSZERŰSÍTETT, HIGÉNIKUS TERMEIBEN GONDOS ÉS FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

A Soproni Állami Gazdaság

KÉKFRANKOS LEÁNYKA MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna utca 1. – Telefon: 14-53

Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. – Telefon: 21-79

Szemfelszedés – Himzés – Előnyomás

Nylonharisnya átkötés

Minőségi munkával!

TAKARÉKOSKODJUNK A GÁZZAL

akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály utca 12. Telefon: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

ÜZEMEI

PANNÓNIA ÉTTEREM, FEHÉRTEREM:

a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

BISZTRÓ:

a város központjában hideg ételek választékával, reggelizési lehetőséggel, cukrászati készítményekkel és presszó-feketével

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, első rendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM-, GYÖNGYVIRÁG-, CIKLÁMEN-, PÖTTYÖS

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

szállodában turistaszálláson – magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása
Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel
Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)
Győri túristaszállás, Szeszgyári út 8
Soproni túristaszállás, Ferenczi utca 4
Soproni belvárosi túristaszállás, Új utca 8
Soproni túristatábor és camping

Szállásigények idejében bejelentendők az
IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24. szám.

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

É. M.

Soproni Épületasztalosipari Vállalat

hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, TERV UTCA 2

Telefon: 17-55, 10-70

Soproni Vas- és Szerelő Kisipari Szövetkezet

vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCSELŐ

munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

VÁSÁROLJA FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

fonott kalács, briós, sajtrúd, túróstáska, diós- és mákoskifli stb.

Soproni Sütőipari Vállalat

Az üdülnegyed bejáratánál várja az

Ady Endre Kultúrház

SOPRON, ADY U. 10 – Telefon: 17-34

Tanfolyamok:

szabás-varrás, nyelvoktatás

Tudományos ismeretterjesztő előadások a havi műsorplakát szerint

Minden kedden és szerdán mozielőadás, minden vasárnap filmmatiné

Minden vasárnap táncest

Büfé és eszpresszó a *Soproni Vendéglátóipari Vállalat* kezelésében

Segítsd

Sopron városképének külső szépségét, az utcák tisztaságát!

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Liszt Ferenc Művelődési Ház

Sopron, Liszt Ferenc utca 1.

Telefon: 27-55

a soproni kultúrélet központja!

Ismeretterjesztő előadások,

hangversenyek, szakkörök,

tanfolyamok, klubok!

Orosz-, angol- és német nyelvtanfolyam

Szabás-varrás tanfolyam

Balettiskola – Színjátészó csoport – Bábcsoport – Kézimunka- és rajzsakkörök – Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok

Liszt Ferenc klub – Ifjúsági társalgó

A SOPRONI SZEMLÉ

különkiadványai

A soproni képzőművészet és zenei művelődés története 1848–1948

A SOPRONI SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE

1841–1950

IRTA

CSATKAI ENDRE

Megrendelhetők a kiadóhivatalnál: Sopron, Városi Tanács

SOPRONI SZEMLÉ

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HIRDETÉS / Aus dem Inhalt

Aus dem Inhalt

Tárczy–Hornoch, Anton: Geophysikalisches Observatorium bei Nagycenk

Mollay, Karl: Ödenburger (Soproner) Kalender aus dem Mittelalter I.

Bóna, Stefan: Der Silbeschatz aus Drassburg (Darufalva)

B. Thomas, Edith: Dorffmaisters Fresken im bischöflichen Palast zu Szombathely

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINKHOZ!

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljük.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

1962. XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / OLVASÓINKHOZ!

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekkszámlaszám:

egyéni 61.280, közületi 61.066

fióknál vezetett egyszámlára).

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a kiadónál rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztőség, Sopron, Városi Tanács

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Az első 1882–83-ban, a második 1932–33-ban volt, a nevükben (Nemzetközi Poláris Év) még csak a sarkvidékek geofizikai kutatása szerepelt.

2 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1888. szeptember 28. sz.

3 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1889. december 18. sz.

4 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap, 1896. szeptember 3. sz.

5 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, 1898. április 9. sz.

6 (Megjegyzés - Popup)

Koncsek László: Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez a 19. század végéről és a 20. század elejéről. SSZ, 1960. 337. 1.

7 (Megjegyzés - Popup)

László Ernő: A soproni szabólegények sztrájkja, SSZ, 1959. 1. sz. Kölkedi István: Adatok a korai munkásmozgalom történetéhez, SSZ, 1962. 2. sz. Simkovics Gyula: Első lépések a szervezett munkásmozgalom felé, SSZ, 1959. 1. sz. Koncsek László: i. cikke, SSZ, 1960. 337. 11.

8 (Megjegyzés - Popup)

Népszava, 1893. augusztus 12. MMu TVD II. 195. Kölkedi: A szakmai munkásszervezetek kialakulása és tevékenysége Sopronban, SSZ. 1962. 1. sz.

9 (Megjegyzés - Popup)

MMmTVD. II. kötet 233–234. lap.

10 (Megjegyzés - Popup)

MMmTVD. II. kötet 423. lap.

11 (Megjegyzés - Popup)

MMmTVD. II. 587.

12 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1873, 18. szám. A bécsújhelyi munkássztrájkok hatnak Sopronra. A városi színházban Szigligeti: STRIKE c. darabját játsszák, hogy ezzel is elejét vegyék a munkabeszünetéseknek.

13 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Történelmi Kongresszus 1953. július 6. 273. l. Arató Endre előadása.

14 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 273.

15 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 274.

16 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 280.

17 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 279.

18 (Megjegyzés - Popup)

Léderer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon, 132. l.

19 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 130. l.

20 (Megjegyzés - Popup)

Berend–Ránki: Magyarország gyáripara. 302. l.

21 (Megjegyzés - Popup)

Berényi Pál: Sopron megye. Bp. 1895. 44–59. l. Kölkedi István: Az első Soproni Szeszfőzde és Malátagyár RT. története. SSz, 1961. 1. sz.

22 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város, polgármesteri jelentések 1880–90 között. Berényi i. m. 18 és 48 lapok.

23 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 59. l.

24 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 8. l.

25 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 9. l.

26 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város, polgármesteri jelentések az 1880–92. években.

27 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása, SSz. 1961, 317.

28 (Megjegyzés - Popup)

Taizs: A soproni bank-bukás. Sopron, 1902, 45–50.

29 (Megjegyzés - Popup)

I. m. ugyanott.

30 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 75.

31 (Megjegyzés - Popup)

Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon. 128. oldal.

32 (Megjegyzés - Popup)

Berényi i. m. 7. l.

33 (Megjegyzés - Popup)

Sándor i. m. 78.

34 (Megjegyzés - Popup)

Berényi 25. l.

35 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Monsberger Ulrik: A hazai német naptáirodalom története 1821-ig. Bp., 1931, 49–50. A szerző a soproni levéltár naptárgyűjteményét sajnos nem ismerte.

36 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Csatkai Endre: SSz. XV, 43–5. Itt látható címlapjának hasonmása.

37 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Jügel, Karl–Heinz: Hungarica–Auswahl–Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar, 1961, 150. szám. Persze még megvizsgálandók e nyomtatvány nyomdászattörténeti körülményei, hiszen a címlapon feltüntetett megjelenési hely nem mindig azonos a nyomdász tartózkodási helyével, nyomdájának működési helyével. Vö. SSz. XVI, 180.

38 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Csatkai–Dercsényi: Sopron és környékének műemlékei. Bp., 1956², 157.

39 (Megjegyzés - Popup)

Schreibkalender Auff den alt vnd neuen form Auff das Jar nach vnsers Herrn vnd Seligmachers Jesu Christi geburt M. D. LXXXIII. Gestelt durch M. Georgium Caesium Rotenburgensem. Gedruckt zu Güseing in Vngern durch Hansen Mannel. – A Soproni Állami Levéltár naptárgyűjteményében.

40 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Merker–Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1958²-től a *Kalender* címszónál (gazdag bibliográfiával).

41 (Megjegyzés - Popup)

A legrégebb magyar nyelvű kéziratos naptárt az 1466-ban befejezett Münchener Kódex tartalmazza. Vö. Farkas, Julius v. (hrg.): Der Münchener Kodex. Wiesbaden, 1958. Ez a kódex a legújabb kutatások szerint feltehetően Nádasdy Tamástól (1498–1562), Nyugat-Magyarország leghatalmasabb földesurától kerülhetett Johann Albrecht Widmanstetter (1505–1557) császári tanácsoshoz, Alsó-Ausztria kancellárjához, korának egyik legnevesebb humanistájához és műgyűjtőjéhez, aki Utjesenovič (Fráter) György érsek és erdélyi államférfiú meggyilkolása (1551. dec. 17.) miatt indított vizsgálatot nagyrésztben Sopronban (1553. ápr. 25–máj. 18.) vezette és Nádasdyt is kihallgatta.

42 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kristof, Hans: Heinrich des Teichners Reimkalender in einer Zwettler Handschrift und Wurmprechts Wiener Kalendarium 1373. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1958/1960, 232–86.

43 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Radó Polikárp: Sopron város kéziratos misekönyve. Magyar Könyvszemle 1940, 226–35; vö. még a 27. jegyzetet.

44 (Megjegyzés - Popup)

Ennyiért akkoriban egy hátsólovat lehetett venni (SoprOkl. II/2, 293). A német *mette* a hat, ún. kánoni napszak közül az első, amelynek breviáriumi részét hajnali 3 órakor kellett elvégezni. Utána következtek 3–3 órás időközökben este 9 óráig a *prim*, a *terz*, a *sext*, a *non*, a *vesper* és a *komplet*.

45 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1. 146, 111, 202, 213; II/6, 228, 275.

46 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II/2, 68; II/1, 184, 364.

47 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II/4, 367. Ennyiért akkoriban 5–6 akó jó bort lehetett kapni.

48 (Megjegyzés - Popup)

Amandei Farkas orgonista pap 1487-ben szintén egy passauai eredetű könyvről („ain pettpuch in pergamen, Passawer rubrici”) intézkedik (i. h. II/1, 355).

49 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 194, 348; SoprOkl. II/5, 117; II/6, 312.

50 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. I/3, 281, 283; Magyar Könyvszemle 1888, 87; 1890, 52.

51 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1, 198–9, 210, 218, 267, 413; II/6, 295; Házi i. m. 346. Az itt szereplő *sextern* (vö. latin *sexternus*) jelentése ugyan elsősorban papírmennyiségre 'Lage von sechs Bogen oder zwölf Blättern') utal, a *sexternet auf dy wibel* ('Bibel') azonban valószínűvé teszi, hogy a *sexteren* szóval is a breviárium egyik részét, például bibliai idézetek gyűjteményét (vö. még a *sext* kánoni napszakot!) nevezi meg forrásunk. Házi Jenő ideveszi még a *petpuech* 'Gebetbuch' néven szereplő papi könyveket (i. h. II/1, 218, 222, 229, 339), bár szerepelnek ilyen könyvek (*petpiechl*) polgár hagyatékában is (i. h. 400).

52 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. X, 202–15. – A lovagház okleveleinek keltezéséből teljes naptár nem állítható össze. A lovagrendnek egy általános, 1495-ből származó naptárát Hermann Grotefend közölte: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Hannover und Leipzig, 1891–1898, II/2, 41–44. Ugyanitt (37–41.) megtalálható a ferencesrend naptára.

53 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Radó, Polycarpus: *Enchiridion liturgicum*. Romae, 1961, II, 1136.

54 (Megjegyzés - Popup)

Az első változat a cseh *rabuše* 'Kerbholz' (első adat 1427-ből), a második a magyar *rovás* (első adat 1521-ből) átvétele. A rovásos pálcát hosszában kettéhasították, egyik felét az egyik ügyfél, a másikat a másik ügyfél kapta meg. Ha újabb rovás vált szükségessé, a két pálcáfelet egybeillesztették és egyszerre rótták rá az új rovást. Így az egyik félnek megvolt az elismervénye, a másinak a nyugtája. Elszámoláskor az elismervény-pálcát a nyugtázó félnek végérvényesen át kellett adni. A számadáskönyvekbe beírták az egyes tételeket, nem egyszer azonban csak a rovások végösszegét: „...hab ich ausgericht sein jarsolt, alz daz auch zainczig ist aufgesniten auf ainen rabusch, den wir gegeneinander haben” (i. h. II/3, 282). Így

kapták meg bérüket a városi toronyőrök, a városkapuőrök, a bakterok, favágók, az ágyúmeister, a téglamester, ennek legényei, a mészégető, a csósz, az ispotálymeister, de még a városi jegyző is (i. h. II/2, 390; II/3, 283; II/4, 265, 314; II/5, 61, 136–7, 161, 165, 233, 235, 410–5, 421, 426, 429–30). Így vásárol a város például bort Erzsébet királyné udvarhölgyeinek, akik 1440. dec. 8-tól 1441 márc. 12-ig Sopronban rekedtek, így fizet a kézműveseknek stb. (i. h. II/3, 305, 337; II/5, 228). Így adja ki az ispotálymeister az ispotály szőlőit például az 1490. évi megmunkálásra, Joachim Jakab pedig a Haberleiter-árvák négy szőlejét 1495-ben SSz. VI, 33; SoprOkI. II/4, 380). Így kapnak húst hitelbe a mészároستól a ferencesek, de a polgárok egymás közti pénzügyleteiket is így bonyolítják le (i. h. II/5, 258; II/4, 382; II/2, 66; II/1, 400). A város jobbágyfalvainak adóját és dézsmáját is így rótták ki (i. h. II/4, 241). Vö. még Székely György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp., 1953.

55 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. II/2, 376; II/3, 11. Ekkor 1 mérő zab ára 18–24 dénár, 1 pint újboré 4–5, óboré 7–8 dénár, az ácsok és kőművesek napi bére általában 20 dénár.

56 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Sion 1868, 805; Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. Bp., 1876, 118. 7. szám.

57 (Megjegyzés - Popup)

Új Magyar Sion 1871, 89, 177; 1872, 88, 94, 167; Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Bp., 1893, 97–8.

58 (Megjegyzés - Popup)

24Az Országos Széchényi Könyvtár illuminált kéziratái. Bp., 1928, 83.

59 (Megjegyzés - Popup)

Sopron középkori egyháztörténete 328–30.

60 (Megjegyzés - Popup)

Codices Latini Medii Aevi. Bp., 1940, 83–4.

61 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város kéziratos misekönyve. Magyar Könyvszemle 1940, 226–35; Index codicum manuseriptorum liturgicorum Regni Hungariae. Bp., 1941; Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Bp., 1947.

62 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. – A líceumi könyvtárnak nemegy ősnymtatványa (vö. SSz, II, 293–4) azonosítható középkori soproni papok végrendeletében szereplő könyvekkel. Így például Preier György 1481. évi végrendelete említi „auream biwliam” (= Biblia aurea. Ulm, 1476), Schwarz Balázs 1523-ban „dormi secure” (= Sermones secure dormi. Reutlingen, 1485) című

könyvét stb. A kérdés még további vizsgálatot igényel.

63 (Megjegyzés - Popup)

Ebből hiányzik hat levél (ff. LV-LX az eredeti számozás szerinít).

64 (Megjegyzés - Popup)

A várkerületi Mária-oszlop helyén. 1532-ben bontották le a törökök várható, de kőszegi kudarcuk miatt elmaradt támadása miatt.

65 (Megjegyzés - Popup)

A Vízművek táján állott. 1535-ben még említik.

66 (Megjegyzés - Popup)

A *Golsa* személynév előfordul az 1208–1235 között keletkezett Váradi Regestrumban: *Golosa*, *Golsa* (Karácsonyi–Borovszky: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Bp., 1903, 155., 261. szám); továbbá 1270: „super morte *Golsa* fratris eorum vterini” (Fejér, Georgius: Codex diplomaticus. Buda, 1822–1844, VII/3, 65). Ez a személynév van meg nemcsak az Arad megyei *Galsa* (rég *Golsa*) helynévben (vö. Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei. Deér–Géldi: Magyarok és románok. Bp., 1943, I, 189), hanem a Nógrád megyei és a Zala megyei *Galsa* (rég *Golsa*) helynévben is. Az ómagyar *Golsa* személynév szláv eredetűre vö. Miklosich, Franz: Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen. Heidelberg, 1927, 50.

67 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1347: „*Gošev dol*”, azaz ’Góšo völgye’ stb. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. U Zagrebu 1887–1891.

68 (Megjegyzés - Popup)

Az ókori Rómában a Holdsarló első megjelenését, azaz a holdhónap kezdetét kihirdették, kikiáltották. A rövidítés feloldása esetenként más is lehet: *Kalendis* ’a hónap első napján’ vagy (*ante*) *Kalendas* a ’(következő) hónap elseje előtt’ (vö. a 37. jegyzetet).

69 (Megjegyzés - Popup)

A *szeptember* ’hetedik hónap’, *október* ’nyolcadik’, *november* ’kilencedik’ *december* ’tizedik hónap’ elnevezés az eredetileg 10 hónapos római év emlékét őrzi, tehát a régi, március 1-i évkezdetre utal. Január és február már a 12 hónapos római év (i. e. 451 óta) utolsó hónapjai. A februárnak ezért jutott a többi, részben 29, részben 31 napos hónap mellett a maradék 23 nap, amelyet csak a későbbi rendezés során egészítettek ki $23+5 = 28$ napra. (A rómaiak hiedelme szerint csak a páratlan szám kedvező előjelű, a páros kedvezőtlen). A *január* elnevezés Janus-nak, a kezdet és a vég római istenének nevét, egyúttal a január 1-i évkezdet (i. e. 153 óta) meghonosodásának emlékét őrzi. A *március* Mars római hadistenre emlékeztet (ekkor kezdték a rómaiak háborúikat), a *május* Jupiter Maius-ra, a természet növekedésének (*maius* ’nagyobb’) római istenére, a *június* Juno-ra, Jupiter feleségére, a házasság és a születés római istennőjére. Az ’ötödik hónap’-ot (*quintilis*) i. e. 44-ben nevezték el *Julius* Caesarról (i. e. 100–44), a ’hatodik

hónap'-ot (*quintilis*) i. e. 44-ben nevezték el *Julius* Caesarról (i. e. 100–44), a 'hatodik hónap'-ot (*sextilis*) pedig i. e. 8-ban *Augustus* császárról (i. e. 63–i. sz. 14). A *február* ('a megtisztulás hónapja') a régi évvégi engesztelő áldozatokra, *április* a nyíló természetére utal.

70 (Megjegyzés - Popup)

A *Nonae* 'kilencedik nap', ti. *Idus*-tól ('osztónap') visszafelé számítva. Ezek az ötödik, ill. a tizenharmadik napot jelentették januárban, februárban, áprilisban, júniusban, augusztusban, szeptemberben, novemberben és decemberben; a hetedik, ill. tizenötödik napot a többi hónapban.

71 (Megjegyzés - Popup)

E nehézkes időszámítást mégis az egész középkorban használták az egyháziak. A soproni johannita lovagház előljárója 1289. január 10-i oklevelét így keltezi: *IV-o Idus Januarii*, azaz január idusa előtti negyedik napon (beleértve *Idus* napját is!). 1521. január 30-án pedig Eberel Lénárd soproni pap végrendeletét egyik paptársa *tercio Kalendas Februarii*, azaz február elseje előtti harmadik napon (február 1-ét is beleszámítva!). Vö. SoprOkI. I/1, 13; II/1, 365; továbbá a 34. jegyzetet.

72 (Megjegyzés - Popup)

A régi római év utolsó napja. Vö. a 35. jegyzetet.

73 (Megjegyzés - Popup)

A napnév a középkori világkép szerint az az idő, amely alatt a Nap Föld *körüli* legnagyobb pályáját (ekliptika) befutva az égboltnak ugyanazon helyére tér vissza. A Nap ti. csak a tavaszi (márc. 21.) és az őszi napéjegyenlőség (szept. 23.) idején „kel” pontosan keleten és „nyugszik” pontosan nyugaton; legkevésbé pontosan a nyári (jún. 22.) és a téli napforduló (dec. 21.) idején. A napév pontosan 365 nap 5 óra 48 perc 46 másodperc, a naptári gyakorlatban Julius Caesar naptárrendezése (i. e. 46.) óta 365 nap. Az így elmaradó idő pótlására iktattak be négy évenként egy-egy „szökőnap”-ot.

74 (Megjegyzés - Popup)

Az szám 9-cel növelve, 28-cal osztva, maradékul az évnek a ciklusban elfoglalt sorszámát adja. A vasárnapi betű így megállapítható. Ha az osztásnak nincsen maradéka, a ciklus 28. évéről van szó. Ilyen évek a XIV. században: 1301., 1307., 1312. (szökő!), 1318. stb.

75 (Megjegyzés - Popup)

A másolásba azonban hiba csúszott, mert a másoló a *December* fejrövatú lapnak *második* vízszintes rovatóba jegyezte be ugyan az első szökő holdhónap kezdetét („*incipit I^{us} embolismus*”), a *negyedikbe* az ötödikét, de – már az előző lapon elkezdett – decemberi naptára itt december 13-nál, ill. 15-nél tart. Ebből következtethető, hogy a másoló naptárát a függőleges rovatok szerint másolta, olyan misekönyvből, amelyben a december hónap új lapon kezdődött (vö. a 42. és az 55. jegyzetet).

76 (Megjegyzés - Popup)

Az aranyszámok másolásába nem egyszer hiba csúszott. E hibák egy részéből megállapítható, hogy a másoló nem a vízszintes rovatokat, hanem külön-külön a függőleges rovatokat másolta. Vö. o. a 41.

jegyzetet.

77 (Megjegyzés - Popup)

Kugler A., A darufalvi ezürtlelet. Arch. Ért. 24(1904) 41–47.

78 (Megjegyzés - Popup)

Hampel J., (Kövér B.), Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. Arch. Ért. 17(1897) 242., IX. és X. kép.

79 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 233-; IV. kép 11.

80 (Megjegyzés - Popup)

Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. (Bp. 1907) 225–228; 95–96. t.

81 (Megjegyzés - Popup)

Beninger E., Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus Bibl 51. (Leipzig 1931), 5 és 1 j.

82 (Megjegyzés - Popup)

Fettich Nándornak az alábbiakban kifejtett új elképzeléseit a népvándorlás korával és a korai középkorral foglalkozó kutatóink jelentős része nem tette magáévá. Mivel azonban a helyes álláspontot képviselő eredeti publikációk, továbbá a bíráló megjegyzések csak magyar nyelven jelentek meg, Fettich kritikája és új elmélete pedig az *Archaeologia Hungarica* sorozat hasábjain teljes egészében német nyelven is napvilágot látott, a kevésbé tájékozott külföldi kutatók számára az utóbbiak tűnhetnek elfogadott magyar álláspontnak. Emiatt érzem szükségét, hogy a kincs valódi problematikájától idegen vitára részletesebben is kitérjek, mégpedig minden félreértést elkerülendő, lehetőleg szószerint idézve a vita főbb tételeit.

83 (Megjegyzés - Popup)

Fettich N., A szilágysomlyói második kincs. AH VIII (Bp. 1932) 68.

84 (Megjegyzés - Popup)

Fettich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. AH XXXI (Bp. 1951) XI. fejezet. A darufalvai (Sopron m.) sírlelet. 73–.

85 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 75.

86 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 76.

87 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.–Dercsényi D., Sopron és környéke műemlékei. (Bp. 1952 és 1956) 416. (késői hun ezüstkincs).
Csallány D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. (Bp. 1956) 102. (VI. sz. végi ezüstkincs). Késői hun kincsnek nevezi az alábbi idézett Szegedy E. is.

88 (Megjegyzés - Popup)

Török Gy., FA 6 (1954) 102–103, 7–8 j. és XXV. t. 23.

89 (Megjegyzés - Popup)

Szegedy E., Beiträge zur Metalltechnik der IX–XI. Jahrhunderte in Ungarn. Acta Arch. Hung. 12 (1960) 325–. A 65–75. képen a kincs egyes darabjainak erősen nagyított felvételét közli.

90 (Megjegyzés - Popup)

Berezovec, D. T., Harivszkij szkarb. Arheologija 6 (1952) 109–119. *Brajcsevszkij, M. Ja.*, Pasztürszkij szkarb 1949 g. Arheologija 7 (1952) 161–173. *Uők.* K. isztorii drevnyeszlavjanszkogo juvelirnogo remeszla. K Szooob. 53. (1954) 23–28.

91 (Megjegyzés - Popup)

Jakimowicz, R., über die Herkunft der Hacksilberfunde. Congr. Sec. Arch. Baltorum (Rigae 1931) 253–.

92 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 251–266, I–IV. t.

93 (Megjegyzés - Popup)

Kiersnowscy, T.–R., Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. (Warszawa–Wrocław 1959).

94 (Megjegyzés - Popup)

Slaski, J.–Tabaczynski, St., Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski (Warszawa–Wrocław 1959).

95 (Megjegyzés - Popup)

Turek, R., České hradištní nálezy, datovné mincemi. Slava Ant. 1 (1948) 485–535.

96 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M., Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. I. (Stockholm 1958), II. (Lund 1947).

97 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F., Russzkije kladü. (Moszkva–Leningrád 1954).

98 (Megjegyzés - Popup)

Suhle, A., Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert. (Berlin 1955)

44–45 és térkép.

99 (Megjegyzés - Popup)

Huszár L. Sz. I. Eml. II. (BP. 1938) 356-, és térkép.

100 (Megjegyzés - Popup)

Vitéz Boleszláv korának lengyel, német és orosz hadjáratairól, a hadjáratok útvonalának térképeivel:
Nadolski, A., Polskie sily zbrojne w czasach Boleslawa Chrobrego. (Lodz 1954).

101 (Megjegyzés - Popup)

Török Gy., i. m. 103 és 19. j.

102 (Megjegyzés - Popup)

Szegedy E. i. m. 330.

103 (Megjegyzés - Popup)

Slaski–Tabaczynski i. m. XII. t. 2.

104 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 227. kép 4 (222. lelet).

105 (Megjegyzés - Popup)

Slaski–Tabaczynski i. m. XXVI. t.

106 (Megjegyzés - Popup)

Uo. XII. t. 2.

107 (Megjegyzés - Popup)

Uo. XXII. t.

108 (Megjegyzés - Popup)

Uo. V. t.

109 (Megjegyzés - Popup)

Kiersnowscy, T.–R. i. m. XVII. t. 2.

110 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F. i. m. VIII. t. 1–6, 27.

111 (Megjegyzés - Popup)

Uo. XXVII. t. 17.

112 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. I. 209.

113 (Megjegyzés - Popup)

Pič, J. L., Čechy za doby knižeci. (Praha 1909) XIX. t. 8 – továbbá 45. és 54. kép. *Schránil, J.*, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (Berlin–Leipzig 1928) 66. t. 5– továbbá 69. t. 19, 25, 35.

114 (Megjegyzés - Popup)

Šolle, M. Knižeci pohřebišťe na Staré Kouržimi. Pam. Arch. 50 (1959) 353–; 32–33 kép in situ, továbbá 63 kép 1–11 és 64. kép 1–2, 6–8.

115 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 123. kép 2. (7. lelet).

116 (Megjegyzés - Popup)

Ua. I. 59. kép 67.

117 (Megjegyzés - Popup)

Ua. I. 210.

118 (Megjegyzés - Popup)

Guscšin, A. Sz., Pamjatnyiki hudozsesztvennogo remeszla drevnyej Ruszi X–XIII vv. (Moszkva–Leningrád 1936) 32–; 3. kép. *Korzhina, G. F.* i. m. 84.) VI. t. 2–5; VII. t. 7–11.

119 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F. i. m. 86., VII. t. 5.

120 (Megjegyzés - Popup)

Linka, N. V., Kopijvszkij szkarb. Arheologija 2 (1948) 182–, III. t. 6–11, 13.

121 (Megjegyzés - Popup)

Prehistoria ziem polskich. (Kraków 1939–1948) 99. t. 37. (R. Jakimowicz).

122 (Megjegyzés - Popup)

Slaski–Tabaczynski i. m. XIII. t. 1; XXII. t.

123 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F. i. m. XXVII. t. 25.

124 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 151. kép 6; 190. kép 1; 214. kép 22–23 (199, 288. és 321. leletek).

125 (Megjegyzés - Popup)

Skovmand, R., De danske Skattefund fra Vikingetiden og den aeldste Middelalder indil omkring 1150. Aarbger f. NOH. 1942., 124., 27. kép.

126 (Megjegyzés - Popup)

Slaski–Tabaczynski i. m. VI. t. 2; VIII. t. X. t; XIII. t; XV. t; XX. t.

127 (Megjegyzés - Popup)

Seger, H., Die schlesischen Silberfunde der spät-slawischen Zeit. Altschlesien 2 (1928) 129–; 50–51. kép.

128 (Megjegyzés - Popup)

Turek, R. i. m. 492., 1. kép 10–11, 14. *Pič, J. L.* i. m. 45. kép. Jó fényképe: *Filip, J.*, Pravěké Československo. (Praha 1948) 48. t.

129 (Megjegyzés - Popup)

Török Gy. i. m. XXV. t. 23.

130 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F. i. m. VII. t. 6; VIII. t. 16.

131 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 1. kép (293. lelet).

132 (Megjegyzés - Popup)

Skovmand, R. i. m. 3. kép.

133 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 31. kép (67. lelet).

134 (Megjegyzés - Popup)

Kiersnowscy, T.–R. i. m. XVIII. t. 1.; XXVIII. t. 2.

135 (Megjegyzés - Popup)

Slaski–Tabaczynski i. m. III. t. 3.

136 (Megjegyzés - Popup)

Grieg, S., Vikingetidens skattefund. Univ. Oldsamlings skriften. Oslo. II. (1929) 233.

137 (Megjegyzés - Popup)

Skovmand, R. i. m. 46., 8. kép.

138 (Megjegyzés - Popup)

Stenberger, M. i. m. II. 123. kép 9; 151. kép 7; 176. kép 15–17; 192. kép 36 (7, 321, 149, 579, 199. leletek).

139 (Megjegyzés - Popup)

Kiersnowsczy, T.–R. i. m. VIII. t. 4–5; XXVI. t. 1.

140 (Megjegyzés - Popup)

Korzhuhina, G. F. i. m. VII. t. 12.

141 (Megjegyzés - Popup)

Pič, J. L. i. m. 54. kép, *Turek, R.* i. m. 7. kép 10. – ezüst gyönggyel együtt.

142 (Megjegyzés - Popup)

Turek, R., AR 5 (1955) 618–, 283. kép – ugyancsak granulált gyöngyökkel együtt.

143 (Megjegyzés - Popup)

Šolle, M. i. m. 74. kép 2. – szintén ezüst gyöngyökkel együtt.

144 (Megjegyzés - Popup)

Pič, J. L. i. m. X. t. 17. – X. századi sírból.

145 (Megjegyzés - Popup)

Uo. XII. t. 15–16. – XI. századi sírokból.

146 (Megjegyzés - Popup)

Hensel, W., Najdawniejsze stolice Polski. (Warszawa 1960) I. t. 8, 10. *Uő.* Słowianszczyzna wczesnonredniowieczna (Warszawa 1956) VI. t.

147 (Megjegyzés - Popup)

Prehistoria ziem polskich i. m. 99. t. 21.

148 (Megjegyzés - Popup)

Karger, M. K., Drevnij Kiev (Moszkva–Leningrád 1958) V, IX, XI, XX, XXVI–XXVIII. t.

149 (Megjegyzés - Popup)

Kostrzewski, J., i. m. Wielkopolska w pradziejach (Warszawa–Wroclaw 1955) 283., 852. kép.

150 (Megjegyzés - Popup)

Nadolski, A.–Abramowicz, A.–Pohlewski, T., Cmentarzysko z. XI. wieku w Lutomiarsku pod Lodzu (Lodz 1959) LXVI. t. 16; CV. t. 2.

151 (Megjegyzés - Popup)

Karger, M. K. i. m. V. t.

152 (Megjegyzés - Popup)

Török, Gy., Die Bewohner von Halimba–Cseres nach der Landnahme. (Leipzig 1959) 8. kép.

153 (Megjegyzés - Popup)

Fettich N. Régészeti tanulmányok i. m. 74.

154 (Megjegyzés - Popup)

Szegedy, E. i. m. 325–326.

155 (Megjegyzés - Popup)

Pl. *Stenberger, M.* i. m. I. 12. kép 3–4.

156 (Megjegyzés - Popup)

Korzhina, G. F. i. m. 91., XII. t. 2.

157 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 26., 4. kép.

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IX. t. 2–4.

159 (Megjegyzés - Popup)

Vergilius: Aeneis I. 157 skk. sorok.

160 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis I. 225–254.

161 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis I. 314–386, 415–414; II. 585–623; IV. 107–128; V. 778–817. VI. 192–197; VIII. 335, 523–536;

X. 16–62, 607–610.

162 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VIII. 369–453, és 537–728.

163 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis XII. 410–424.

164 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VIII. 31–35.

165 (Megjegyzés - Popup)

Catalog. I. 39.

166 (Megjegyzés - Popup)

Wissowa: Religion und Kultus der Römer. 95, 184. 1.

167 (Megjegyzés - Popup)

Trencsényi Waldapfel Imre: Mitológia Bp. 1956, 275. 1.

168 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VIII. 28, 33–35, 36–61, 62–65.

169 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis III. 75–98, 188; IV. 345–347; VIII. 386; IX. 638–656.

170 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VI. 9–13, 42–330.

171 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VI. 53; VII. 96–101; 267–273.

172 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VII. 286–403.

173 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VIII. 594–600.

174 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis VIII. 100–163, 470–477, 511–519.

175 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis X. 441–443, 471–506; XII. 938–952.

176 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis XII. 10–17, 76–80.

177 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis XII. 738–743.

178 (Megjegyzés - Popup)

XII. 766–780.

179 (Megjegyzés - Popup)

XII. 783–785.

180 (Megjegyzés - Popup)

XII. 786–790.

181 (Megjegyzés - Popup)

XII. 938–952.

182 (Megjegyzés - Popup)

Fasti: II. 581–616. v. ö. Trencsényi Waldapfel Imre fordítása.

183 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis II. 717; III. 13; IX. 598.

184 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis III. 147–171.

185 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis III. 531.

186 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis III. 543–545.

187 (Megjegyzés - Popup)

Aeneis XI. 477–485.

188 (Megjegyzés - Popup)

Piranesi Vues de Rome. 17. kötet II. rész.

189 (Megjegyzés - Popup)

Garas K. i. m. 113 l.

190 (Megjegyzés - Popup)

Garas K. i. m. 74. l.

191 (Megjegyzés - Popup)

Garas K. i. m. 105. l.

192 (Megjegyzés - Popup)

Garas i. m. 113. l.

193 (Megjegyzés - Popup)

Fábián M. i. m. (1935) 298 l.

194 (Megjegyzés - Popup)

Garas K. i. m. 113. l.

195 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Orvosi Emlékek, III. kötet, 422. lap.

196 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Nyelvőr, XC. évf., 104. lap. A tudós tanár korán elhalt fia.

197 (Megjegyzés - Popup)

Kitette a cégért, a borbélytányért.

198 (Megjegyzés - Popup)

A *chinin* a 16. század közepén került hazánkba.

199 (Megjegyzés - Popup)

*A nyomda felszereléséből hiányzik a következőkben szereplő két pontos y.

200 (Megjegyzés - Popup)

123. lap.

201 (Megjegyzés - Popup)

21865. évfolyam, a 15. szám borítólapján.

202 (Megjegyzés - Popup)

Magyar neve Lakompak, ma Burgenland; Soprontól délre.

203 (Megjegyzés - Popup)

Október 22-én volt. A Lisztre vonatkozó adatok, életkor, első szereplés vágnak.